Mladen Plovanić

HRVATSKA SELJAČKA STRANKA — HSS — U VINODOLU, ULOGA I ZNAČENJE U DORATNIM I PRVIM GODINAMA NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE

(PRILOG ISTRAŽIVANJU)

UMJESTO UVODA

Pisac ovih redaka istražuje više godina međuratnu i ratnu prošlost Vinodola i šireg područja. O nekim je pitanjima iz tog razdoblja objavio radove pretežno u Vinodolskom zborniku. Ti radovi, kao, uostalom i slični radovi drugih autora što su objavljeni u istom Zborniku, skoro se isključivo odnose na radnički odnosno komunistički pokret u Vinodolu, ili pak na razna temetska pitanja iz doba narodnooslobodilačke borbe. Iako različite historiografske vrijednosti, ti su radovi, pored onih što su objavljeni u vidu posebnih izdanja, korisni prilozi istraživanju novije vinodolske prošlosti, i više ili manje povezani su i s ovom temom. Imajući u vidu da je i vinodolska, uostalom ne samo novija povijest, složen proces vrlo različitih idejnih, političkih, društvenih i drugih kretanja i transformacija, jasno je da se ni radnički odnoso komunistički pokret, koji se i u Vinodolu razvijao kroz uspone i padove, ne može shvatiti i razumjeti izvan konteksta širih, danas već povijesnih kretanja. Ne treba posebno naglašavati da je Vinodol, kao manji teritorijalni dio Hrvatske odnosno Jugoslavije, bio opterećen svim bitnim proturječnostima međuratne stvarnosti, kako jugoslavenske u širem, tako i hrvatske u užem značenju. Iz toga proizlazi i zaključak da se izvan tih okvira ne može razumjeti ni vinodolska stvarnost, što je bitno utjecalo na autorovo opredjeljenje za izbor metodološkog pristupa u obradi naznačene teme. I kada je, uz suglasnost uredničkog odbora Vinodolskog zbornika, prihvaćen prijedlog obrade u naslovu naznačene teme, valjalo je težiti da se u najvećoj mogućoj mjeri predoče čitaocu one najkarakterističnije pojave u vinodolskom političkom životu koje su bile usko vezane za određene oblike djelovanja poznate doratne Hrvatske seljačke stranke (HSS), što je imalo i neke naglašenije vinodolske specifičnosti.

Ipak, osnovna pobuda za izbor i obradu naznačene teme sadržana je u činjenici da su Vinodolci u doratnom razdoblju pripadali u velikoj mjeri hrvatskom narodnom pokretu što ga je predvodila HSS, a što je vidno ispoljeno u raznim prilikama. Unatoč činjenici što je vodstvo ove stranke vodilo poznatu sporazumašku, u biti oportunističku, a kasnije i kapitulantsku politiku, Vinodolci su već 1941. godine imali dvije partizanske jedinice s ukupno oko 200 boraca, isključivo Hrvata. Vinodolci su, dakle, prihvatili poziv komunista pa su — sasvim suprotno stavovima razjedinjenog vodstva HSS — krenuli u oružanu oslobodilačku borbu. (Danas je dobro poznato da nijedan uži lokalitet Hrvatske, nastanjen hrvatskim življem — u

Vinodolu je tada živjelo oko 18.000 stanovnika — nije u to doba dao toliko partizana Hrvata. Utoliko i ta činjenica ima povijesno značenje hrvatskih teritorijalnih razmjera.)

Iz te činjenice se nameće pitanje izuzetnog značenja, od kojih, za naša razmatranja, navodimo samo neka:

1. U kolikoj je mjeri doratna lokalna (vinodolska) društveno-politička djelatnost organizacija odnosno rukovodstva HSS pridonijelo političkom usmjerenju Vinodolaca 1941. i idućih godina?

2. U kolikoj su mjeri u redovima ove stranke, a pogotovu njenih lokalnih rukovodstava, izražene poznate tendencije njena unutarnjeg diferenciranja u doratnom, a pogotovo ratnom razdoblju?

3. Uloga, utjecaj i značenje lokalnih stranačkih rukovodstava u procesu stranačkog diferenciranja prvih ratnih godina?

4. Odnos lokalnih stranačkih rukovodilaca prema sveukupnoj politici KPJ—KPH.

Ne smatramo da ćemo temeljito i potpuno objasniti ova kao ni druga s ovim povezana pitanja. Želja nam je da ih, u granicama sadašnjih mogućnosti, naznačimo barem u opisu bitnih značajki i — tamo gdje je moguće — analitičkih osvrta na zaključke do kojih smo istraživanjima došli. Utoliko i ovaj rad treba prihvatiti kao prvi pokušaj sustavnijeg i nešto temeljitijeg nastojanja da se tadašnja vinodolska društveno-politička stvarnost valorizira u svim, ili većini bitnih dimenzija. Dakle, pokušat ćemo izložiti da je pored KPJ—KPH, i ovdje djelovala i HSS, u jednom razdoblju čak i stranka, što je okupljala Vinodolce u širokom narodnom pokretu, kada se je sukobljavala s drugim utjecajima nekih građanskih stranaka. Utoliko će, po našoj ocjeni, i ovaj prilog pridonijeti potpunijem razumijevanju svih faktora koji su utjecali da se Vinodolci već 1941. godine u velikoj mjeri i do kraja distanciraju od različitih stavova razjedinjenog vodstva HSS, a pogotovu poznate Mačekove »politike čekanja«.

S obzirom na ograničen prostor nismo u mogućnosti šire izložiti djelovanje drugih građanskih stranaka pa i nekih društava, koja su u pojedinim naseljima i u različito doba imala i izrazitije utjecaje. U pitanju su, prije svega, Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS) i Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), čiji je utjecaj bio razvijeniji u Crikvenici, Novom i Selcima, zatim organizacije Jugosokola, razvijenije također u navedenim naseljima, te križarskih društava što su djelovala samo u Bribiru i Grižanima. Osim njih je bilo i drugih društava—organizacija (npr. Narodne čitaonice) koje su političkom životu Vinodola davale određeni pečat. Uostalom, i HSS se je u Vinodolu razvijala u stalnom sukobu s nekim od navedenih stranaka ili društava, što također upućuje na potrebu istraživanja ovih odnosa.

U političkim je zbivanjima bilo većih razlika u pojedinim mjestima. Navodimo neke primjere: samo u Dramlju (Sv. Jelena) je u jednom razdoblju (oko 1935. g.) imao Ljotićev »Zbor« stanovit jači utjecaj; križarska su društva djelovala samo u Bribiru i Grižanima, i to u razdoblju od 1935. do 1939. godine; proces jačanja utjecaja HSS se je najsporije odvijao u Selcima, gdje su — pored komunista — jači utjecaj imale i jugoslavenske (»nacionalne«) stranke; od većih naselja je utjecaj lijevih idejnih opredjeljenja bio najnerazvijeniji u Novom, a tu su i političke diferencijacije bile izrazito slo-

žene; zagonjska, kao i neka ledenička i krmpotska sela su aktivnije uključena u politički život tek zadnjih doratnih godina, u čemu je upravo HSS — iako na specifičan način — odigrala značajnu ulogu.

S prethodnim pripomenama u vezi korisno je podsjetiti da se u historiografiji riječke regije još nije prišlo sustavnijem istraživanju uloge i značenja hrvatskog nacionalnog faktora u sklopu antiokupatorskog odnosno antifašističkog oslobodilačkog pokreta, započetog, u ovim predjelima, sredinom 1941. godine.[1] Riječka regionalna historiografija kao da je izgubila iz vida upravo hrvatsku nacionalnu dimenziju revolucionarnog procesa započetog ljeti 1941. godine, ili ju je — iako i to više usputno nego sustavno — ukomponirala u, uvjetno naznačeno »pozitivno jugoslavenstvo«. Hrvati ovih krajeva, a oni su ovdje bili najbrojniji, krenuli su u oslobodilačku borbu upravo kao Hrvati i kao takvi — s ostalim bratskim narodima — za jugoslavensku državnu zajednicu. Koliko su tome pridonijeli utjecaji raznih političkih stranaka je pitanje koje treba temeljito istražiti, pri čemu već uvodno ističemo da je presudan bio utjecaj KPJ—KPH.

Ograničen nam prostor nije omogućavao dublja i temeljitija pojašnjavanja nekih pokrenutih pitanja, pa utoliko valja i nedostatke ovog rada ocjenjivati u tom okviru. Autor će sa zahvalnošću primiti sve dobronamjerne i korektne kritičke primjedbe i sugestije, koje mogu pridonijeti boljem osvjetljavanju ovdje pokrenutih pitanja.

I

Prvi vidljivi oblici djelovanja HSS (tada Hrvatske republikanske seljačke stranke) pojavljuju se u Vinodolu 1923. g., točnije — u razdoblju predizborne agitacije za skupštinske izbore što su održani 18. ožujka. Kada i gdje je osnovana prva kotarska organizacija i kako je u daljem razvitku tekao proces formiranja mjesnih organizacija — rukovodstava, pitanja su na koja u raspoloživoj građi ne nalazimo pouzdan odgovor.[2] S obzirom na uspjehe postignute u Vinodolu na skupštinskim izborima 1923. (78% glasova), zatim 1925. (69,3%) te 1927. (57,3%), očito je da je njen utjecaj u odnosu na druge stranke bio prevlađujući.[3]

Šestojanuarska diktatura 1929. godine je ukinula svaki oblik djelovanja bilo koje do tada legalne stranke pa tako i HSS. Vodstvo ove stranke, na čijem je čelu — poslije pogibije Stjepana Radića — bio dr. Vlatko Maček, postupno je razvijalo ilegalne oblike svog političkog djelovanja. Nosilac takva oblika djelovanja je u Vinodolu bio već od 1930. godine Franjo Borić iz Crikvenice.[4] Uspio je zadržati dotadašnje (iz doba legalnog djelovanja) i uspostaviti nove kontakte s pojedinim sljedbenicima Radićeve politike iz većine vinodolskih naselja.[5] Ilegalni su oblici djelovanja bili različiti, a najvidnije su ispoljeni 1931. godine prilikom skupštinskih i, 1933. g., prilikom izbora za općinske odbore. U tim je izborima ilegalna HSS propagirala apstinenciju u koju su svrhu rasturivani i leci dobiveni iz Zagreba.[6] Teško je ocijeniti koliko je ova aktivnost u vezi s izborima bila uspješna, ali je činjenica da je na skupštinskim izborima 1931. godine glasalo u Vinodolu oko 44% birača, a to je bilo približno jednako kao i u trima prethodnim. Ovdje treba imati u vidu da su, zajedno s HSS-ovcima, propagirali apstinenciju i neki vinodolski napredni aktivisti (komunisti), pogotovu u Bribiru, Grižanima i Ledenicama.[7] Raznolika značajnija djelatnost vinodolskih HSS-ovaca

se ispoljavala i u nekim prigodnim godišnjicama (npr. obilježavanjem godišnjice smrti Stjepana Radića).

U Vinodolu, točnije, naročito u trima tadašnjim općinama tj. bribirskoj, griškoj i ledeničkoj, već tada zajednički djeluju u raznim aktivnostima i HSS-ovci i komunisti. Naime, u to je doba uspostavljen (najvjerojatnije 1930. godine) čvršći kontakt između spomenutog Franje Borića s jedne i mlađih Vinodolaca lijevih idejnih opredjeljenja tj. Stjepana Brozičevića, Josipa Ivoševića i Tome Strizića iz Bribira, ubrzo i Milana Mataije iz Ledenica kao i Luke Marušića iz Grižana s druge strane. U tim kontaktima, kojima je zajednička dimenzija bila — borba protiv velikosrpskog (monarhističkog) ugnjetavanja Hrvata, vidimo i temelje kasnijih zajedničkih političkih istupanja.

Ako su ti kontakti bili u prvo vrijeme i neorganizirani, bez razrađenijih temeljnih idejnih pa i političkih osnova (osim što su, kao bitnu značajku, sadržavali izrazito antihegemonističku orijentaciju, prije svega nacionalnog, ali i ekonomsko-socijalnog sadržaja), očito je da su tijekom 1932. godine poprimili i stanovite oblike zajedničkih organiziranih istupanja, dakako, ilegalnih. Bilo je to, kako smo naznačili, razdoblje poznate šestojanuarske diktature u kojoj su komunisti bili prvi na udaru, ali su se vlastodršci ne s manjom žestinom obračunavali i s hrvatskim nacionalistima, kako ekstremnim tako i umjerenijim.

U tom je razdoblju (zimi 1931/32. godine) ilegalno boravio u Bribiru i predstavnik rukovodstva KPJ Milan Kalafatić, koji je, prije upućivanja iz Francuske u Jugoslaviju, bio slušalac na partijskom kursu u Beču. Tu je kursistima objašnjavana i politička situacija u Jugoslaviji, s naglaskom na »fašističku diktaturu« kralja Aleksandra, a i potreba objašnjavanja značenja nacionalnog pitanja »narodnim masama« u zemlji, budući da ga je diktatura zaoštrila do krajnjih granica. Naglašeno je da komunisti u zemlji trebaju koristiti nacionalne pokrete Hrvata i Makedonaca u revolucionarne svrhe i da se, pored ostalog, nacionalno pitanje povezuje s oslobođenjem radničke klase od svih oblika ugnjetavanja i eksploatiranja.[8]

Milan Kalafatić je u to doba bio u Bribiru u ilegalnom dodiru s Tomom Strizićem, Stjepanom Brozičevićem i Josipom Ivoševićem, pa im je, bez sumnje, prenio i prethodne upute o potrebi suradnje s ovdašnjim HSS-ovcima, jer drugih hrvatskih nacionalnih aktivista ovdje nije bilo, uostalom ni kasnije.[9] U prosincu 1932. godine legalno je došao u Bribir i Josip Kalafatić Malicija, koji je također u inozemstvu djelovao kao član KPJ, pa je i on pridonio čvršćem i sustavnijem usmjerenju grupe vinodolskih komunista na organiziranju suradnje s ilegalnom HSS, odnosno Franjom Borićem.[10] Imamo u vidu da je tih godina i »Proleter« (glasilo CKKPJ) pisao o potrebi suradnje komunista i hrvatskih nacionalista,[11] a utvrđeno je da su neki primjerci dopremani i u neka vinodolska mjesta.[12] Dakle, kolikogod je Tomi Striziću i njegovim suradnicima bilo svojstveno da se u borbi protiv nacionalnng i socijalnog ugnjetavanja povezuju i s drugim pokretima prihvatljivih političkih stremljenja, stavovi CKKPJ što su do njih dopirali su značili izuzetno ohrabrenje i poticaj za daljnje djelovanje i produbljivanje veza s HSS-ovcima u pitanjima zajedničkog interesa. Takvo usmjerenje karakterizira djelovanje većine vinodolskih komunista sve do početka narodnooslobodilačke borbe, kao i kasnije, dakle — da se borba za oslobođenje

radničke klase od svih oblika ugnjetavanja ne može uspješno voditi bez istodobne borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja svih narodnih slojeva. Povremeni oštriji sukobi, trajniji pa kasnije (1938. g.) i potpuni raskid organizirane zajedničke aktivnosti s HSS-ovcima ne mijenja bit tog usmjerenja.[12a]

Idućih godina (1933. i dalje) su u zajedničku ilegalnu aktivnost uključeni i drugi Vinodolci, kao: Klement Lovrić i Josip Car pekar iz Crikvenice te Petar Dražić i Mato Šimac iz Bribira od strane HSS, zatim Mladen Blažičević, Josip Kalafatić Malicija, Fabijan Antonić i Andrija Tus iz Bribira, Petar Komadina iz Ledenica i Ivan Franović iz Grižana, svi kao ljevičari — komunisti. U tom razdoblju, točnije — sve do 1936. godine — teško je lučiti jedne od drugih u mnogim zajedničkim aktivnostima, što je predstavljalo i problem za tadašnje upravne vlasti, koje su ih tretirale zajedničkim nazivom: hrvatski separatisti.[13] Točno je, što u povijesnim istraživanjima ne bi smjelo biti zanemareno, da je u tom razdoblju (1930—1935. godine) dominirala hrvatska nacionalna komponenta u sveukupnoj zajedničkoj djelatnosti, iako komunisti nisu zapostavljali ni klasnu komponentu, razvijajući djelovanje na tim osnovama pretežno bez HSS-ovaca i na druge načine.[14] Dakako, i u redovima HSS-ovaca su razvijani razni oblici aktivnosti bez i mimo komunista, pogotovu tamo gdje su u takvu aktivnost bili uključeni pojedini svećenici (August Bujan u Bribiru, Andrija Pobor u Triblju, Stipe Vučetić u Ledenicama).[15]

Franjo Borić je, kao središnja ličnost ilegalne, potom i legalne djelatnosti HSS u Vinodolu, imao čvršće veze i s pripadnicima HSS u susjednim kotarima tj. krčkom, senjskom, novljanskom i sušačkom. Imao je izravne veze i s nekim od bližih suradnika Mačeka, ali nam o tome nisu poznati pouzdani podaci.

U pripremama za poznate skupštinske izbore što su održani 5. svibnja 1935. godine razvijena je u oba kotara vrlo živa propagandno-politička djelatnost. U Vinodolu su bile istaknute dvije liste Bogoljuba Jeftića (tadašnjeg predsjednika vlade),[16] opoziciona lista V. Mačeka, lista fašistoidne organizacije »Zbor« čiji je nosilac bio Dimitrije Ljotić i lista Radikalne stranke. Liste B. Jeftića i V. Mačeka su bile jedine koje su ovdje mogle računati na veći broj glasača, na što ćemo se kasnije šire osvrnuti.

U predizbornoj aktivnosti su dominirala »obećanja« jednih i drugih za rješavanje niza akutnih nacionalnih, društvenih, klasnih i drugih pitanja. To je, dakako, posebna tema, pa se na njoj nećemo zadržavati. Korisno je podsjetiti da su najistaknutiji pokretači, organizatori i nosioci predizborne aktivnosti za listu V. Mačeka bili u novljanskom kotaru bribirski i ledenički komunisti koje su predvodili Milan Mataija i Toma Strizić. (Dakako, njihova istupanja nisu bila opterećena demagoškim obećanjima). Najuže su surađivali s Franjom Boićem, kandidatom na Mačekovoj listi za kotar Crikvenicu i Grgom Hećimovićem, kandidatom na istoj listi za kotar Novi.[17] Štaviše, G. Hećimovića (inače penzionirani profesor iz Like, sa stalnim boravištem u Ogulinu) odredilo je vodstvo HSS u Zagrebu za kandidata u novljanskom kotaru i to na intervenciju bribirskih i ledeničkih komunista i nekih HSS-ovaca. Naime, već tada je u novljanskom kotaru ispoljena težnja nekih »ortodoksnih« HSS-ovaca (Anton Mudrovčić, Marko Katalinić, Juraj Kraljić) da se potisnu »lijevi«, jer su se — dakako, i iz osobnih, karijerističkih pobuda — teško mirili s činjenicom da je utjecaj komunista u or-

ganizaciji HSS u kotaru vrlo izražen. Da bi onemogućili izbor kandidata iz te, uvjetno rečeno — desničarske HSS-ovske sredine — komunisti i lijevi HSS-ovci su (u tome je naročito bio angažiran Toma Strizić) ishodili kod stranačkog vodstva u Zagrebu da se u novljanskom kotaru kandidira netko tko nije »domaći« čovjek, i koji će — tako se vjerovalo — spriječiti raskol u stranačkim (HSS) redovima te time onemogućiti opredjeljenje većeg broja birača za listu B. Jeftića. G. Hećimović je vrlo brzo procijenio da su izgledi za njegovu pobjedu na izborima nesigurni ako se distancira od jednih i drugih (»lijevih« i »desnih«), pa je najuže surađivao s »lijevima«, a iz taktičkih razloga nije se otvorenije sukobljavao ni s »desnima«. Time je osigurana potpuna pobjeda liste HSS u kotaru Novi, ali ne i u mjestu Novi Vinodolski. To je, istodobno, bila i pobjeda »lijevih«, koji su time znatno učvrstili svoj utjecaj u redovima glasača, naročito u Bribiru i Ledenicama. Jačanje njihova utjecaja je proizlazilo i iz činjenice što su bili najizravnije uključeni u pozitivne antihegemonističke tendencije hrvatskog nacionalnog pokreta, pri čemu nisu nimalo zapostavljali potrebu rješavanja dubokih klasnih i društvenih proturječnosti. Takva, uvjetno rečeno »pučko-frontovska« orijentacija komunista novljanskog kotara će ujesen te godine (13. listopada 1935.) omogućiti da upravo njihovi najistaknutiji predstavnici budu izabrani za predsjednika (Milan Mataija) i tajnika (Toma Strizić) kotarske organizacije HSS, unatoč organiziranog i odlučnog suprotstavljanja »desnih« iz Novog Vinodolskog.[18] (Podsjećamo da su gledišta »lijevih« zastupali ne malim dijelom i novljanski HSS-ovci, kao i, dakako, malobrojni ljevičari, tada politički aktivni).

Sve ovo što se događalo u novljanskom kotaru nije moglo ostati nezapaženo u vodstvu HSS (Zagreb), pa i kod istaknutih lokalnih rukovodilaca, sada već narodnih zastupnika Franje Borića i Grge Hećimovića. Neovisno o tome već se krajem 1935. godine, a idućih godina pogotovo, produbljivaju idejno-politička razmišljanja u novljanskoj organizaciji HSS, pa su i sukobi oko nekih aktuelnih pitanja sve učestaliji.[19] Ipak, u izborima za općinske odbore ujesen 1936. godine, odnosi i suradnja su još u granicama podnosivosti, što je znatno pridonijelo da su u sve općinske odbore obaju vinodolskih kotara izabrani pretežno kandidati s liste HSS (u Bribiru je to bila »vanstranačka« lista). Štaviše, u Bribiru i Selcima su za općinske načelnike izabrani već poznati komunisti, tj. Stjepan Brozičević i Vjekoslav Jeličić Jureško.[20]

Iz tog doba je sačuvan proglas »Pripremnog izbornog odbora« upućen žiteljima Selca, u kojem se pozivaju na »zbor« na kom će se kandidirati općinski odbornici i predsjednik općine. Proglas je sastavio Vjekoslav Jeličić Jureško, komunist, koji je najuže surađivao s »lijevima« iz Bribira i Grižana. Sadržaj proglasa vrlo rječito potvrđuje i antihegemonizam, ali i potrebu rješavanja socijalnih i gospodarskih pitanja, kao bitnu konstantu narodno-frontovske platforme, »ugrađivane« u sveukupnu djelatnost HSS u pojedinim vinodolskim naseljima. Inače je proglas *jedini sačuvani pisani dokument* koji potvrđuje upravo bitne značajke političke aktivnosti vinodolskih komunista iz doratnog doba. Zbog toga je korisno navesti njegove najvažnije dijelove.

Uvodno se organizatori »zbora« obraćaju svim Selčanima *»pristašama hrvatskog narodnog pokreta«*, pozivajući ih da na zboru rasprave gospodarska pitanja i pravce gospodarske politike, o čemu da 17 godina nije slobodno raspravljano. Na zboru da će »narod sam« izabrati svoje kandidate, kao što i »dolikuje slobodnom hrvatskom narodu«. Vrlo je indikativan stavak u kom se ističe: »Svi vi koji svojim teškim radom zarađujete kruh svoj nedajte se ovog puta zavarati od svojih izrabljivača, koji žive od Vaših žuljeva«. Pozivajući »pristalice hrvatskog narodnog pokreta« da neizostavno dođu na zbor, ističe se da treba uskratiti »svaki potpis agentima srbijanske radikalne Partije«. (Misli se na kandidatsku listu JRZ, koja je na zboru također istaknuta, nap. M. P.). Zatim se nastavlja: »Čitav hrvatski narod svrstao se je u jedinstveni front u borbi protiv diktature i samovolje a za slobodu i napredak čitavog naroda i države«.

Budući da su Selčani na skupštinskim izborima 1935. godine u velikoj većini glasali za Jeftićevu listu, u proglasu se ističe: »Nastojmo i mi Selčani, da se kao mali dio hrvatskog naroda pridružimo toj borbi i da na taj način popravimo grešku koju smo počinili 5. maja 1935., davši svoje glasove velikosrpskom diktatoru Jeftiću i njegovim nesvjesnim agentima«. Proglas završava s parolama: »Živio front hrvatskog naroda« — Živili svjesni Selčani« — »Živio borac Dr V. Maček«.[20a]

Dakle, »hrvatski narodni pokret« je u većini vinodolskih naselja bio — upravo prilikom ovih izbora — pokretačka snaga u borbi naročito protiv izrabljivača, samovolje, diktature uopće, a »velikosrpske diktature Jeftića« posebno. U proglasu se nacionalna komponenta hrvatskog narodnog pokreta ne spominje, ali je ona — u cjelovitom kontekstu proglasa — vrlo prisutna. (Dakako, u proglasu su naznačene i neke druge selačke specifičnosti, na što se ovdje ne osvrćemo).

Idućih godina je utjecaj HSS, podržavan u određenim aktivnostima i od komunista, učvršćivao svoje pozicije u narodu, postupno prodirući i u sredine koje su bile ili kolebljive, stranački neopredijeljene, ili su pak slijedile politiku vladajućih monarhističkih krugova. Bilo je takvih više ili manje u svim mjestima, a nešto jači su utjecaj imali »jugonacionalisti« u Crikvenici, Selcima, Novom Vinodolskom, pa i u nekim krmpotskim selima. Sve to je vidno ispoljeno i prilikom idućih skupštinskih izbora održanih u prosincu 1938. godine. Pritom valja imati u vidu da su vinodolski komunisti, potaknuti od CKKP Hrvatske, nastojali istaći na ovim izborima svog kandidata na listi Stranke radnog naroda,[21] ali je — opet po direktivi »odozgo« — ta akcija obustavljena, pa su svoju političko-propagandnu djelatnost usmjerili na podržavanje kandidata opozicione liste, a to su opet bili Franjo Borić i Grga Hećimović.

Budući da ne raspolažemo s rezultatima ovih izbora za pojedina birališta, već samo sumarnim, za cijele kotare, nismo u mogućnosti uspoređivati rezultate s izborima iz 1935. godine u pojedinim naseljima.[22] Zbog toga iznosimo brojčane pokazatelje izbornih rezultata za svaki kotar posebno, a budući da za izbore 1935. g. raspolažemo rezultatima glasovanja na svakom biralištu, pokušat ćemo, primjenom komparativne metode, izvući i neke zaključke.

IZBORNI REZULTATI

God.	Kotar	Broj birača	Broj glasača	%	Liste JNS—JRZ Broj glasova	%	HSS Broj glasova	%	ZBOR Broj glasova	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1935.	Crikvenica	3681	2395	65,0	641	26,70	1694	70,73	59	2,5
	Novi	3263	1643	50,35	555	33,77	1087	66,15	1	0,06
	Ukupno	6944	4038	58,15	1196	29,62	2781	68,87	60	1,48
1938.	Crikvenica	3214	2416	75,00	216	8,94	2190	90,60	10	0,40
	Novi	2752	1779	66,60	113	6,35	1665	93,60	1	0,05
	Ukupno	5966	4195	70,30	329	7,84	3855	91,90	11	0,26

OBJAŠNJENJE UZ TABELU: postotak (%) u 5. koloni označava odnos glasača i birača; postoci (%) u kolonama 7, 9. i 11. označavaju odnos prema broju glasača u koloni 4; u koloni br. 6 iznijet je ukupan broj glasača tzv. vladine liste na kojoj su bili razni kotarski kandidati; u koloni br. 10 su iznijeti brojevi glasača Ljotićeve liste.[23]

Iz tabele je vidljivo:

— u 1938. g. je glasalo u oba kotara oko 12% birača više nego u prethodnim izborima, od toga u crikveničkom kotaru 10%, a novljanskom 16%;

— »vladina« lista je 1938. g. dobila u oba kotara oko 22% glasova manje nego na prethodnim izborima. Budući da je 1935. godine dobila najviše glasova u Selcima (88,6%), zatim u Novom (82%), Krmpotama (39,4%), Driveniku (34,3%) i Sv. Jakovu (Jadranovo) (26%), očito je da je najviše glasova izgubila 1938. godine upravo u tim naseljima, što znači da se je utjecaj HSS znatnije proširio i ojačao i u navedenim lokalitetima;

— u novljanskom je kotaru 1938. godine dobila HSS čak oko 27% glasova više nego 1935. g. Očito je da je to bila posljedica odlučnijeg zaokreta glasača k politici HSS, prije svega u Novom i Krmpotama.[24] Međutim, iz raspoloživih je pokazatelja vidljivo da je u tom razdoblju znatno ojačao utjecaj HSS (zapravo, utjecaj komunista u redovima ove stranke) u zagonjskim selima novljanske općine, gdje je 1935. g. glasovalo svega oko 14% birača (velika većina za »vladinu« listu), a 1938. godine preko 50% birača, većinom za listu V. Mačeka.[25] Dakle, »opoziciona« politika je i u ovim, inače vrlo siromašnim selima i zaselcima, uspjela pokrenuti birače na koliko-toliko aktivnije sudjelovanje u političkim zbivanjima.

— Razmjerno velik broj glasača za »vladinu« listu u Selcima 1935. godine (čak 88%) je u stanovitoj proturječnosti s utjecajem komunista u mjestu, a poznato je da je KPJ tada uputila članove i simpatizere da glasaju za opozicionu (Mačekovu) listu. (Ovaj svojevrsni fenomen bi trebalo dublje istražiti).

— Broj glasača (ukupno 60) za Ljotićev »Zbor« se pojavljuje 1935. godine skoro isključivo u Sv. Jeleni (Dramalj). Bilo ih je 53, odnosno skoro 38% od svih glasača. Čini se da su u ovom primjeru prevladavali socijalno-ekonomski činitelji. Već 1938. godine je »Zbor« dobio samo 10 glasova, što

je bila posljedica pojačanog utjecaja naprednih snaga odnosno pravilnijeg shvaćanja suštine Ljotićeve sveukupne politike.

U razmatranju prednjih zaključaka valja imati u vidu da su zamjenici kotarskih kandidata na Mačekovoj listi bili domaći »viđeniji« ili »ugledniji« »dobri gospodari«, tj. Mihovil Knez, zidarski nadstojnik iz Kostelja (Grižane), zamjenik Franje Borića, a Mato Šimac, posjednik iz Bribira, zamjenik Grge Hećimovića.

Naznačili smo da su u općinskim izborima 1936. godine pobijedile liste HSS u 7 (sedam) općina (Crikvenica, Drivenik, Grižane-Belgrad, Krmpote-Ledenice, Novi Vinodolski, Selca i Sv. Jakov), a »vanstranačka« lista, na kojoj je većina kandidata također bila iz redova HSS, u Bribiru. Od ukupno 148 izabranih općinskih odbornika bilo je 128 sa liste HSS, 18 sa vanstranačke liste a 2 sa liste JRZ. U posljednjim doratnim izborima za općinske odbore što su održani u svibnju 1940. godine, stanje je bilo slično. Razlika je bila u tome što su svuda (u svih 8 općina) pobijedile liste HSS, s tim da su u Selcima opet (kao i 1936. g.) izabrana 2 odbornika s liste JRZ. Za općinskog načelnika Bribira izabran je komunist (Stjepan Brozičević, po drugi put), a u krmpotsko-ledeničkoj općini »simpatizer« KP Josip Čulinović). Takvo je stanje ostalo sve do travanjskog rata 1941. godine.

Za razliku od rezultata skupštinskih izbora 1935. i 1938. godine (naime, u tabeli smo istakli da je 1938. godine bilo, u oba kotara, 157 glasača više nego 1935. godine), na općinskim izborima je 1940. godine bilo 498 glasača manje nego 1936. godine. To upućuje na zaključak da je povjerenje birača u politiku HSS postupno opadalo, ali je i birača bilo manje u mjestima boravka, jer su mnogi bili na »vojnoj vježbi«.

Tijekom 1938. godine je u novljanskom kotaru suradnja komunista i rukovodstva HSS bila u nekim pitanjima još uvijek na razini uzajamne tolerantnosti. Činjenica je da je te godine predsjednik kotarske organizacije HSS još uvijek Milan Mataija, komunist iz Ledenica. Očito je da je na toj dužnosti ostao u skladu sa stavovima rukovodnog aktiva vinodolskih komunista (Toma Strizić, Milan Mataija, Ive Jeličić Tominčić, Luka Marušić, Petar Komadina), a — čini se — da kotarski narodni zastupnik (G. Hećimović) i njegovi istomišljenici nisu htjeli jednostrano prekidati suradnju s komunistima, kako zbog predstojećih izbora (skupštinskih) tako i mogućih štetnih posljedica za stranačku aktivnost uopće. Ipak, zanimljiva je i činjenica, koja do sada nije povijesno objašnjena, da je u novljanskom sreskom sudu 15. studenog 1938. g. prijavljen kotarski kandidat dr. Ante Kuntarić i njegov zamjenik Petar Komadina, i to na opozicionoj listi V. Mačeka.[26] Kako se do tada A. Kuntarić isticao kao pristaša JRZ i njene politike, a to je značilo — politike vladajuće stranke — a odbio je da bude njen kotarski kandidat u novljanskom kotaru, zanimljivo je što je kandidirao na opozicionoj listi i to zajedno s već poznatim komunistom Petrom Komadinom. Ipak, kandidatura je naknadno povučena i na izborima se nije pojavila.

Kako i zašto je došlo do zajedničke kandidature A. Kuntarića i P. Komadine? Na to pitanje nemamo potpuno prihvatljiva odgovora. Jedna od pretpostavki sadržana je u mogućem nastojanju komunista da se Kuntarićev i autoritet P. Komadine koristi za privlačenje kolebljivih glasača i područja novljanske općine i dijela Krmpota, koji bi mogli, eventualno, opredijeliti se, makar i zadnji trenutak, za Stojadinovićevu (vladinu) listu. Teško

je, naime, i pretpostaviti da su pokretači ove akcije (riječ je o kandidiranju Kuntarića i Komadine) dovodili u pitanje pobjedu legitimnog, opozicionog Mačekova kandidata G. Hećimovića, ali nam se čini prihvatljiv zaključak da su težili »uspjeh« vladine liste svesti u minorne, beznačajne okvire. Ipak, sve to zaslužuje dublje analiziranje, pri čemu se nebi smjelo zaobići nastojanje komunista da — kad već ne mogu istaći svog kandidata na listi Stranke radnog naroda — svedu uspjeh vladajuće stranke (JRZ) u beznačajne razmjere. Zašto je kandidatura A. Kuntarića i P. Komadine povučena, pitanje je na koje u raspoloživoj građi ne nalazimo odgovor. Možda je povučena i zato što se tijekom predizborne aktivnosti zaključilo da ipak nije oportuno riskirati ugled Komadine, a time i KP, jer bi se to moglo nepovoljno odraziti u redovima birača. Ne upuštajući se ovom prilikom u temeljito razmatranje ovog pitanja, ostavljamo ga otvorenim.

U kolovozu 1939. godine potpisan je poznati sporazum Cvetković—Maček,[27] nakon čega je bila uspostavljena i Banovina Hrvatska, kojoj su pripadala oba vinodolska kotara. Sudeći prema raspoloživoj građi, Vinodolci nisu taj sporazum primili s naročitim zadovoljstvom, bez obzira na činjenicu što je HSS postala vladajuća stranka u Banovini. Nade u životni boljitak koje su potencirane tim sporazumom, vrlo brzo su splasnule. Životni se uvjeti nisu poboljšali, već obratno, a napadom Njemačke na Poljsku (1. rujna 1939. g.) započeo je i osvajački ratni pohod ove države, pa je vjerovanje da ni Jugoslavija neće biti pošteđena ratnih prijetnji i razaranja bilo sve izrazitije. Ubrzo je započela mobilizacija rezervista kojoj su se Vinodolci odazivali bez vidnijeg dvoumljenja, jer je bila u pitanju obrana Jugoslavije od agresivnih prijetnji fašističke Italije.

U tom je razdoblju u Vinodolu znatnije smanjena propagandno-politička djelatnost rukovodne stranke HSS u kojoj, od kraja 1938. godine, nije više bilo ni jednog komunista. Pojačana je, dakako, i u redovima ove stranke, propaganda komunista, koji su, pogotovu u Bribiru, Ledenicama i Selcima, ali i u još nekim naseljima (Grižane, Krmpote, Sv. Jelena i Zagone) postupno postajale dominantna politička snaga. Time je politika KPH, s jasnom orijentacijom na potrebu rješavanja akutnih socijalno-ekonomskih, a ne samo nacionalnog pitanja, znatnije potisnula ulogu i značenje HSS u političkom životu Vinodolaca.

Prethodno smo istakli da je i u Vinodolu, u redovima HSS, bilo i »lijevih« i »srednjih« i »desnih« idejno-političkih opredjeljenja. Ali, mada je bilo pokušaja, čvršćih i utjecajnijih uporišta ustaštvo u Vinodolu nije imalo. Poneki »zalutali« pristaša, ostao je potpuno usamljen.[28] Tek će se po uspostavi NDH stanje u tom pogledu unekoliko promijeniti, na što ćemo se osvrnuti u nastavku.

O stanju rukovodstva odnosno organizacija HSS u oba kotara, dakle, i kotarskih i općinskih i seoskih, u neposredno doratno razdoblje, raspolažemo s manjkavim podacima. (Čini se da opširniji i podrobniji podaci nisu ni sačuvani). Iz raspoloživih je podataka vidljivo da su u oba kotara postojala kotarska rukovodstva HSS, i to u crikveničkom s oko 30 i novljanskom s oko 25 članova. Kao predsjednici kotarske organizacije u Crikvenici se navode: Toma Andrijaš[29] i neki Dračić (ime nije navedeno), a kao tajnik Ljubo Škiljan. Za novljanski kotar se navode kao predsjednici Milan Mataija (do kraja 1938. g.) i Mato Šimac[30] sve do rata. Tajnici su bili: Juraj Kraljić, Jo-

sip Ivošević i Danijel Hranilović. Općinski su odbori postojali u svim općinama i prema približnoj procjeni, u njima je ukupno bilo između 80 i 100 članova. Sveukupni broj članova stranke nije moguće utvrditi jer o tome nisu sačuvani nikakvi podaci. Općinski načelnici su, kako smo već naznačili, u svih 8 općina bili birani na listi HSS[31] i smatrani su viđenijim članovima.

Poznato je da se je djelovanje HSS odvijalo i preko još nekih organizacijskih oblika, kao: Seljačka sloga, Gospodarska sloga, Hrvatska seljačka zaštita, Hrvatski junak i Hrvatski radnički savez (HRS). Te su organizacije postojale i u Vinodolu, mada ne u svim općinama. Nešto su aktivnije bile organizacije Seljačke sloge (u Novom), Gospodarske sloge (u Bribiru i Ledenicama), Hrvatske seljačke zaštite (u Crikvenici, Novom i Grižanima) i Hrvatskog junaka (u Crikvenici i Novom). Dakle, navedene su organizacije intenzivnije djelovale u kotarskim sjedištima tj. Crikvenici i Novom.

Dakako, i u ovim je organizacijama bilo različitih idejno-političkih utjecaja, ali su »lijevi« postupno potiskivali naročito »desne«. Taj se proces odvijao ponekad i ponegdje u vrlo oštrom sukobljavanju sa sredinskim, a naročito s desnim utjecajima, što je proizlazilo prije svega iz klasno-socijalnih osnova. (Bez obzira na različite utjecaje, unutar stranačke strukture, pa i njena šireg djelovanja, nisu se nikada pojavljivale bilo kakve suprotnosti oko nacionalnog pitanja.)

Nismo u mogućnosti da se ovom prigodom temeljitije osvrćemo na ta pitanja, mada, za povijesnu valorizaciju doratnih zbivanja u Vinodolu, imaju posebno značenje. Zbog toga ćemo se u kraćim naznakama osvrnuti samo na neke oblike djelovanja navedenih organizacija.

Najznačajnija je, bez sumnje, bila djelatnost sindikalne organizacije HRS-a, ali su i podaci o njoj manjkavi, pa to otežava temeljitije pojašnjavanje njena značenja za politički život Vinodolaca.

Najrazvijenija, a pored URSS-a i najutjecajnija, bila je organizacija HRS-a građevinskih radnika, što je vidljivo i iz opširnije rasprave Mihaila Sobolevskog, pa ćemo ovdje pretežno koristiti rezultate njegovih istraživanja.[32]

Prve sindikalne organizacije u okviru HRS-a se pojavljuju u Vinodolu 1936. godine. Naime, 17. svibnja te godine osnovana je u Novom podružnica HRS-a građevinskih radnika, koja se održala sve do ratnih dana u proljeće 1941. godine. Ubrzo je i u Crikvenici osnovana isto takva podružnica, koja se također održala do travanjskog rata 1941. g. U tom je razdoblju pokrenuto u Vinodolu 17 razdničkih štrajkova (prvi 12. srpnja 1936. g., a posljednji 28. svibnja 1938. g.),[33] od kojih je HRS pokrenuo 10, a Gospodarska sloga 6 štrajkova. Međutim, i u tim su organizacijama imali vinodolski komunisti jak utjecaj, što je značajno pridonijelo pokretanju i uspjehu štrajkova. Štaviše, neke su štrajkove upravo oni i pokrenuli (na primjer štrajk proizvođača mlijeka 1936. godine u okviru Gospodarske sloge),[34] a također i druge oblike aktivnosti (na primjer »rušenje« Statinovog kamiona 16. srpnja 1937. g.).[35] U nekim užim lokalitetima (Bribir i Ledenice) su upravo komunisti pokretali i osnivali sindikalne organizacije što su se »oslanjale« na HSS, a Petar Komadina je 1938. godine izabran i za predsjednika podružnica HRS-a građevinskih radnika u Novom, koja je tada imala velik broj članova.[36]

Pored HRS-a je u Vinodolu, u razdoblju 1936/38. godine, pogotovu u nekim lokalitetima (Bribir, Crikvenica, Grižane, Ledenice i Novi Vinodolski), uspješno djelovala Gospodarska sloga.[37] U prvoj godini (1936.) je zabilježeno 490 članova GS u crikveničkom, a 790 u novljanskom kotaru.[38] (Za kasnije razdoblje ovakvi podaci nisu poznati).

Prema nekim memoarskim zapisima, u Vinodolu su postojale i organizacije Seljačke sloge, ali u arhivskoj građi nismo o tome našli nikakve podatke, pa se na SS ne osvrćemo.[39]

Osim u Crikvenici, a u stanovitim početnim oblicima i u Novom Vinodolskom, nismo uspjeli utvrditi postojanje Hrvatske seljačke zaštite (HSZ). No i ti su izvori vrlo manjkavi, pa nije moguće šire se osvrtati na to pitanje. Ipak se, sa znatnom vjerojatnošću, može zaključiti da je njeno djelovanje bilo (osim, čini se, u Crikvenici) svedeno u beznačajne okvire.[40]

Nešto su intenzivniji bili pokušaji osnivanja Hrvatskog junaka, odnosno omladinske organizacije koja je trebala djelovati pod okriljem HSS. Stanoviti su uspjesi postignuti u Crikvenici i Novom i to 1938. godine. U prvo je vrijeme bilo u te organizacije uključeno u oba kotara (točnije, u Crikvenici i Novom) oko 40 omladinaca. Ovoj se je organizaciji težilo nametnuti prije svega nacionalističko, a u stanovitim oblicima i militarističko obilježje, što je u Vinodolu bilo teško ostvarivo, pa već 1939. godine ta organizacija postupno prestaje djelovati.[41]

Djelovanje vinodolskih komunista nije tema koju razmatramo, ali budući da su — kako smo na više mjesta istakli — bili aktivni i u organizacijama HSS, korisno je tu aktivnost osmotriti i u okviru tadanjih stavova KPJ—KPH,[42] jer su ti stavovi imali i ovdje direktivno (usmjerujuće) značenje. Podsjetit ćemo ovom prilikom samo na sadržaj nekih izvornih prikaza ili ocjena odnosno uputa iz tog doba.

»Proleter«, glasilo KPJ, je u br. 2/3 (maj—juni) 1936. godine u članku o HRS-u i URSS-u, istakao da je pogrešno napadati HRS kao fašističku organizaciju, a također da je pogrešno »...nabacivati se blatom na čitavi oslobodilački pokret hrvatskog naroda«. Od takvog načina »borbe« da se komunisti moraju najodlučnije ograditi, i da treba ostvariti »...bratsku suradnju između sviju sindikata i u svim preduzećima, bez obzira na štetan rad pojedinih sindikalnih vođa«. Dalje se navodi da treba povezivati »...svoju borbu sa borbom seljaka za njihovo socijalno i nacionalno oslobođenje...« i da se ni u kom slučaju nesmije udaljiti »...od onih masa koje su organizirane u HRS-u« te da se u URSS-u treba boriti za iste ciljeve kao i HRS-u.

Izvještavajući Kominternu o držanju HSS, Tito je početkom 1938. godine između ostalog naglasio da se je držanje ove stranke »prema nama« (komunistima, nap. M. P.) poboljšalo, što je posljedica činjenice da mnogi »naši prijatelji« rade u »hrvatskim organizacijama« i u »Gospodarskoj slozi«, i to »dobro i požrtvovno«.[43] U kolovozu iste godine, u izvještaju Kominterni, Tito je još jasniji. Ističe da »...u selima i malim gradovima, gdje se gotovo svi naši članovi nalaze u organizacijama, a mnogi su i na vodećim funkcijama HSS, razvija se saradnja naših članova i HSS. To je slučaj poglavito u 'Gospodarskoj Slozi' i »Seljačkoj slozi'«. U nastavku Tito ističe da »Hrvatski pokret u cjelini« unatoč djelovanja unutrašnjih reakcionera, predstavlja »najjači i najsnažniji demokratski faktor među svim građanskim

grupacijama. Takvim ga čini klasna većina seljaštva, koja i sačinjava ovaj pokret...«.[44] Iste godine ujesen je Tito istakao da se pred KPH postavlja i zadatak »... da ne dopusti da dođe do rascjepa u ovoj najvećoj demokratskoj stranci...«, što je značilo, kako je naznačio Tito, da treba onemogućiti fašizaciju HSS.[45]

Dakle, i događaji u Vinodolu se odvijaju upravo onako kako je Tito opisivao ili usmjeravao.

Poznato je da su navedeni stavovi kasnije mijenjani, što je ovisilo o mnogim činjenicama, ali prije svega o promjenama političkog kursa HSS, pa su u tom duhu i vinodolski komunisti mijenjali svoje stavove i svoje djelovanje prilagođavajući to promijenjenim uvjetima.

U posrednoj vezi s tim je zanimljivo i razmišljanje Vladimira Bakarića, objavljeno 1944. godine. Pišući o »Nacionalnoj vitalnosti Hrvata« u NOB-u, Bakarić ističe da se o masovnom sudjelovanju Hrvata u NOP-u može govoriti tek od polovine 1942. godine, čime da se ne umanjuje uloga što su 1941. godine imali, pored ostalih, partizanski odredi u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Zatim obrazlaže »momente« (odnosno »svjest naroda«) koji (momenti) su uvjetovali stupanje Hrvata u NOB i koji su Hrvate učinili sposobnim za ostvarivanje velikih djela. Navodi da do rata nije u Hrvatskoj bilo veće stranačke rasparčanosti i da je dominirajuća bila Hrvatska seljačka stranka, čiji utjecaj u narodu da je bio »ogroman«, u čemu da ništa ne mjenja činjenica »... što je rastao ugled i utjecaj Komunističke partije«. Objašnjavajući značenje učenja braće Radića, ističe da su naučili seljaka da znade braniti svoja prava, da su seljaka u Hrvatskoj učinili političkim subjektom itd., što da su »... dragocjeni prilozi formiranju nacije«. Međutim, kasnije (nakon smrti oba Radića) se u redovima HSS pojavljuju nove tendencije, nastavlja V. Bakarić, tj. težnja »... da se od mase stvori puki instrument politike vodstva« i da seljak postupno prestaje biti »... politički subjekt«, pa da je tako politika stranačkog vodstva »... sve više iznevjeravala one osnovne ideje koje su postale narodnom svojinom i koje su bile izražene u programu stranke«. Navodeći konkretne primjere odstupanja vodstva od binthi osnova stranačkog programa, što da je imalo odjeka i u narodu koji da je postao »zbunjen«, Bakarić ističe kako je takva politika rukovodstva znatno otežavala usmjeravanje naroda u borbu protiv fašističkih prijetnji uopće, pa i na oružanu borbu, zbog čega da se HSS počela raspadati. Zatim V. Bakarić navodi:

> »Držanje Hrvata u NOB ide uporedo s lomljenjem svih utjecaja takve politike HSS. Zato nije slučajna pojava da se masovna pojava sudjelovanja Hrvata u borbi pojavljuje baš u onim krajevima, gdje takva HSS nije imala utjecaja. To su Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Dalmacija«.[46]

Ne upuštajući se u dublje analiziranje ove Bakarićeve ocjene, očito je da su V. Bakariću bile dobro poznate bitne značajke unutarnje diferencijacije u redovima članstva HSS i njenih pristaša, različite u raznim područjima Hrvatske.

Time i zaključujemo doratno razdoblje, s pripomenom da je, po našem sudu, V. Bakarić imao u vidu onakav sadržaj djelovanja HSS u nekim pri-

morskim predjelima o kom smo prethodno ukratko izložili, dakle — dosljedno borben, antihegemonistički i nimalo kapitulantski. Nesumnjivo je da su tome i vinodolski komunisti dali veliki obol (u nekim naseljima i presudan), ali pri tom ne treba zanemariti i sve ono pozitivno iz »Radićeve nauke« što je bilo prihvaćeno i nikada napušteno u Vinodolu. Iz opisa ratnog razdoblja će to biti i shvatljivije.

Zaključne napomene

Sažimajući prethodno izloženo, ističemo da je u ratnim godinama (imamo u vidu početak rata u Evropi, rujna 1939. g.) djelovanje raznih organizacija u okviru sveukupne djelatnosti HSS, dakle i stranačkih, i HRS i Gospodarske sloge i Hrvatskog junaka, bile u Vinodolu u osjetnom opadanju. To je značilo da je i utjecaj sveukupne stranačke politike na Vinodolce — dakako, onakav kakav je stranačko rukovodstvo provodilo — bio u konstantnoj silaznoj putanji, a da je istodobno jačao utjecaj lijevih idejnih i političkih opredjeljenja, dobrim dijelom i zbog toga što su takva usmjerenja propagirana i unutar stranačkih i drugih »njenih« organizacija. Pri tom valja imati u vidu da djelovanje HSS kao i drugih »njenih« organizacija u Vinodolu, nije nikada bilo opterećeno ekstremnijim nacionalističkim, a pogotovu ne šovinističkim i separatističkim sadržajima, čemu su, pored uvažavanja Radićevih stavova, pridonijela i ovdašnja lijeva idejna kretanja. Upravo je to razlog za potrebu sustavnijeg i temeljitijeg istraživanja svih činitelja koji su uvjetovali takvo stanje, što upućuje na zaključak da se ni HSS — ali onakva kakva je djelovala u Vinodolu — ne može isključiti iz pozitivnih vinodolskih povijesnih tokova. Jasno je da se je taj proces odvijao nezavisno pa i protivno nastojanjima nekih lokalnih vinodolskih stranačkih rukovodilaca,[47] čiji utjecaj nije mogao zaustaviti sve izrazitije distanciranje Vinodolaca od »službene« stranačke politike. Štaviše, velika većina članova kotarskih i općinskih stranačkih rukovodstava[48] pasivizirali su se u stranačkoj aktivnosti. Prema tome je i razumljivo da su i javni »zborovi« (seoski, mjesni, kotarski, međukotarski) sve rjeđe organizirani, sa sve manje prisutnih; da su proslave raznih godišnjica bile slabo posjećivane, a neke nisu više ni održavane; konferencije HRS-a su svedene u rasprave o »tekućim« ili »unutarnjim« odnosno organizacijskim pitanjima i sl. Dakle, onaj mali dio sljedbenika politike što ju je vodilo stranačko rukovodstvo oko Mačeka, postajao je sve usamljeniji.

U razdoblju na koje se osvrćemo zbila su se dva događaja izuzetna značenja: *prvo* — 26. kolovoza 1939. godine je potpisan poznati sporazum Cvetković—Maček, nakon čega je uspostavljena Banovina Hrvatska u kojoj je HSS postala vladajućom strankom; *drugo* — 1. rujna te godine je započeo u Evropi ratni pohod Njemačke na Poljsku, što je bio i početak šestogodišnjih ratnih razaranja. I za HSS su oba događaja imala izuzetno značenje. Naime, dok je stranka prije sporazuma bila u opoziciji, u prvi je plan, kako ističe Lj. Boban, stavljala »... državno-pravna pitanja, obećavajući da će socijalno-gospodarski problemi biti riješavani kad se ostvari državno-pravni program«.[49] Međutim, nakon spomenuta sporazuma, je »... čitav niz pitanja državnopravne naravi« ostao i dalje otvoren. Stranka je sada trebala ostvarivati svoje »socijalno-gospodarske nazore« i ispunjavati ranije davana obe-

ćanja. Ratne su prilike i uz to vezane gospodarske teškoće još više »... zaoštravale težinu socijalno-gospodarskih problema«.[50]

Za široke narodne slojeve je ulaskom Mačeka u vladu i stvaranjem Banovine Hrvatske nastupilo razdoblje dugoočekivanog i obećanog riješavanja akutnih životnih problema, od kojih su u Vinodolu dominirali socijalno-gospodarski, što je HSS dovelo u sasvim drugačije odnose prema narodu, prije svega Hrvatima. Što se, međutim, događa pod Mačekovim državnim odnosno vodstvom HSS u Hrvatskoj?

Sveukupne se životne prilike pogoršavaju (cijene rastu, plaće ili stagniraju ili se neznatno povećavaju, neke se namirnice racioniraju); sve više se rezervista (mlađa godišta, najproduktivnija radna snaga) poziva u »vojnu rezervu« na višemjesečne vojne vježbe; zloglasni zakon o zaštiti države se pooštrava, jer mu je dodana i odredba o osnivanju koncentracionih logora u koje su upućivani prije svega komunisti, mada ne samo oni; zabranjeni su klasno-borbeni sindikati (URSS); obećavani demokratski izborni zakon nije donesen; obećavano puštanje na slobodu političkih zatvorenika nije ostvareno; obećavana sloboda štampe je urodila suprotnim — pooštravanjem cenzure; onemogućavane su opozicione skupštine, zborovi, sastanci; vanjsko-politička orijentacija vlade, u kojoj je Maček bio potpredsjednik, je postupno prelazila od kolebljivosti k priklanjanju osovini Rim—Berlin. Bilo je, dakle, i previše razloga za razočaranje širokih narodnih slojeva u politiku stranke koju su godinama slijedili, što je uvjetovalo duboko diferenciranje u njenim redovima pa i u redovima njenih pristaša.

Ni Vinodol nije bio »pošteđen« tih procesa, s tom razlikom što su i ovdje postojale druge snage koje su i prije, a sada pogotovu, upućivale na moguće ili vjerojatne nedaće što ih treba očekivati nezavisno od toga koja će građanska stranka postati vladajuća. Utoliko su i zbivanja u doba Banovine Hrvatske prihvaćena ne kao naročito iznenađujuća, što je značilo da HSS — znatno zaslužna za antihegemonističko opredjeljenje — nije sposobna riješiti nagomilane socijalno-ekonomske probleme. Bila je to samo dodatna potvrda već ranije sticane spoznaje da se korijenito rješavanje životnih pitanja može ostvariti na drugim, revolucionarnijim, a ne idejno-političkim osnovama djelovanja tadanjeg vodstva HSS. Čini se da je upravo tada, dakle neposredno nakon što je HSS postala vladajuća stranka u Hrvatskoj, nastupilo odlučno i konačno napuštanje velikog dijela Vinodolaca njenih redova i njene »službene« politike, ili pak odlučno zaokretanje lijevoj orijentaciji.[51]

Kao zaključnu, našu bismo ocjenu za doratno značenje HSS i vinodolskom političkom životu mogli svesti u ovo: a) neosporna je njezina zasluga za razvijanje i produbljivanje antihegemonizma uopće, ali prije svega u pitanjima hrvatskog nacionalnog značenja; b) istodobno kada je sredinom četrdesetih godina postala dominantna politička snaga, okupljajući u hrvatskom narodnom pokretu široke narodne slojeve, postupno se u tom pokretu sve naglašenije ispoljavaju težnje za rješavanje ne samo nacionalnih već i klasno-socijalnih životnih pitanja, što je, ne rijetko, kolidiralo sa »službenom« stranačkom politikom; c) tijekom druge polovine doratnog desetljeća stranku su potresala sva bitnija proturječja na kojima se temeljila diferencijacija njena članstva i pristaša (osim sukoba s ekstremnim nacionalistima tj. ustašama, jer ustaštvo nije bilo prisutno u vinodolskom poli-

tičkom životu), a što se naročito zaoštrilo nakon sporazuma iz kolovoza 1939. g.; d) preuzimanje vlasti u Banovini Hrvatskoj, a time i prelaz iz opozicionih u vladajuće pozicije, izmjenilo je ulogu stranke u narodnom pokretu, i — s obzirom da ranija obećanja nije mogla isvršavati — njezin je ugled i povjerenje narodu u nju sveden u Vinodolu u skromne okvire. U ratno je razdoblje (travanj 1941. g.) ušla bez izgleda da reafirmira svoj politički utjecaj, jer je i tadanja njena politika ostala sporazumaška, oportunistička i kapitulantska, nimalo usmjerena k odlučnim zaokretima koji bi mogli narodu pružiti svjetliju perspektivu.

Kada se analiziraju prethodno naznačena pitanja valja imati u vidu da HSS nije u Vinodolu bila, u klasičnom značenju — seljačka stranka, jer je ovdje seljaštvo bilo razmjerno malobrojno, a preovladavali su težaci (seljačko-radnički socijalni sloj). Stranačku su aktivnost pak vodili trgovci, gostioničari, obrtnici, pripadnici inteligencije, odnosno — sitna seoska buržoazija. I u tim okvirima, a to nije samo vinodolska pojava, treba valorizirati ideološke osnove stranačke aktivnosti u Vinodolu, pa i sveukupnu njenu aktivnost i utjecaj.

BILJEŠKE

[1] Monografskih ili sličnih radova o Hrvatskoj seljačkoj stranci ima u nas razmjerno malo, pogotovu za pojedine regije pa tako i riječku. Navodimo poznatije radove: Ljubo Boban: Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1939—1945 — Iz povijesti hrvatskog pitanja, sv. I. i II., Liber, Zagreb, 1979. g.; Lj. Boban: Britanija, Hrvatska i Hrvatska seljačka stranka 1939—1945, Časopis za suvremenu povijest, br. 3, 1978. g.; Lj. Boban: Iz britanske politike prema Hrvatskoj seljačkoj stranci potkraj 1943. i početkom 1944. godine, Zbornik za povijesnu znanost istraživačkog centra JAZU, vol. 10, Zagreb, 1980. g. (Lj. Boban je objavio i: Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941—1943. g., Globus, Zagreb, 1985. g. To je zbirka raznih dokumenata u kojima se tretira i problematika HSS, ali se Vinodol posebno ne spominje); Lj. Boban: Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb 1987. g.; Bodrožić Milica: O nekim pitanjima politike Hrvatske Seljačke Stranke prema NOP-u u Hrvatskoj 1943. godine, ČSP, br. 1. 1973. g.; Jančiković Tomo: Hrvati u izborima 11. prosinca 1938., Zagreb, 1939. g.; Fikreta Jelić-Butić: HSS — Hrvatska Seljačka Stranka, Globus, Zagreb, 1984. g.; Mile Konjević: O nekim pitanjima politike ustaša prema Hrvatskoj Seljačkoj Stranci 1941. g.; Vojno istorijski glasnik br. 3. 1971. g.; M. Konjević: O odnosu ustaša prema Hrvatskoj Seljačkoj Stranci i Stjepanu Radiću 1941. g., Jugoslavenski Istorijski Časopis (JIČ) br. 1—2, 1972. g.; M. Konjević: Konfrontacija baze i rukovodstva HSS, JIČ br. 1—2, 1974. g.; M. Konjević: Formiranje i rad Izvršnog Odbora Hrvatske (republikanske) Seljačke Stranke na oslobođenom teritoriju 1943—1945. g., Zbornik historijskog instituta Slavonije i Baranje, br. 12., Sl. Brod, 1975. g.; Dragovan Šepić: Vlada Ivana Šubašića, Globus, Zagreb, 1984. g.

[2] Prva mjesna organizacija HSS u Vinodolu osnovana je u listopadu 1925. g. u Novom Vinodolskom. (Usp. Novi List, 6. X. 1925). U Crikvenici je Mjesna organizacija osnovana 4. prosinca 1925. g. (Usp. Historijski arhiv Rijeke (HAR), Rijeka, JU-46, k. 1.). U Bribiru je prva organizacija osnovana početkom travnja 1926. g. (Usp. Novi List, 9. I. 1926. g.) O organizacijskoj strukturi HSS usp.: F. Jelić Butić, n. dj. b. 1.

[3] Rezultate izbora iznosimo zajedničke, tj. za oba vinodolska kotara. (Usp. Statistika izbora narodnih poslanika Hraljevine Srba Hrvata i Slovenaca održanih 18. III. 1923. g.; Arhiv Instituta za Historiju Radničkog Pokreta Hrvatske —

AIHRPH —, gr. XXIII, k. 16 i 23; Arhiv Hrvatske — AH — fond Primorsko Krajiška Oblast k. 312, 313, 314, 317, 321, 322 i 323.)

[4] Franjo Borić, rođen 1894. g. u Karlovcu, odakle je doselio najprije u Bakar, a potom 1927. g. u Crikvenicu i ovdje kasnije otvorio trgovinu prerađene kože. Bio je vrlo istaknut pripadnik HSS, kao takav aktivan u Crikvenici i šire, bilo legalno (do šestojanuarske diktature i od 1935. g. kasnije) ili ilegalno, zbog čega je često hapšen i suđen odnosno kažnjavan na kraće vremenske ili pak novčane kazne. U 1935. je biran prvi put a 1938. godine drugi put za narodnog zastupnika na listi HSS za kotar Crikvenicu. U narodu je ocjenjivan kao »dobar govornik«, mada mu — po mišljenju mnogih koji su ga slušali — javni istupi nisu izlazili iz demagoških okvira. Dugo je vremena (do i prvih ratnih godina) bezrezervno podržavao Mačekovu odnosno središnju politiku HSS. S vinodolskim je komunistima bio u razno doba u različitim odnosima, što je ovisilo o mnogim faktorima.

[5] Te su veze bile različita sadržaja i značenja u raznim mjestima. Čvršće i redovitije su bile sa Bribirom, Grižanima, Tribljem i Novim Vinodolskim, a nešto slabije sa većinom ostalih mjesta, a najslabije sa Selcima i Ledenicama odnosno Krmpotama.

[6] Između ostalog: Sreski načelnik iz Novog izvještava 24. XI. 1931. g. da su u Ledenicama rastureni leci u kojima V. Maček i Stojan Pribičević pozivaju na apstinenciju prilikom skupštinskih izbora. (Usp. AH, Ogulinski Inspektorat OI, k. 6.). Sreski načelnik iz Crikvenice javlja 29. V. 1932. g. da su u Bribiru rastureni leci »Braćo Hrvati« (Usp. isto, k. 7.). Sreski načelnik u Novom i Crikvenici izvještavaju da su 31. X. na 1. XI. 1932. g. izvješeni na nekim grobljima vijenci s natpisom: »Slava hrvatskim mučenicima«. (Usp. AIHRPH, gr. VI. k. 18. i AH, OI k. 9.). Sreski načelnik iz Crikvenice izvještava 1. V. 1933. g. da je Franjo Borić rasturivao Mačekove fotografije i da je »par komada« dao Tomi Striziću iz Bribira. (Usp. AIHRPH, gr. VI. k. 10.). Sreski načelnik iz Crikvenice javlja 12. X. 1933. g. da su rastureni leci u kojima se poziva hrvatski seljački narod da ne ide na izbore za općinske odbore. (Usp. AH, OI, k. 122.).

[7] Bili su to: Mladen Blažičević, Stjepan Brozičević i Tomo Strizić iz Bribira; Luka Marušić iz Grižana i Milan Mataija iz Ledenica. Pretežno su oni rasturivali ili organizirali rasturivanje letaka, izvjesili vjence na groblju, rasturivali Mačekove fotografije itd. Po sjećanju Josipa Ivoševića (zapis u arhivu autora) letke je obično donosio iz Crikvenice u Bribir (od F. Borića ili Josipa Cara pekara) Stjepan Brozičević. Po sjećanju Andrije Tusa i on je »nešto« prenosio od spomenutog Cara iz Crikvenice u Bribir. (Zapis o kazivanju A. Tusa u arhivu autora).

[8] Usp. AIHRPH, »Sjećanja« Đure Špoljarića, MG—48—I/1.

[9] Milan Kalafatić je tadanji boravak u Bribiru opširno opisao istakavši da je tom prilikom osnovao ovdje i organizaciju KPJ. Pored toga je naveo da je tada doznao i za veze bribirskih komunista s Franjom Borićem. On se je, upravo uz pomoć »Borićević veza«, ilegalno prebacio do Sušaka i dalje u Italiju, o čemu više u b. 15. (Prijepis pisma u arhivu autora).

[10] Josip Kalafatić Malicija je boravio u Francuskoj gdje je izučavao strojarski zanat i tamo se uključio u rad komunista iz Jugoslavije. Po mišljenju Milana Kalafatića (usp. b. 9.) i Josip je, prije dolaska u Jugoslaviju, dobio odgovarajuće upute za djelovanje u zemlji u duhu tadanjih stavova KPJ.

[11] Usp. »Proleter» br. 28., prosinac 1932. g. Kasnije tj. 1934. g. u Proleteru je objavljen članak u kom je osporena pravilnost ovih uputa. (Usp. »Proleter« br. 8/9 1934. g.). Dakle, sve do 1934. g. su stavovi iz 1932. g. mogli biti prihvaćeni kao pravilni i direktivni. (Podrobnije podatke o tome koliko su u Vinodolu bili poznati ovi stavovi KPJ nismo mogli utvrditi).

[12] Prema izvještaju predstojništva sušačkog redarstva iz kraja 1932. god. iz Kanade je »Proleter« br. 22. upućen na adrese nekih Bribiraca i u sušačkoj pošti je bio zaplijenjen. (Usp. AIHRPH, gr. XVI, k. 19.). Prema zapisu Fabijana Antonića i sjećanjima Mladena Blažičevića, Anice Tus Strizić, Jurja Brozičevića i Andrije Tusa, u Bribir su često poštom dopremani pojedini primjerci »Proletera«. (Zapisi u arhivu autora). I sreski načelnik iz Crikvenice je o tome izvještavao. Tako je 26. prosinca 1932. g. naveo da su iz Australije upućivani poštom na razne adrese u Crikvenici i Sv. Jeleni listovi »Mladi boljševik«, »Proleter« kao i neki leci. (Usp. AIHRPH, gr. XXI. k. 48.)

[12a] U to je doba u Sušaku izlazio klerikalni tjednik »Istina« koji je podržavao politiku HSS. U njemu je često, mada anonimno, objavljivao članke i bribirski župnik August Bujan, inače jedan od istaknutijih svećenika u Vinodolu koji su javno propagirali Mačekova politička gledišta. Pretpostavlja se da je on bio pisac nekoliko članaka u »Istini« početkom 1936. g. u kojima je vrlo oštro napadao djelovanje Tome Strizića kao »komunističkog agitatora«, pripisujući mu da se je »izvana« isticao pristašom Mačeka, a istodobno da je »... razvio snažniju akciju bezboštva, baš u vrijeme dok vođa naroda g. dr. Vlatko Maček veoma oštro osuđuje napadaje na vjeru«, i »... dok se hrvatski narodni zastupnici u skupštinama žestoko obaraju na komunizam«. (Usp. »Istina« br. 7. od 9. II. 1936. g.). Ima osnova pretpostavka da je pisac tog članka bio potaknut i člancima što su u »Istini« objavljeni tijekom 1935. godine i to nakon poznatog VII. kongresa Kominterne. Tako je već u br. 49. od 8. prosinca 1935. g., u članku »Paraziti u hrvatskom pokretu« »Istina« upozorila čitaoce da je na spomenutom kongresu Internacionale »... naloženo svim komunistima u cjelom svijetu« da se »... propagatori svjetske revolucije potajno uvlače u nacionalne organizacije«. U nastavku je »upozorila« sve »dobromisleće Hrvate da budno paze na ovakve tumače hrvatskog pokreta, koji zloupotrebljavaju ime dr Mačeka za svoje komunističke ideje...« i da treba »... paziti da se u složene hrvatske redove ne uvuku komunisti«. Slična »upozorenja« objavljuje »Istina« i u br. 14. od 29. ožujka 1936. g. u članku: »Bdijte« ističući da su se u »... hrvatske redove nastojali i nastoje se uvući komunisti« (...) »Ima tih mudrijaša već gotovo u svakom selu. Hoće da se uvuku svakamo, a osobito u naša društva i to ne samo među članove, već ravno u odbor i to pod krinkom vatrenog hrvatstva hoće da uzmu komandu u ruke...«. Naglašavajući ateizam kao svojstvo komunista, »Istina« ističe: »Začepimo usta ovakvim samozvanim narodnjacima. Odstranimo ih iz svojih društava, jer su oni najveći neprijatelji hrvatskog naroda«. U članku »Podigle se tuke u hajduke« (br. 6. od 2. II. 1936. g.) »Istina« je otvoreno upozorila da i Toma Strizić spada u takve. Pisac je, nakon što je Strizića proglasio »notorni bezvjerac«, naznačio da će o njegovoj (Strizićevoj) akciji u hrvatskom nacionalnom pokretu, koju da si je sam odredio, pisati drugom prigodom. (Ipak, »druga prigoda« nije iskorištena). Podsjetimo da je u jesen 1935. Bartol Petrović, član KPJ koji je prije toga došao iz Praga i nastanio se u Grižanima, donio i dao na čitanje više primjeraka odluka VII. kongresa Komunističke Internacionale. Prema tome je i to potvrda da stavovi Kominterne nisu bili nepoznati u Vinodolu. (Usp. Andre Tus: Bribir u revolucionarnom pokretu i oslobodilačkom ratu, IHRPH, Zagreb 1971, str. 35 i 63.). Sve ovo nije bilo nepoznato Boriću i Hećimoviću, i u sadržaju članka što ih je objavljivala »Istina« pa i svojih osobnih zapažanja, nije bilo teško »prepoznati« Tomu Strizića i njegove najbliže suradnike u Bribiru, Grižanima i Ledenicama. Ipak, Borić se pokušao ograditi od ovakvih »optužbi«, pa je na zboru HSS u Crikvenici 26. siječnja 1936. g. istakao da se »... imputira da među redovima Hrvata imade komunista«, ali da su to »... samo laži koje se šire da bi se unesao razdor u redove Hrvata«. U nastavku je naglasio da je hrvatskom radniku »... mjesto u hrvatskom seljačkom pokretu« i da hrvatski seljački pokret ni izdaleka nije istovjetan s komunistima«. (Usp. AH, SB, k. 1575).)

[13] Kotarski su načelnici iz Crikvenice i Novog u svojim redovnim i prigodnim izvještajima nazivali ilegalno djelovanje »bivše HSS« separatističkim, a nosioce aktivnosti — separatistima. (Od mnogih primjera, razvidnih iz brojnih izvještaja jednog i drugog kotarskog načelnika, navodimo samo neke: Izvještaj sušačkog redarstva od 6. XII. 1932. g. o stanju u Crikvenici i Novom, (AH, OI, k. 5.); Izvještaj kotarskog načelnika iz Novog od 30. I. 1933. g. o postojanju »grupe poznatih separatista u Bribiru« (Usp. isto, k. 10.); Izvještaj Okružnog inspektora iz Ogulina od 14. I. 1933. g. u kom javlja da se je vratio Josip Kalafatić (usp. b. 10) i da je sumnjiv kao separatista, pa da je stavljen pod »diskretnu prismotru«. (Usp. AIHRPH, gr. XVI, k. 0.)

[14] Kao karakterističan vid suradnje ljevičara i HSS-ovaca u Vinodolu navodimo da je Klement Lovrić, inače pripadnik HSS iz Crikvenice, ilegalno odveo komunistu Milana Kalafatića 1932. godine iz Bribira u Sušak, odakle se je Kalafatić ilegalno prebacio preko granice u Italiju. I Lovriću, kao i F. Boriću koji je bio upoznat s tom akcijom, bilo je poznato — tko je M. Kalafatić. (Prema sjećanju Jurja Brozičevića i pismu M. Kalafatića).

[15] Usp. izvore u b. 13.

[16] B. Jeftić je bio predsjednik vlade do početka 1936. godine.

[17] Grga Hećimović, umirovljeni profesor, rođen 1884. g. u Perušiću, nastanjen u Ogulinu. Za vrijeme skupštinskih izbora 1927. g., kandidirao je na listi HSS u kotaru Perušić. U Vinodolu je ocjenjivan kao umjereni HSS-ovac, spreman za suradnju s komunistima samo do određene granice tj. sve dok se suradnjom ne ugrožavaju bitni stavovi politike HSS. U novljanskom je kotaru 1935. g. biran prvi, a 1938. g. drugi put za narodnog zastupnika na listi HSS.

[18] Usp. AH, SB, k. 1523. Također i zapis o kazivanju Petra Dražića, istaknutijeg pripadnika HSS u novljanskom kotaru, inače rodom iz Bribira. (Zapis u arhivu autora). Prema Mačekovim uputama, kotarsku organizaciju (rukovodstvo) HSS su činili predsjednici mjesnih i općinskih organizacija. Bio je to »Kotarski odbor« na čelu s predsjednikom i tajnikom. (usp. AIHRPH, gr. VI. k. 11. Riječ je o uputama V. Mačeka od 20. VII. 1935. g.).

[19] To je, između ostalog, vidno ispoljeno prilikom »zbora HSS« koji je održan 22. prosinca 1935, g. u Crikvenici, na kom su bribirski i selački komunisti organizirali zajednički istup u vidu ispisanih parola: »Tražimo savez sa SSSR«, »Tražimo hleba i rada, slobodu zbora i dogovora«, »dole fašizam«. (Usp. AH, SB., k. 1565; V. Antić, n. dj. str. 299; stenogram izlaganja Fabijana Antonića, prijepis u arhivu autora).

[20] Usp. AIHRPH, gr. XXIII, općinski izbori 1936; Andrija Tus, n. dj. str. 54.; V. Antić, n. dj. str. 407; Vinodolski Zbornik, sv. 1. str. 548.

[20a] Usp. Muzejska Zbirka Selca, neregistriran dokument. Proglas je sačuvao Selčanin — Ivan Lončarić Papić i na poleđini napisao da su Selčani 1931. dali sve glasove za diktaturu Petra Živkovića. Usporedimo li rezultate tih izbora s onima iz 1935, i 1938. g. kao i općinskim izborima 1936., zaključujemo da je hrvatska nacionalna komponenta upravo 1935/36. g. znatno prisutnija i u djelovanju selačkih komunista. Proglas bi trebalo analitički obraditi, što nam ovom prilikom nije moguće. U opisu općinskih izbora 1936. godine, na njega se osvrnuo i Vinko Antić u n. dj. str. 355—361., ali u sasvim drugom kontekstu.

[21] Usp. Zapis i kazivanje Luke Vinkete, u arhivu autora. L. Vinketa je bio predviđen za nosioca liste SRN u novljanskom kotaru.

[22] U arhivskim fondovima u Rijeci i Zagrebu nismo uspjeli pronaći izborne rezultate za pojedina birališta za izbore 1938. g. Vjerojatno je da nisu ni sačuvani. Inače je u Vinodolu, u svih 8 općina, bilo ukupno 14 birališta.

[23] Tabelarni prikaz prema podacima u: AIHRPH, gr. XXIII, skupštinski izbori 1935. i 1938. g.

[24] U Novom su, nakon 1935. g., nastupile značajnije promjene u političkom opredjeljenju jednog dijela mještana. Naznačili smo da su u općinski odbor birani samo pripadnici HSS, a ubrzo iza toga je osnovana i organizacija Gospodarske Sloge; u tom je razdoblju osnovana i sindikalna organizacija HRS-a, a 1937. i »Čitaonica Gospodarske Sloge«. G. 1939. je zatvorena »Narodna Čitaonica« u kojoj je preovladavao utjecaj režimskih (monarhističkih) snaga. Kasnije je osnovana i organizacija Hrvatski Junak. Tako je sveukupni novljanski politički život znatnim dijelom poprimio hrvatsko nacionalno obilježje. Međutim, napredne (prije svega mislimo na — komuniste) snage su bile marginalnog značenja, pa je i to razlog da je bio izraženiji »desni« ili »srednji« pravac politike HSS. Utjecaj komunista u redovima raznih organizacija stvaranih pod okriljem ili u sklopu HSS (osim u HRS-u), skoro da i nije postojao.

[25] Usp. izvore u b. 23.

[26] Usp. AH, SB, k. 1813.

[27] Sporazum je potpisan 26. kolovoza 1939. g., nakon čega je rekonstruirana vlada u Beogradu, u koju su ušli i predstavnici HSS, a uspostavljena je i Banovina Hrvatska, na čelu s banom Ivanom Šubašićem.

[28] Najistaknutiji je bio svećenik Stipe Vučetić u Ledenicama, ali bez utjecaja u redovima Ledeničana ili šire. Osim njega valja spomenuti i svećenika Aleksandra Zoričića, rodom iz Novog, tada kao kapelan bio je zaposlen i kao kateheta na senjskoj gimnaziji, Vinka Diku, gimnazijalca u Senju, rodom iz Bribira. Obojica su bili uključeni u djelovanje ustaške grupe u Senju, no nije zapaženo da su svoja politička opredjeljenja pokušavali prenositi u rodna ili druga mjesta novljanskom kotaru. U Bribiru je 1938. g. službovao kao kapelan i kateheta Josip Jole Bujanović, tada također čvršće vezan uz ustašku organizaciju u Senju, Ogu-

linu i Gospiću. (Nakon uspostave NDH bio je jedno vrijeme ustaški funkcioner u Lici. Zbog sudjelovanja u ustaškim zlodjelima, proglašen je nakon rata ratnim zločincem). Vjerojatno se je pod njegovim utjecajem opredjelio za ustaštvo i Toma Udović u Bribiru. (Prema: Mladen Plovanić — Ustaštvo i talijanska okupacija Hrvatskog primorja i Gorskog kotara, neobjavljen rukopis). Korisno je naznačiti da je u jesen 1937. godine osnovano u Crikvenici »Društvo prijatelja Njemačke«. (Usp. AH, SB. k. 424, br. 5216.). Budući da je Njemačka bila agresivna, totalitarna država, ovo je društvo moglo poslužiti i za popularizaciju takve Njemačke, odnosno njenih kulturnih, industrijskih i drugih dostignuća. Iz raspoložive građe nije moguće zaključiti koliko uspješno je djelovalo ovo društvo, ali je kasnije utvrđeno da su u njemu djelovali i neki saradnici njemačke obavještajne službe. Čini se da vidnijih tragova u propagiranju nacifašizma nije ostavilo. (Djelovanje i sastav društva nisu istraženi).

[29] Andrijaš je bio cestarski radnik (nadcestar) iz Grižana. Kasnije, u toku NOP-a, slijedio je Mačekovu »politiku čekanja«, odbijajući intenzivniju suradnju u oslobodilačkoj borbi. (Usp. dnevnik »Hrvatsko primorje« od 9. III. 1940.).

[30] M. Šimac je bio u Bribiru vrlo malo utjecajan, a dakako i u cjelom kotaru. Njegovo značenje u redovima organizacije HSS u novljanskom kotaru nije bilo ni približno značenju što ga je trebao imati kao zamjenik narodnog zastupnika i predsjednik Kotarske organizacije HSS.

[31] Bili su to: Stjepan Brozičević, komunist, u Bribiru; ing. Nikola Brozina, pripadnik HSS, u Crikvenici; Marko Zgombić, isto, u Driveniku; Šimun Marušić, izraziti pripadnik lijevog krila u HSS, u Grižanima; Josip Čulinović, simpatizer KP, u Ledenicama; Drago Malvić, pripadnik HSS, u Novom Vinodolskom; Fabijan Lončarić, isto, u Selcima; Mato Vičić, isto, u Sv. Jakovu. (Usp. Kalendar zadruge općinskih službenika 1941. g., Zagreb 1941. g. Ocjene o političkom opredjeljenju je autor prikupio u raznim arhivskim fondovima Rijeke i Zagreba).

[32] Usp. Mihael Sobolevski — Sindikalni pokret u Vinodolu u razdoblju 1934—1941., Vinodolski Zbornik, sv. 3. str. 243 i dalje. Ukoliko nismo u bilješkama drugačije naznačili, osnovni su podaci iz ove rasprave.

[33] Usp. Katalog izložbe: Radnički, komunistički i revolucionarni pokret u Vinodolu za proteklih 60 godina, izdanje Muzejske Zbirke u Crikvenici 1979. g., str. 21.

[34] Kazivanje Fabijana Antonića i Josipa Skočilića Kurile, u arhivu autora.

[35] Usp. AH, SB., k. 1691. Također i M. Sobolevski n. dj. u b. 32; Katalog izložbe, b. 33; Petar Frković — Iz povijesti radničkog pokreta Ledenica prije drugog svjetskog rata, Vinodolski zbornik, sv. 1., str. 77.

[36] P. Komadina je bio poznati komunist. Prema njegovu kazivanju (zapis u arhivu autora), na tu je dužnost biran sporazumno s Milanom Mataijom i Tomom Strizićem. U to je doba M. Mataija bio predsjednik kotarske organizacije HSS za novljanski kotar. (O izboru Komadine izvjestio je i novljanski sreski načelnik bansku upravu. Naveo je da je za predsjednika HRS-a izabran Milan Komadina iz Ledenica. Upitan o tome, Petar Komadina je rekao da je ime pogrešno navedeno, jer da je bio u pitanju on osobno, dakle Petar a ne Milan. (Usp. izvještaj sreskog načelnika u AIHRPH, fond — sindikat HRS, k. 3.; zapis o kazivanju P. Komadine tj. objašnjenje pogrešnog imena, u arhivu autora.)

[37] Gospodarska Sloga je imala svoje glasilo »Gospodarska Sloga«. U br. 1. od 1. siječnja 1936. g. su široko opisane zadaće G. S. Naznačeno je da ona treba: gospodarski organizirati seljaštvo, a »kroz njega« i sav hrvatski narod, radi uspješnije borbe za poboljšanje svog općenarodnog stanja; usmjeriti članove (»zadrugare«) na međusobno ispomaganje; sabirati sredstva (novac) za »narodni rad« itd.

[38] Usp. isto, br. 222 i 23 iz 1936. g.

[39] »Seljačka Sloga« je obnovljena u Hrvatskoj početkom 1936. godine, kao »hrvatsko seljačko prosvjetno i dobrotvorno društvo«. Zanimljivo je da je u Novom Vinodolskom 1937. g. osnovana »Čitaonica Seljačke Sloge — Ogranak Novi«, koja je, ne naročito uspješno, djelovala sve do kraja 1940. godine. Njena pojava u novljanskom političkom životu je, pretežno, posljedica lokalnih političkih proturječnosti u čemu su presudno utjecali pripadnici »desnog« usmjerenja iz redova HSS s jedne i pripadnici JRZ odnosno Jugosokola s druge strane. Ova zanimljiva pojava je od svih vinodolskih mjesta bila najizraženija, a — čini se — i najslo-

ženija, u Novom. (Šire o tome usp. Vinko Antić — Narodne čitaonice i knjižnice u Vinodolu — osvrt na njihovo djelovanje tridesetih godina 20. stoljeća, VZ, sv. 4. str. 391 i dalje.) Naime, u razdoblju od 1935. pa do 1939. g. je u Novom »hrvatski narodni pokret« što ga je pokretala HSS, bio u vrlo izraženom sukobu s jugoslavenskim monarhističkim utjecajima. S obzirom da je utjecaj naprednih (lijevih) snaga bio skoro marginalnog značenja, u navedenom sukobljavanju nije mogao imati vidniju ulogu. Ipak, sudeći prema raspoloživoj građi, navedeni je sukob imao prije svega nacionalno obilježje. To je, dakako, tema za posebnu obradu, pa o tome šire drugom prilikom.

[40] Narodni zastupnici za oba kotara (F. Borić i naročito G. Hećimović) su u svojim javnim istupima tijekom 1938—40. godine često poticali potrebu osnivanja Zaštite. Tek je iz nekih memoarskih zapisa vidljivo da je Zaštita postojala u Crikvenici, a po nekim naznakama bilo je pojedinaca koji su se smatrali »zaštitari« i u Bribiru, Grižanima i Novom.)

[41] Kraći osvrt na to pitanje sam objavio 1985. g. Usp. M. Plovanić — Vinodolska omladina u političkim kretanjima doratnog razdoblja, VZ, sv. 4. str. 173 i dalje.

[42] O odnosu KPJ—KPH i HSS, odnosno sveukupnoj djelatnosti KP na planu izvršenja direktiva VII. kongresa Kominterne je u nas objavljena opsežna literatura. Za naše razmatranje smo koristiti samo neka djela tj.: Sabrana Djela J. B. Tita, k. 4.; Lj. Boban, n. dj. (Maček i politika...) b. 1.; Ivo Jelić: Uoči revolucije — Komunistički pokret u Hrvatskoj 1931—1941, izd. Centra za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, 1978. g.; I. Jelić — Komunistička Partija Hrvatske 1937—1945., Globus, Zagreb, 1984. g.

[43] Usp. Sabrana djela J. B. Tita, k. 4.

[44] Usp. isto, izvještaj od 8. kolovoza 1938. g.

[45] Usp. isto.

[46] Usp. Nova Jugoslavija, br. 2., 1944. g., str. 17 i dalje.

[47] U raspoloživoj građi se — kao izraziti »antikomunisti« — navode Juraj Kraljić iz Novog i Franjo Borić iz Crikvenice, pored još nekih manje poznatih. Dakako, teško je na temelju oskudnih podataka donositi pouzdane zaključke, pa i ove ocjene treba primiti s potrebnom rezervom i nadasve kritički. Stanovite podloge za takve ocjene nalazimo i u nekim arhivskim dokumentima. Tako crikveničko kotarsko poglavarstvo izvještava 1. veljače 1940. g. da je »... g. Borić člana kotarske organizacije HSS Mužević Ivana iz Grižana isključio iz stranke jer je 'sumnjiv za ljevičarstvo'« (Usp. AIHRPH, gr. XXI. k. 122.) Po mišljenju nekih Bribiraca, dobrih poznavalaca tadanjih prilika u redovima HSS (zamolili su da im se ne navode imena), najizrazitiji »antikomunist« u Novom je bio Juraj Kraljić. (Poznato je da je F. Borić pomagao materijalno NOP od 1941., a pristupio mu u jesen 1943. godine, dok je J. Kraljić sve do kraja rata zadržao svoje političko opredjeljenje, slijedeći Mačekovu politiku »čekanja«.)

[48] Neposredno pred travanjski rat, pa i tijekom 1939/40. godine, u oba je kotara bilo oko 40 aktivnijih općinskih i kotarskih stranačkih funkcionera, ali su nosioci stranačke aktivnosti skoro isključivo bili narodni zastupnici (F. Borić i G. Hećimović), ili rukovodioci odnosno neki članovi kotarskih organizacija. Između ostalih se češće i više spominju: Petar Dražić, Josip Ivošević, Mato Šimac svi iz Bribira; Nikola ing. Brozina, Josip Car pekar, Ljubo i Slavo Dračić, Ljubo Škiljan svi iz Crisvenice; Toma Andrijaš i Šimun Marušić iz Grižana; Dane Hranilović, Marko Katalinić, Juraj Kraljić, Antun Mudrovčić, Drago Malvić, svi iz Novog; vjerojatno je bilo i drugih.

[49] Usp. Lj. Boban, n. dj. u b. 1. (Maček i politika...) k. 2. str. 169. Citati i ocjene prema tom djelu.

[50] Usp. isto.

[51] O doratnom razvitku, djelovanju i značenju HSS, dakako, u hrvatskim razmjerima, pisala je F. Jelić Butić (usp. n. dj. b. 1.). Istakla je da je već prije travanjskog rata 1941. g. stranku zahvatio proces diferencijacije, koji se nije mogao zaustaviti i da se je — čak i u redovima »pravih pristaša HSS« — manisestirao u različitim pravcima, »... bilo na nacionalno-političkoj, bilo na socijalnoj osnovi«. Dalje je navela da su time redove stranke »... sve više zapljuskivale tendencije lijeve i desne prijentacije«. Također je o tim pitanjima iznio kraću ocjenu i Lj. Boban u svom intervju-u listu »Start«. Istakao je da se je HSS u svom do-

ratnom razvojnom putu modificirala, da pred rat nije bila stranka u klasičnom smislu, da je integrirala različite čak i antagonističke socijalne slojeve i sl. Po njegovoj ocjeni je heterogenost najbitnije tadanje obilježje HSS, koja se, dolaskom na vlast (1939. g.) počela još vidnije ispoljavati. Zbog tih razloga je stranka, navodi Lj. Boban, »... prvu disperziju širokih razmjera proživljavala već uoči rata«. (Usp. »Razgovor« sa prof. dr. Ljubom Bobanom, objavljen u Startu, br. 466 od 29. studenog 1986. g., str. 40 i dalje).

RATNO DOBA

II.

Ratna razaranja travanjskog rata 1941. godine su mimoišla Vinodol. Državna granica prema Italiji — dakle, predio gdje se je očekivao izravni ratni sukob jugoslavenskih i talijanskih trupa — bila je udaljena svega oko 20 km od Vinodola, a utvrđena jugoslavenska zona (Bakar—Škrljevo—Kamenjak) još i manje. Vinodol je, dakle, trebao biti u neposrednoj pozadini ratnog područja. No, ratnog sukoba ovdje nije bilo, jer su se jugoslavenske jedinice raspale 10. i 11. travnja, pa su talijanske trupe 13. travnja okupirale i Vinodol. Od značajnijih događaja, pored proglašenja uspostavljanja NDH, spominjemo jedino ubojstvo Petra Kvarternika u Crikvenici u trenutku kada je — uime novostvorene NDH — htio ovdje preuzeti vlast.[52]

Za naše razmatranje su događaji 10. travnja imali i drugo, svakako važnije značenje. Tog je dana, naime, V. Maček uputio preko radija poruku u kojoj je pozvao hrvatski narod da se pokorava novoj (ustaškoj) vlasti, a sve pristaše HSS »... koji su na upravnim položajima, sve kotarske odbornike, općinske načelnike i odbornike itd da iskreno surađuju s novom narodnom vladom«.[53] Bio je to najkonkretniji poziv za potpuno potčinjavanje novim vlastodršcima, s naznakom da je u pitanju »suradnja« i »novom *narodnom* vladom« (potcrtao M. P.). Vrlo je vjerojatno da su ove Mačekove upute naišle na prihvatljiv odaziv i u redovima Vinodolaca koji su bili na upravnim položajima, što znači — u svih 8 upravnih općina i 2. kotarske uprave. Idućih dana su vršene pripreme za normaliziranje djelovanja općinskih i kotarskih uprava, ali se vidniji rezultati u tome postižu tek oko 17. travnja, kada su u općinskim i kotarskim upravama polagane zakletve vjernosti Pavelićevu režimu.

Vinodolci su se i prije i neposredno pred rat odazvali bez dvoumljenja pozivu u vojne jugoslavenske jedinice. Pretežno su bili raspoređeni na frontu prema Italiji u predjelu Hrvatskog primorja i Gorskog kotara. Raspadom vojnih jedinica na ovom dijelu fronta, svi su se nakon 11. travnja vratili svojim domovima, a mnogi su ponijeli i razno oružje, pretežno puške.

Prethodno smo naznačili da su svi općinski odbori pa tako i općinski načelnici u Vinodolu, birani 1940. godine na listi HSS. Nesumnjivo je da je poziv predsjednika ove stranke (V. Mačeka) znatno utjecao da su svi općinski načelnici pa i drugi službenici općinskih odnosno kotarskih uprava (ukupno ih je bilo oko 50), ostali na svojim dužnostima i u prvim danima NDH. Takvo će stanje ostati još nekoliko mjeseci.[54]

Djelattnost stranke (HSS) i ostalih »njenih« organizacija, svedena još u doratno doba u znatno ograničene okvire, uspostavom NDH je potpuno prestala. Iako je ustaška vlast tek 11. lipnja 1941. g.[55] zabranila djelovanje svih političkih društava i stranaka, osim, dakako, ustaških, nikakve organizacije HSS nisu nakon 10. travnja postojale u Vinodolu, kao, uostalom, ni drugih legalnih stranaka. Tek su se pojedini, ranije »viđeniji« pripadnici HSS uključili u ustašku djelatnost, potpuno nezavisno od bilo kojeg lokalnog stranačkog rukovodstva.[56] Franjo Borić, narodni zastupnik za crikve-

nički kotar, se potpuno povukao iz javnog političkog života, dok je njegov zamjenik Mihovil Knez tada živio u Zagrebu. Grga Hećimović, narodni zastupnik za novljanski kotar (tada je živio u Ogulinu), kao i njegov zamjenik Mato Štimac koji je živio u Bribiru, potpuno su se pasivizirali u političkom životu, pa Hećimović uopće nije ni dolazio u Vinodol.

Talijanska okupacija, njemačko-talijanska dogovaranja oko buduće granice ustaške »države«, Mussolinijeva odluka da granica NDH u kopnenom predjelu Hrvatskog primorja bude na pravcu Bakarac—Meja i dalje na sjever, a na morskom — u kanalu između otokâ Krka i Raba s južne i obalnog primorskog dijela sa sjeverne strane, uspostavljanje i ukidanje talijanske okupacijske vlasti te uspostavljanje ustaške vlasti, a potom i osnivanje ustaških organizacija (logora, tabora, rojeva), bili su najvažniji događaji u prva 2—3 poslijeratna mjeseca.[57] Osim ustaške legalne, tek će komunisti postupno sve organiziranije nastaviti znatno ranije započetu antifašističku propagandu, koja je sadržavala i pripreme za odlučnije i oštrije oblike otpora fašizmu odnosno ustaškoj strahovladi. Hrvatski narodni pokret, temeljen na antihegemonističkim osnovama i kao takav politički činilac izuzetna značenja u doratnom razdoblju, ostao je nezahvaćen ustaškom propagandno-političkom djelatnošću, za što su — kako smo ranije istakli — najzaslužniji bili vinodolski komunisti i lijeva idejna opredjeljenja u redovima HSS kao i njenih pristaša. Naglasimo: osim dvojice istaknutijih HSS-ovaca (Josip Car pekar i Dragoh Malvić) ni jedan drugi Vinodolac koji se je afirmirao u doratnoj političkoj djelatnosti, nije pristupio ustaškom pokretu. U tome ništa bitnije ne mjenja činjenica što su općinski načelnici ostali na svojim dužnostima, a poneki su pripadnici HSS (po direktivi organizacije KPH čak i neki njeni članovi) postavljeni za lokalne (općinske, seoske) rukovodioce ustaških organizacija.[58]

U srpnju i kolovozu, kada su ustaše pokrenule široku akciju za uključivanje istaknutih HSS-ovaca u svoju političku i drugu djelatnost, dakako — u sklopu ideološko-političke propagande za privlačenje čitavog hrvatskog seljaštva ustaškoj državnoj tvorevini[59] — bio je tom akcijom zahvaćen i Vinodol. Ustaški su logornici (Franjo Španjol u Novom i Vlado Vukelić u Crikvenici) pozvali istaknutije Vinodolce iz redova ranije HSS na skupne sastanke, posebno za svaki kotar. Nije poznat ni točan broj ni poimenični sastav pozvanih.[60] Ustaški logornici su im obrazlagali potrebu pristupanja »ustaškom pokretu« odnosno potrebu javnog izjašnjavanja u prilog NDH. Uz prijetnje o mogućim nepovoljnim posljedicama za slučaj odbijanja podrške ustaškoj »državi«, svi prisutni su javno prihvatili pripremljen tekst telegrama Paveliću odnosno NDH.[61] Ali ni ta izjašnjavanja nisu mijenjala odnos velike većine pripadnika HSS prema NDH koji je i dalje ostao u rasponu od nepovjerljivosti do potpune neprihvatljivosti svega što je značilo ustaštvo.

Nedugo zatim (7. rujna 1941. g.) talijanske su trupe, koje nisu napuštale ni Vinodol nakon određivanja granica NDH (18. svibnja 1941. god.), ponovo prezele najvažnije funkcije civilne vlasti, i time svele nadležnost ustaških marioneta na sektor prosvjete, ishrane, socijalne skrbi i još neke sporednije.[62] Bila je to tzv. reokupacija, koja u ovom kraju nije — osim malobrojnih ustaša — nikoga iznenadila. Istodobno je to bilo definitivno nesta-

janje iluzija i kod onih posljednjih kolebljivaca koji su gajili nekakve nade u nezavisnost ustaške NDH.

Spomenimo ovdje da su u tom razdoblju tj. već od početka srpnja, vinodolski komunisti provodili široku akciju za pokretanje oružane oslobodilačke borbe. U njihovoj procjeni o realnim izgledima za uspjeh te akcije je preovladavalo uvjerenje da je slobodarski duh i spremnost Vinodolaca za sudjelovanje u ostvarivanju mnogih ciljeva o kojima su u doratnim godinama slušali, uostalom, i u okviru širokog narodnog pokreta u kom je dominirao antihegemonizam, garant za uspješan razvitak te borbe. Sa čvrstim uporištem pretežno u Bribiru, Dramlju, Grižanima, Ledenicama i Selcima i uvjerenju da će se pokret brzo širiti i na ostala vinodolska naselja, donijeli su odluku o počimanju oružane borbe, pa je, u duhu te odluke, krajem srpnja osnovana na Viševici i borbena jedinica, nazvana Bribirski logor, ali sa znatno širim, prije svega vinodolskim značenjem.[63]

Dosljedni svojoj doratnoj narodno-frontovskoj orijentaciji, u pokretanju oslobodilačke borbe su se njeni pokretači obratili — dakako, i u duhu uputa rukovodstva KPJ—KPH — i na neke istaknutije HSS-ovce. Najistaknutiji (F. Borić i M. Šimac) su odbili suradnju, smatrajući akciju preuranjenom.[64] Međutim, već u prvim počecima su u oslobodilačku borbu uključeni: Stjepan Jurčić iz Ledenica, inače potpredsjednik doratne kotarske organizacije HSS za kotar Novi; Petar Dražić, član kotarske i predsjednik mjesne organizacije HSS u Bribiru; Josip Ivošević, također član kotarske organizacije za Novi, a ranije i njen tajnik, iz Bribira; ing. Nikola Brozina, tada načelnik crikveničke općine, i niz drugih manje poznatih.

To je uključivanje shvaćeno kao logičan slijed doratnih zajedničkih težnji za onemogućavanje bilo kakvih (kako nacionalnog tako i socijalnog značenja) nametanja narodu neprihvatljivog, hegemonističkog oblika vladanja, a naročito totalitarnog fašističkog (ustaškog). U tome, dakle, nije bilo ni potrebno stvarati ovdje *međuustaničke* sporazume bilo kakva oblika, već usmjeriti spremnost naroda za oružanu borbu na poznatoj narodno-frontovskoj platformi, što ju je proklamirala KPJ—KPH. Rezultati nisu izostali,[65] to više što su najistaknutiji pokretači oslobodilačke borbe bili dobro poznati Toma Strizić i Milan Mataija, obojica komunisti i kao takvi — višegodišnji istaknuti aktivisti u redovima HSS, izuzetno zaslužni za prihvatanje lijevih idejnih i političkih usmjerenja u hrvatskom narodnom pokretu ovog kraja.

Upravo u to vrijeme (ljetni mjeseci 1941. g.) se u Crikvenici nastanjuju neki viđeniji pripadnici ili sudionici u djelatnosti HSS u drugim krajevima Hrvatske. Bili su to: Drago Desput, član KPH iz Siska, gdje je ranije, po direktivi KPH, djelovao u nekim organizacijama HSS;[66] Tovmislav Jančiković, istaknuti funkcioner HSS iz Zagreba, poznat kao pripadnik »lijevog krila« u HSS:[67] Milan Polak, do rata kandidat za člana KPH u Bjelovaru, gdje je kao takav djelovao i u nekim organizacijama HSS;[68] Franko Vinter, doratni član OK KPH za bjelovarski okrug i kao takav djelovao u nekim organizacijama HSS;[69] Josip Vizner, advokat iz Zagreba, beskompromisni sljedbenik Mačekovih ranijih i tadanjih stavova.[70] Idućih će se mjeseci povezati međusobno, a također i s Franjom Boričem i Nikolom Brozinom, lijevo orijentiranim pripadnikom HSS.[71]

Ova će grupa, u kojoj je središnja ličnost bio — s jedne strane — T. Jančiković (sljedbenik Mačekove politike čekanja), a s druge F. Vinter (no-

silac politike KPJ—KPH) imati, bez sumnje, stanovito značenje za politički život Vinodola. Heterogena po svojim idejnim opredjeljenjima, povremeno razdirana i oštrijim sukobljavanjima, grupa je kasnije odigrala pozitivnu ulogu u pravcu jačanja onih političkih stremljenja koja su bila temeljena na narodno-frontovskoj platformi. Već i njen sastav (dakako, nije bilo u pitanju nikakvo sustavnije organizirano djelovanje u vidu ma kojeg organizacijskog oblika, kao npr. »odbor«, »aktiv« ili sl.) kojeg su činila 3 komuniste (Desput, Jančiković, Vizner), inače su sebe smatrali »dosljednim Radićevcima«) i 1 »lijevi« HSS-ovac, blizak ideologiji KP (Brozina) upućuje na zaključak da se, zapravo, ne može govoriti o »grupi HSS-ovaca«. Posebni su uvjeti uzrokovali da su pretežno djelovali kao njeni pripadnici, ali ta ocjena ima uvjetno značenje, što će iz daljeg opisa biti shvatljivije. Njezino značenje treba, dakako, ocijenjivati i po činjenici su su od sedmorice spomenutih bili samo dvojica Vinodololci (Borić i Brozina), a ostali, osim donekle Jančikovića, ovdje potpuno nepoznati.

Valja pri tom imati u vidu još neke činjenice. Naime, spomenuti komunisti nisu tada i još neko vrijeme potom, imali nikakve organizirane veze s bilo kojom organizacijom ili rukovodstvom KPH, pa je i njihovo djelovanje dobrim dijelom ovisilo isključivo o njihovim osobnim procjenama, mišljenjima ili stavovima. Uzroci takva stanja su višestruki, ali se na njih ovdje ne možemo osvrtati. Naznačimo tek toliko da su se relativno sporo uklapali u organizirane tokove NOP-a, zbog čega je Jančikovićeva platforma djelovanja nailazila u tim redovima na kakav-takav pasivan otpor.

S druge su strane spomenuti Mačekovci prihvatili, zastupali i branili politiku čekanja, što je bila najbitnija konstanta njihovih gledišta u odnosu na ratna zbivanja ne samo u Jugoslaviji. Na drugom smo mjestu naveli da je Jančiković takva gledišta — dakle, besmislenost pokretanja oslobodilačke borbe — zastupao i u prvim dodirima s pripadnicima NOP (Šime Balen i Vlado Matetić), a takvo je gledište zadržao i idućih mjeseci, jednako kao i Franjo Borić odnosno Josip Vizner. S pravom se može zaključiti da su ta gledišta već tada (ljeto 1941. g.) proizašla i iz stavova bliže okoline V. Mačeka, pa i njega osobno.[72]

U takvoj situaciji bi bilo normalno očekivati odlučnije suprotstavljanje Vintera, Desputa i Polaka stavovima Jančikovića i njegovih istomišljenika. Očito je da u prvo vrijeme takve konfrontacije nisu ispoljene, ali o tome ne raspolažemo s izvornom građom.

Budući da je T. Jančiković bio središnja ličnost navedene »grupe« i beskompromisni pobornik Mačekovih političkih stavova (a to se tada poistovjećivalo sa stavovima rukovodstva HSS) navodimo nešto širi prikaz okolnosti u kojima je doselio u Crikvenicu.

Rođen je 1899. godine u Vinkovcima i do rata je živio u Zagrebu gdje je imao advokatsku kancelariju. Bio je član središnjeg odbora HSS i kao takav je 1938. godine biran za narodnog zastupnika na listi HSS u kotaru Novi Marof. Po ocjeni Šime Balena, dosljedno se borio »protiv desnice u stranci« kako bi se u stranku »vratio demokratski duh Stjepana Radića«. Kao »pripadnik lijevog krila« u stranci, bio je »prijateljski raspoložen prema Sovjetskom Savezu«, ali da je »preferirao zapadne demokracije«.[73] Prema njegovu vlastitom iskazu prilikom saslušanja u Bariu (Italija) ujesen 1943. g. (saslušavali su ga pripadnici britanske obavještajne službe) više je

puta branio pred sudom komuniste. Kao rezervni kapetan mobiliziran je u travanjskom ratu 1941. godine, a u Zagreb se vratio već 10. travnja (dan proglašenja NDH).[74] Ubrzo, tj. 25. travnja, uhapsila ga je ustaška policija u Zagrebu,[75] ali je 29. travnja već bio na slobodi. Nakon toga, dakle, ne prije svibnja 1941. godine, a možda i u nekom od iduća dva mjeseca te godine, otputovao je u Crikvenicu i tu se nastanio, najprije sam, a kasnije mu je došla i obitelj.[76]

U različitim podacima o vremenu i okolnostima u kojima je došao u Crikvenicu, važnije je pitanje: zašto je došao upravo u Crikvenicu? Naime, i Crikvenica je bila na teritoriju NDH, pa je i ovdje ustaška vlast u to doba, tj. između 18. svibnja i 7. rujna 1941.[77] djelovala kao i u Zagrebu. Ipak, nesumnjivo je da su talijanske komande — ne bez razloga — u stanovitoj mjeri ograničavale težnju ustaških vlastodržaca da na crikveničkom području beskompromisno provode svoje genocidne mjere, iako će ih ubrzo i sami provoditi. Ta, bez sumnje zanimljiva tema, u našoj historiografiji još nije istražena. Dakako, to pitanje ne potičemo upravo zbog Jančikovićeva dolaska u Crikvenicu (e da bi se i on »zaštitio od ustaškog progona«) već iz činjenice što su se tada »sklanjali« u Crikvenicu mnogi Židovi, dolazeći ovamo pretežno iz Sarajeva, Osijeka i Zagreba, a također i pojedini Srbi odnosno osobe raznih narodnosti koje su — zbog različitih razloga — bile pod udarom ustaških progona ili su progon očekivale.[78] Dakle, T. Jančiković je imao neke svoje razloge ili svoju »računicu« da napusti Zagreb i nastani se u Crikvenici. Pored drugih mogućih razloga ne treba isključiti činjenicu da je njegov prijatelj J. Vizner imao u Sv. Jeleni (Dramalj) svoju stambenu zgradu, u kojoj je ljeti boravio, pa se ovamo doselio i ljetnih mjeseci 1941. godine.[79] Bilo kako bilo, Jančiković je ocijenio da je bolje »maknuti se« iz Zagreba, gdje je kao antifašist (antiustaša) bio poznatiji, zbog čega je bio izložen ustaškim represalijama.

Zanimljiv je navod Jančikovića da je po dolasku u Crikvenicu uspostavio kontakt s karabinjerskim potpukovnikom P. A. Espozitom,[80] nakon što su ga posjetili »poručnik Hočevar«[81] i još jedan oficir, rekavši mu da je optužen kao komunist. On je to nazvao besmislicom i uputio ih na nadbiskupa Stepinca.[82]

Svakako je zanimljiviji njegov iskaz dat Britancima o svojim političkim vezama, kako s pripadnicima HSS tako i predstavnicima NOP-a. Te su veze, po njegovoj verziji, uspostavljene ubrzo po dolasku u Crikvenicu. Najprije je, kako je sam naveo, uspostavio dodir s istaknutim funkcionerima HSS inž. N. Brozinom,[83] F. Boričem,[84] A. Vrkljanom[85] »i dr«.[86]

Po njegovoj verziji su u to vrijeme s njim došli u kontakt i predstavnici NOP-a. Koristeći Jančikovićev iskaz Britancima, dr. Ljubo Boban to ovako opisuje: »... dr Ivan Sobol izjavio mu je da s njim želi razgovarati čovjek iz Zagreba. Jančiković je na razgovor išao sa dr. Frankom Winterom, odvjetnikom iz Bjelovara, koji je također živio u Crikvenici. Nepoznati čovjek, kako ga označava Jančiković, predstavio se kao član Okružnog komiteta za Primorje i izjavio da dolazi od Jančikovićeva prijatelja Ante Dobrile.[87] Kad se Jančiković o tome savjetovao s Dobrilom, ovaj mu je savjetovao da sa strancem nema posla.«[88]

Po ovm prikazu su neka bitna pitanja nejasna pa i proturječna drugim izvorima. Pokušajmo analizirati Jančikovićevu verziju.

Dr. Ivan Sobol[89] je mogao biti posrednik u kontaktima predstavnika NOP-a s Jančikovićem, ali o tome ne raspolažemo s drugim podacima. (Naša je pretpostavka da je dr. Sobola mogao uputiti Jančikoviću osobno Vlado Matetić, član ćelije KPH u Crikvenici i prvi tajnik odbora NOP-a [naš naziv] u Crikvenici). Tko je bio »čovjek iz Zagreba«? Malo je vjerojatno da je to mogao biti F. Winter, jer je on, kako smo naznačili na drugom mjestu, došao u Crikvenicu 5. rujna 1941. g., i nije se u prvo vrijeme uspio povezati s organizacijom KPH. »Nepoznati čovjek« je, po našem sudu, bio Vlado Matetić, od početka listopada 1941. g. član OK KPH za Hrvatsko primorje. O tome je autoru poslao za ovu potrebu ovo pismeno objašnjenje: »Što se tiče Jančikovića ja sam bio taj član OK Primorje zadužen za razgovor i govorio sam. [...] Tebi je poznato da je Partija u Hrvatskoj učinila sve napore da se u borbu aktivno uključi HSS ili bar jedan dio. Tako se Borić uključio Krajem 1941. godine davajući pomoć meni lično, a možda i nekom drugom. Siguran sam da je pri tome bio vrlo dobro povezan i sa Jančikovićem. Brozina je bio na našoj strani od 1941. ali se aktivno uključio marta 1942. i uključen je u NOO Crikvenica. [...] Sa Jančikovićem sam razgovarao oko dva sata u šetnji do Selaca i natrag. Možda smo se povezali preko Vintera, on je bio naš simpatizer. Moram priznati da je bio veoma korektan u razgovoru. Jasno, prenio sam mu naš stav da se HSS i rukovodstvo tj. on lično uključi u NOP. Moja dokazivanja nisu ništa vrijedila, on je ostao pri svome da HSS treba da čeka. Na rastanku lakonski mi je rekao: Vi ste disciplinirani član Komunističke Partije a ja HSS i u svemu podržavam stav Mačeka.[90]

Ovdje je korisno podsjetiti i na razgovor Šime Balena s Jančikovićem. Naime, Balena je uputio u Gorski kotar i Hrvatsko primorje Rade Končar tadašnji sekretar CK KPH odnosno član Operativnog rukovodstva KPH. Dao mu je zadatak da obuči neke drugove u izvođenju diverzantskih akcija u pogodnim naseljima Gorskog kotara, odnosno duž željezničke pruge Karlovac — Sušak. Ujedno mu je dao u zadatak da u Crikvenici razgovara i s T. Jančikovićem i nastoji ga privoliti da se uključi u antifašističku oslobodilačku borbu, budući da su se poznavali iz razdoblja zajedničke aktivnosti u »lijevom krilu« HSS. Došavši u Crikvenicu, vjerojatno 16. srpnja, uspostavio je kontakt s Jančikovićem preko Ante Dobrile, poznanika sa robije. Razgovor je duže trajao, ali je Jančiković odbijao sve Balenove argumente o potrebi pokretanja aktivnog otpora okupatoru i ustašama. Lj. Boban je objavio Balenov opis Jančikovićevih gledišta, koji ima ovaj sadržaj: »Jugoslavije više nema. Ona je nažalost razbijena. Naglasio je i čak ponovio ono *na žalost*, inzistirajući na tome da je to činjenica o kojoj se mora voditi računa, te je pitanje hoće li ikada više biti obnovljena, a ako i bude, pitanje je u kakvu će opsegu i obliku to biti. Zato misli da je besmisleno o tome govoriti. A što se tiče hrvatskog naroda — nastavio je — on je malen i naprosto nemoćan da išta uradi priklješten između dva fašistička diva koji su ga među sobom podijelili i tako prisilili da jedva diše... — Zato — rekao je doslovno — kao što sam već u početku našeg razgovora kazao, hrvatski se narod za sada mora prilagoditi situaciji u kojoj se našao, naoko se pomiriti s postojećim stanjem, štedjeti svoje snage i prikupljati ih da budu spreme za akciju u odgovarajući čas. To je jedino realno, jedina razumna politika. A sve drugo je pustolovina koja bi ga mogla skupo koštati i da

znate — podiže glas — svatko tko bilo što poduzme u tom ravcu, preuzima na sebe strašnu odgovornost pred povješću. Odgovornost, čujete li?«[91]

Balen, međutim, navodi da je tada sreo u Crikvenici i Josipa Đerđu koji da mu je rekao kako i on ima zadatak da razgovara s Jančikovićem, koji zadatak da je dobio od Andrije Hebranga, s tim da razgovor vodi u ime KPH. U nastojanju da to pitanje temeljitije osvijetlimo, autor ovog zapisa je o tome razgovarao i s J. Đerđom, koji, međutim, najkategoričnije negira Balenov navod. Đerđa ističe da od Hebranga nikada nije dobio takav zadatak, da osobno nije nikada ni pokušao uspostaviti kontakt s Jančikovićem, a — povrh svega — da je u vrijeme Balenova boravka u Crikvenici (15. i 16. srpnja) bio još uvijek u Zagrebu. U Novi Vinodolski je došao tek iza 20. srpnja, pa da se nikako nije mogao sresti s Balenom u Crikvenici.[92]

Ograničen prostor nam ne dozvoljava da se šire osvrnemo na proturječnosti u sjećanjima Balena i Đerđa. Sudeći po svim raspoloživim podacima, a pogotovo nakon temeljitijeg istraživanja okolnosti u kojima je Đerđa došao u Novi Vinodolski te vremena i načina kako je postao delegat CKKPH na Hrvatsko primorje, prihvatljivije je njegovo sjećanje.[93]

Bez obzira na nepodudarnost Balenovih i Đerđinih sjećanja, očito je da Jančiković nije tada bio nimalo spreman uključiti se u NOP, pa je takvo stajalište zastupao i u razgovorima s drugim osobama u Crikvenici.

U prvim mjesecima boravka u Crikvenici Jančikovića je ustaško Ministarstvo unutrašnjih poslova pozvalo u Zagreb. Naime, 16. srpnja je MUP NDH uputilo brzojav kotarskoj oblasti u Crikvenici u kojem se nalaže da se dr. Tomo Jančiković odmah »povrati« u Zagreb i prijavi Ministarstvu UP. Jančiković se odazvao pozivu, prijavio se u MUP-u, gdje je 18. srpnja saslušan u vezi sa izgorjelim selom Kolarec u kotaru Novi Marof. (Selo je izgorjelo 1938. g., a u tom je kotaru Jančiković bio tada narodni zastupnik).[94] Međutim, dva dana kasnije je u Zagrebu ponovo uhapšen,[95] pa to upućuje na mogućnost da je poziv na saslušanje u vezi s izgorjelim selom trebao prikriti stvarne razloge pozivanja tj. hapšenje zbog političkih razloga. Ipak, krajem srpnja je pušten na slobodu i odmah se vratio u Crikvenicu.[96]

Dakle, ma koliko da je težio izbjeći ustaškim represalijama, ovom prilikom odazvao se pozivu MUP-a NDH.

Sami po sebi, navedeni podaci ne daju potpun odgovor na prethodno postavljeno pitanje o bitnim razlozima Jančikovićeva dolaska u Crikvenicu, a nije utvrđena ni pouzdana datacija dolaska.[97] Naime, smisao ove pripomene sadržan je u pitanju: da li je rukovodstvo HSS koje se je okupljalo oko Mačeka, smatralo odlazak Jančikovića u Crikvenicu potrebnim i korisnim za stranačku dugoročniju (stratešku) orijentaciju u radu i da li je tome s njim — prije nego je otišao iz Zagreba — razgovarao netko iz ili u ime rukovodstva? Raspoloživi podaci ne omogućuju pouzdan odgovor na to pitanje, ali je ipak korisno osvrnuti se i na njih.

Jančiković je, u svom iskazu nakon oslobođenja, između ostalog naveo da je u srpnju i kolovozu 1941. godine slobodno odlazio Mačeku u Kupinec. Već tada da mu je Maček govorio da će nakon ustaša doći na vlast neka »činovnička vlada«. Inače da mu je govorio kako ne treba poduzimati nikakve akcije protiv okupatora, nego da treba čekati razvoj događaja. To su, kako je naveo, za njega bile »direktive«.[98] Međutim, nije vidljivo da li je Ma-

ček ili netko drugi iz stranačkog rukovodstva bio zainteresiran za njegov odlazak u Crikvenicu.

Kada je u veljači 1944. g. Juraj Krnjević (inače doratni tajnik HSS, tada u Londonu, ministar u emigrantskoj vladi) tražio od britanskih vlasti da se odobri dolazak Jančikovića iz Italije u V. Britaniju, istakao je, kako navodi Lj. Boban, između ostalog i ovo: »Jančiković je u Crikvenici izdavao tajne (podzemne) antisovjetske novine« [...] »i svoju zadaću mogao je izvršavati samo uz podršku lokalnih političkih prijatelja. Jančiković je taj posao obavljao uime vodstva stranke, a on mu je povjeren zbog uspješnog rada na izdavanju tajnih novina, naročito u razdoblju 1937—1938. [...] Nastanio se u Crikvenici jer se smatralo da je to najpodobnije mjesto da se u ime stranke izdaje takve novine«.[99] Dakle, prema Krnjeviću, razlog Jančikovićeva dolaska u Crikvenicu je bio — izdavanje »tajnih novina«, dakako, u ime stranke (HSS).

To je, koliko je autoru poznato, jedini konkretniji podatak o stranačkoj (HSS) zainteresiranosti za Jančikovićev odlazak iz Zagreba u Crikvenicu. Svakako, premalo za bilo kakvu decidiraniju tvrdnju. Ipak, čini se prihvatljivom pretpostavka da je Krnjević nastojao naglašenije istaći ulogu Jančikovića u ilegalnoj stranačkoj djelatnosti usmjerenoj protiv osovinskih sila, pripisujući mu i »zasluge« koje su, očito, prenaglašene, a bile su temeljene na mišljenju (ili — uvjerenju) da će mu se time olakšati dobivanje dozvole za dolazak u V. Britaniju, koju je tada već dugo čekao.

Obrazlažući stanje u redovima »vodstva HSS« nakon uspostave NDH, Fikreta Jelić Butić pretpostavlja da odlazak Jančikovića u Crikvenicu nije bio samo »traženje nekog osobnog zaklona«, nego da se je vodilo i »... računa o mogućnosti poduzimanja određenih političkih akcija, tako je na mjestu pretpostavka da je s tim korakom bilo suglasno vodstvo HSS, tj. pojedinci iz tog kruga«.[100]

Iz daljeg prikaza Jančikovićeve djelatnosti u Crikvenici biti će razumljiviji naš zaključak da je Jančikovićev dogovor (nije bitno da li posredan ili neposredan) s pojedincima iz vodstva HSS o konkretnoj aktivnosti u Crikvenici uslijedio kasnije, a ne već u vrijeme odlaska iz Zagreba. Prema tome je prihvatljiviji zaključak da stranačko vodstvo nije sudjelovalo u »upućivanju« Jančikovića u Crikvenicu, već je to prihvatilo (možda čak i osobno Maček) kao njegovu osobnu odluku, s preporukom da tamo gdje bude, djeluje u duhu prethodno naznačenih Mačekovih »direktiva«, tj. »politike čekanja«. U prilog tom zaključku ide i činjenica da je tek u drugoj polovici 1942. počeo izdavati razne tiskane materijale u ime stranke.

Rezimirajući prethodno izloženo, očito je da u ljetnom razdoblju 1941. godine u Crikvenici još nema izražajnijih oblika organizirane političke djelatnosti u redovima spomenutih HSS-ovaca (osim ako se takvom smatra — preporučivanje pasivnosti, ali tek kada im se netko u tom smislu obrati), ni spomenutih komunista koji su ranije djelovali u redovima HSS. Pokušaji Šime Balena, Tome Strizića, Vlade Matetića i drugih, urodili su skromnim rezultatima, jer je ipak u određene organizacijske oblike NOP uključen Nikola Brozina, a materijalne je priloge davao i F. Borić. Međutim, D. Desput, J. Polak i F. Winter se sami po sebi nisu povezivali s organizacijama NOP-a, a ove organizacije nisu ni znale da, kao komunisti, žive u Crikvenici. Takvo se stanje nije bitnije promijenilo ni nakon što je uspostavljena ka-

kva-takva veza s Dragom Desputom ujesen 1941. godine.[101] Dakle, uz HSS-ovce (Borić, Jančiković, Vizner) koji prihvaćaju i izjašnjavaju se u duhu Mačekove politike čekanja, neaktivni su i komunisti (Desput, Polak, Vinter) zbog — nepotpuno rasvijetljenih razloga. To je bio uzrok da su prvih mjeseci njihovi međusobni kontakti rjeđi (otvoreno je pitanje — da li su se ikad, bez obzira na povod, svi zajedno sastali), a, čini se, da je takvo stanje ostalo sve do sredine 1942. godine.

Prema iskazu što ga je dao Britancima, Jančiković je bio pasivan sve do prvih mjeseci 1942. godine. U tom razdoblju da je održavao vezu sa Zagrebom kamo da su pretežno putovali Borić, koji da je »... bio i odgovoran za te aranžmane«, i Vizner. Veza je održavana s Ljudevitom Tomašićem, jednim od istaknutijih stranačkih funkcionera u Zagrebu. Njegovo (Jančikovićevo) sastajanje s Borićem da je imalo svrhu — održati moral naroda.[102]

Neobaviještenost rukovodstva NOP-a o njihovoj aktivnosti, kao i o neaktivnosti spomenutih komunista iz ove sredine, dobrim je dijelom ovisila i o organizacionom stanju prije svega KPH. U drugoj polovici 1941. godine pa i u prvim mjesecima 1942. je od partijskih rukovodstava na okupiranom dijelu Vinodola djelovao samo OK KPH za Hrvatsko primorje, a u Crikvenici i Sv. Jeleni (Dramlju) po jedna ćelija KPH. Okružni Komitet KPH, osnovan u rujnu 1941. g. od dvojice članova KPH tek primljenih u njeno članstvo (Viktor Bubanj i Vlado Matetić) i dvojice iskusnijih, s dužim stažem, ali koji su u Vinodol došli u srpnju 1941. godine (J. Đerđa i M. Kršul) je u prvo vrijeme s prilično poteškoća nastojao izdignuti svoju ulogu na stvarnu rukovodnu razinu okružnog značenja. Bilo je to otežano i činjenicom što je V. Bubanj, ujedno i najbolji poznavalac ovdašnjih prilika od svih članova OK, morao sredinom studenog 1941. g. napustiti Crikvenicu i otići u partizansku jedinicu.[103] Pored toga, organizacije KPH nisu tada poklanjale veću pažnju uspostavljanju kontakata s istaknutijim pripadnicima HSS, niti su u tom pravcu sustavnije usmjeravane. Osnovni im je bio zadatak da mobiliziraju u NOP što više Vinodolaca, odnosno — široke narodne slojeve — bez obzira na njihovu stanačku opredjeljenost, u čemu su postignuti veliki uspjesi. Dakle, orijentacija na uključivanje širokih narodnih slojeva u NOP, bez i mimo većine istaknutijih pripadnika ranijih građanskih stranaka, pogotovu nakon neuspjelog uključivanja nekih u NOP (dr. I. Sobol, T. Jančiković, F. Borić, M. Šimac, Martin Car) potvrdila je (pogotovo u: Bribiru, Dramlju, Grižanima, Ledenicama i Selcima, a ubrzo i Krmpotama odnosno Zagonima) da je narodno-frontovska platforma NOP-a u narodu sve prihvatljivija.

Tek u proljeće 1942. godine, a još više u ljetnim i kasnijim mjesecima, kada će u Vinodolu djelovati, pored OK KPH, i Kotarski Komiteti KPH za Crikvenicu i Novi, a pored njih i veći broj ćelija KPH, posvećivati će se sve veća pažnja i spomenutoj grupi.[104]

Sudeći prema raspoloživoj građi i literaturi, zaključujemo da ni vinodolski komunisti — nakon neuspjelih pokušaja u prvim danima NOP — nisu više upornije nastojali ostvariti zajedničku aktivnost s HSS-ovcima. S druge strane je i Mačekova »politika čekanja« prihvaćena u dijelu Jančikovićeve grupe kao strateško političko opredjeljenje, koje nije sadržavalo nikakve oblike — ni samostalne ni zajedno s drugim snagama — aktivnog ot-

pora okupatoru i ustašama. To je značilo da su razlike u odnosima prema aktivnom otporu odnosno oružanoj borbi bile nepremostive, a takve će ostati i cijele 1942. godine.

Za komuniste i sve pripadnike NOP-a je to značilo da se prema »politici čekanja« — a u našem primjeru, prema Jančikoviću i njegovim pristašama — treba ofenzivno postaviti, raskrinkavajući ih kao otvorene protivnike oslobodilačke borbe. Takvoj orijentaciji KP u Vinodolu je pridonijelo i analiziranje uzroka zbog kojih se NOP u nekim lokalitetima (Crikvenica, Novi i još neka naselja) sporije razvijao. S pravom se je zaključivalo da — pored drugih subjektivnih i objektivnih okolnosti — takvom stanju pridonosi i utjecaj sljedbenika Mačekove »politike čekanja«, odnosno Borića, Jančikovića, J. Kraljića i još nekih. Tada, a to su već ljetni mjeseci 1942. godine, partijska se aktivnost usmjeruje u dva pravca: *prvo*, sve otvorenijim ali usmenim raskrinkavanjem u narodu njihova štetnog djelovanja i *drugo*, sve sustavnijim i organiziranijim »prodiranjem« u njihove redove, prije svega preko komunista koji su bili u izravnom dodiru s njima. U izvršavanju drugog zadatka je važnu ulogu trebala odigrati i obavještajna služba, koja do tada skoro da i nije postojala.

U tom razdoblju ni Jančiković nije mirovao. Što samoinicijativno što potaknut iz Zagreba, postupno je primjenjivao sve konkretnije oblike u svom djelovanju, čije značenje je prelazilo granice Hrvatskog primorja.[105] Navest ćemo neke njegove važnije aktivnosti.

Početkom 1942. godine je dobio iz Zagreba upute koje je prenio i u Vinodolu, a vjerojatno i šire, da »narodni zastupnici« ne trebaju ući u ustaški Sabor.[106] Naime, krajem siječnja 1942. g. je Pavelić izdao odredbu o »Hrvatskom državnom Saboru«, što je, kako je istakla F. Jelić Butić, bio »konkretan korak u sklopu koncepcije stvaranja političkog sistema u NDH« i posljedica težnji da se dobije »još jedan argument u naglašavanju 'povjesne uloge i zasluge' ustaškog pokreta u oživotvorenju i očuvanju 'hrvatskog državnog kontinuiteta', a s druge strane i kao važan »korak u izgradnji novog društvenog poretka — NDH«.[107] Sastav Sabora je bio predviđen čl. 2. odredbe, u kojem je naznačeno da u »Hrvatski državni Sabor« ulaze, između ostalih i:

»1. Živući hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog Sabora od godine 1918.

2. Živući hrvatski narodni zastupnici izabrani na izborima 1938. godine i osnivači i doživotni članovi Glavnog Odbora bivše Hrvatske Seljačke Stranke«.[108]

Međutim, u čl. 3. te odredbe je predviđeno da članovi Sabora ne mogu biti osobe »... koje su se ogriješile o probitke Nezavisne Države Hrvatske i povriedile čast i ugled hrvatskog naroda«.[109] S područja Vinodola je na prvo zasjedanje ustaškog Sabora pozvan dr. Milutin Mažuranić iz Novog Vinodolskog,[110], zatim Stipe Vučetić, ranije župnik u Ledenicama[111] i Franjo Borić, kao »živući hrvatski narodni zastupnik«.[112]

Nije, dakle, pozvan i Grga Hećimović, očito — primjenom čl. 3. navedene Odredbe.[113]

Za naše je razmatranje najzanimljiviji postupak F. Borića, s obzirom na to da je i on bio pozvan u »Sabor«. Međutim, Borić se pozivu nije odazvao, vjerojatno i zbog svog osobnog antiustaškog opredjeljenja, a ne samo

upute T. Jančikovića.[114] Dodajemo i to da ni T. Jančiković nije bio pozvan u »Sabor«, iako bi, kao narodni zastupnik, imao na to »pravo«. Jasno je da je i na njega primjenjen čl. 3. navedene Odredbe.

Sabor je 23. veljače 1942. godine održao prvo zasjedanje, na kom je iz Vinodola bio prisutan samo Stipe Vučetić. Možda je i neodaziv ostalih Vinodolaca ponukao ustaše da za iduće (drugo) zasjedanje »Sabora«, održano 10. travnja 1942. g. u povodu godišnjice NDH, pozovu i Matu Šimca iz Bribira, inače zamjenika narodnog zastupnika, izabranog na izborima 1935. i 1938. g.[115] Ni M. Šimac se pozivu nije odazvao. Nije poznato da li se, s tim u vezi, konzultirao bilo s kim.

Neodazivanje (F. Borić, M. Mažuranić, M. Šimac) ili nepozivanje (G. Hećimović) Vinodolaca u ustaški »Sabor«, dodatna je potvrda antifašističkog opredjeljenja naroda ovog kraja, jer — i to je očito — pored osobnog antifašističkog opredjeljenja, »pozivani« su vodili računa i o raspoloženju naroda ovog kraja, koji je tada već masovno sudjelovao u NOP. Za Jančikovićevu grupu, kao i one koji su ga u Vinodolu slijedili, to je također značilo i distanciranje od ustaških nastojanja da preko »Sabora« pokušaju »potvrditi« kako Hrvati podržavaju NDH. U svakom slučaju, komedija oko »Sabora« je pridonijela daljem produbljivanju diferencijacije u redovima pristaša i članova doratne HSS, iako se ne može reći da je ova ustaška akcija bila u Vidonosu predmet ozbiljnijeg zanimanja.[116]

Od svojih akcija iz razdoblja proljeća 1942. godine, Jančiković je Britancima naveo kako je u to doba napisao nekoliko letaka protiv ustaša, koje da je umnožio Franjo Šignjar,[117] a distribuirao F. Borić.[118]

U svibnju 1942. godine Jančiković je, kako će kasnije izjaviti Britancima, dobio nalog iz Zagreba da, s određenim zadacima, otputuje u Dalmaciju. Uz posredovanje kotarskog predstojnika u Crikvenici, Željka Đivanovića[119] propusnicu su mu izdali Talijani i 12. lipnja je krenuo vlakom preko Ogulina u Knin i dalje. U Ogulinu da je posjetio Grgu Hećimovića, od kojeg je prikupio neke podatke o zvjerstvima ustaša.[120]Vratio se u Crikvenicu 30. lipnja, odakle je poslao izvještaj u Zagreb, kojeg je odnio Gjivanović. Iz Zagreba da mu je odgovoreno da je koalicija s partizanima preuranjena.[121]

Tada je OK KPH za Hrvatsko primorje primio — koliko je sada poznato — prvi izvještaj o Jančikovićevoj konkretnoj djelatnosti. U njemu je navedeno da je Jančiković dobio »iz centrale« (tj. iz Zagreba, nap. M. P.) upute i široko ovlaštenje, i da će »iz ovog mjesta« (Crikvenice, M. P.) »upravljati radom po čitavom teritoriju«. Zatim se u dvije točke navode upute koje je primio, među kojima je važnija — da se principijelno može surađivati s partizanima s tim da suradnja ovisi o »... stavu partizana prema stranci i njenom predsjedniku. Tamo gdje partizani napadaju u letacima i brošurama stranku ili predsjednika da su petokolonaši ili sl., tu se održava samo kontakt, inače se suradnja određuje prema lokalnim prilikama. Na ovom sektoru (Vinoddol, nap. M. P.) Zagorac (Jančiković napr. M. P.) smatra da je saradnja moguća jer ... ovdje su partizani pametni«.[122] Prema tome je Jančikoviću savjetovan elastičniji odnos prema NOP-u, dakle, ovisno o bitnim okolnostima u pojedinim užim ili širim lokalitetima.

Najvjerojatnije u kolovozu 1942. godine intenzivirana je sustavnija akcija u pravcu ponovnih pokušaja da se Jančiković i Borić uključe u NOP. Uslijedila je, s jedne strane, od OK KPH, a u istom je pravcu započeo —

čini se samoinicijativno — djelovati i F. Vinter. Po našoj ocjeni je tada i idućih nekoliko mjeseci akcija OK KPH bila prije svega usmjerena u pravcu pribavljanja obavijesti o djelovanju Jančikovića, da bi se potom mogao zauzeti konkretniji stav. Proći će još dosta vremena u kom je ovdašnje rukovodstvo KPH smatralo da je »raskrinkavanje« Jančikovića i ostalih ipak osnovni zadatak komunista i svih organizacija NOP-a.

Franko Vinter je, međutim, ocijenio da treba djelovati u pravcu izlaženja »HSS-ovaca ... iz stava pasivnosti«, pa je, zajedno s D. Desputom, u tom pravcu razgovarao s Jančikovićem i zaključio da je osnovno gledište HSS-ovskih krugova sadržano u: »Londonska vlada je naša legitimna vlada«. Trebalo je mnogo razgovora dok je »stvar krenula nešto napred«, zapisao je 1943. g. F. Vinter.[123]

S Vinterom je tada uspostavio kontakt i Josip Šafar, koji je djelovao u Crikvenici po uputama KK i OK KPH za Crikvenicu odnosno Hrvatsko primorje. Iz njegove poslijeratne izjave,[124] kao njegovih sačuvanih izvještaja iz 1942. godine te izvještaja OK KPH je vidljivo s kakvim je podacima raspolagalo rukovodstvo NOP-a u Hrvatskom primorju o Jančikoviću i njegovoj »grupi«.

Posredstvom Vintera se u kolovozu Šafar sastao s Jančikovićem, i o tome, ali tek 1. studenog, izvijestio da je Jančiković »... donekle lijevi član stranke«, ali budući da razgovorom nije ništa postigao, zaključuje da HSS »igra dvoličnu ulogu«.[125] U prosincu je Šafar izvijestio da HSS nastoji »prikupiti pojedince među inteligencijom«, odnosno »prikupiti svoje pozitivne elemente«. U nastavku navodi da nisu sasvim načisto s tim da treba posve prekinuti s londonskom vladom; da se Maček koleba; da se bez isključenja utjecaja londonske vlade neće moći pridobiti njegova okolina i sl. Dodaje, međutim, da su HSS-ovci najavili materijalnu pomoć pa i eventualni odlazak nekih svojih »narodnih zastupnika« u »šumu«. ... »Stoje na stanovištu« zaključuje Šafar, »da treba rasčistiti sporna pitanja i načela suradnje, a onda tek HSS može stupiti u javnost«.[126] (U nastavku je nepovoljno ocijenio držanje nekih »domaćih« HSS-ovaca).

Taj izvještaj upućuje na zaključak da je poticaj za suradnju u okviru NOP-a prenijet iz Crikvenice u »rukovodne« redove HSS u Zagrebu, i da je o tome (dakako, ne samo na poticaj iz Vinodola) raspravljano i u Zagrebu. U Izvještaju OK KPH od 7. prosinca 1942. g. je to izričitije naglašeno, jer se navodi da se sa »HSS-om pregovara«, i da su — obećavajući neke konkretne oblike svoje pomoći NOB-i — »voljni voditi razgovore u Zagrebu (ili okolici) o modalitetima suradnje, o koordinaciji snaga...« itd. Dodaje se da pristaju na »pregovore« u Zagrebu, ali sa predstavnicima KPH, a ne NOP-a. Iznoseći još neke podrobnosti o stajalištima HSS-ovaca, među kojima se Jančiković poimenice spominje, OK KPH navodi da su HSS-ovcima upućene poruke da dođu na pregovore na oslobođeni teritorij, te zaključuje da »... od svega toga neće biti ništa«.[127] Ocjena OK KPH se pokazala pravilnom, na što upućuje i kasniji iskaz Jančikovića. Naime, on je Britancima rekao da su mu ujesen 1942. godine partizani, preko dr. Vintera, poslali »poruku«, zatim da mu je »nuđen« visok položaj, da je bio pozvan u u Bihać, ali da je to odbio. Nekoliko pismenih zahtjeva da je odmah uništio.[128] Dakle, Jančiković tada zaista nije bio spreman uključiti se u NOP.

Iz tog razdoblja (jesen 1942. g.) sačuvan je letak što ga je 2. studenog 1942. g. pisao navodno T. Jančiković, s naslovom: »Draga srpska seljačka braćo«. U njemu pisac žali za žrtvama srpskog ali i hrvatskog naroda pa i članstva HSS. Ističe da traži najstrožu kaznu za »ustaške zvjeri« koji su se lažno predstavljali kao »izvršioci volje hrvatskog naroda«. U nastavku se ističe da »isti neprijatelj koji je stvorio Pavelića« i »doveo ga u našu zemlju«, sada obilazi »vaše« domove i potiče na osvetu. Pisac apelira da se ne povode pozivu na osvetu nad hrvatskim narodom, jer da će Hrvati sami tražiti kaznu za sve narodne izrode i da će tako oba naroda moći »u bratskoj slozi izgraditi novu, pravednu, socijalnu i demokratsku saveznu državu jugoslavenskih naroda . . .«. Na letku je potpis: »Hrvatska Seljačka Stranka». Letak je primila i komanda četničke vojne formacije u Selcima, i na njega je odgovorio Slavko Bjelajac, četnički komandant. Naveo je da su »misli« u letku »dobro povezane«, a događaji »objektivno izneseni« osim u stavku u kom se govori o pokoljima u Hercegovini, jer da se u tom dijelu letka objašnjenje uzroka pokolja poklapa s ustaškom »sivom knjigom«. Zbog toga Bjelajac ne smatra taj dio letka prihvatljiv. Inače je sadržaj letka zanimljiv i zbog Jančikovićeva (?) gledanja na buduće uređenje Jugoslavije, ali to nije tema našeg razmatranja.[128a]

Konkretnija akcija u međusobnom povezivanju pristaša HSS na području Vinodola je ujesen 1942. godine sve izraženija. O tome 20. prosinca 1942. godine izvještava OK KPH i ističe da je situacija u Crikvenici »mnogo gora«, pored ostalog i zbog ». . . stranaša (pripadnika raznih građanskih stranaka, nap. M. P.) raznih boja, koji su u službi okupatora, a naročito se to tiče HSS-a, koji je počeo da radi sve aktivnije . . .«. Dalje se navodi da su »proturili« neki letak u kom HSS poziva na aktivan rad, te da je Borić početkom i sredinom prosinca obilazio većinu vinodolskih mjesta, pa se smatra da je vodio razgovore sa svojim simpatizerima u nekim mjestima«.[129] Nešto kasnije (26. siječnja 1943. g.) i KK KPH za novljanski kotar izvještava da HSS u Novom ima »dosta utjecaja« i da ». . . tamo nije uspjelo razotkriti zakulisnu igru koju vodi protiv našeg naroda Maček i ostala nenarodna gospoda iz te stranke, koji otvoreno pomažu najcrniju reakciju kojoj i oni sami pripadaju«. To da je ». . . jedan od glavnih uzroka što iz tog kraja nemamo više boraca u našoj vojsci«.[130] U arhivskoj građi iz tog doba je sačuvano više izvještaja slična sadržaja.[131]

Bilo je to razdoblje intenziviranja djelatnosti »sredinskog« dijela HSS, o čemu je Lj. Boban naveo: ». . . Osnovna, globalna orijentacija tog dijela stranke bilo je distanciranje i prema ustaškom režimu i prema oslobodilačkom pokretu s različitim motivacijama i specifičnostima u držanju.«[132] O tome je pisala i F. Jelić, Butić, ističući dase je u redovima stranačkih funkcionera koji su živjeli u Zagrebu postavilo jedno od prvorazrednih pitanja — organizacijska djelatnost, polazeći od spoznaje da bi trebalo oživljavati djelovanje stranke. Šire se osvrnula na to pitanje i istakla da su Ivanko Farolfi, Ljudevit Tomašić (živjeli su u Zagrebu) i T. Jančiković bili »angažiraniji pobornici« nastojanja da se aktiviraju i povezuju organizacije i pristaše HSS.[133]

Kako je poznato, u tom je razdoblju nezaustavljivo prelazila inicijativa u vojno-operativnoj djelatnosti na stranu Saveznika, kako na istočnom tako i sredozemnom frontu. Tim su stvoreni i preduvjeti da se — naročito Ve-

lika Britanija — konkretnije zainteresira i za zbivanja u zapadnim predjelima Jugoslavije. Dakle, i vanjski činitelji (pripremanje završnih operacija u mediteranskoj Africi, nakon čega i planiranje pohoda na balkansko-apeninsko područje, uključujući i slom fašističke Italije) kao i unutarnji (stvaranje AVNOJ-a, velike pobjede jedinica NOV i PO naročito u srednjim i zapadnijim predjelima Jugoslavije) potakli su »sredinske« krugove HSS, kojima je pripadao i Jančiković, na pojačanu akciju. U tom smislu je T. Jančiković izjavio poslije rata, da je početkom 1943. g. primljena direktiva od vodstva u Zagrebu da se intenzivira rad. To je bilo, nastavlja Jančiković, nakon njemačkog poraza kod Staljingrada, engleskih uspjeha u Africi i aktivizacije Amerike na Pacifiku. Po ocjeni »vodstva« stranke, sve to da je značilo da se rat približava kraju, pa da stranka treba istupiti kao politički faktor.[134]

Ovdje se ne možemo šire osvrtati na opće vojne i političke prilike u zemlji i šire, koje su tada i za djelovanje Jančikovića bile izuzetno značajne. Imajući u vidu da je u pitanju — po mnogo čemu — prelomno razdoblje u njihovoj političkoj aktivnosti, zadržat ćemo se samo na najvažnijim zbivanjima.

Stavovi Jančikovića u odnosu na svjetska pa i »domaća« pitanja, vidljivi su i iz »elaborata« što ga je početkom siječnja 1943. g. uputio u Zagreb svojim stranačkim prijateljima. Elaborat je opširan, (sadrži 7 točaka), i pisan je u namjeri da posluži za raspravu na široj konferenciji stranačkih »prvaka«. Kao takav ima određeno značenje upravo za Jančikovićeve stavove, koji su, bez sumnje, ispoljavani i na primorskom, pogotovu vinodolskom području, pa ćemo navesti njegove najbitnije dijelove.

U elaboratu se uvodno vrlo jasno ističe da je pobjeda Saveznika u ratu neminovna i da će uslijediti »u skoroj budućnosti«. (Konkretno navodi da se vrijeme koje će do pobjede proteći, može »sigurno mjeriti prije na mjesece nego na godine«. Ovo Jančikovićevo uvjerenje, mada ne znamo da li je to rezultat samo njegovih osobnih ocjena, trebalo je pridonijeti poticaju stranačkog rukovodstvva na konkretnu aktivnost, a to znači — i Jančikovićevu u Hrvatskom primorju). S tim u vezi, a nakon nekoliko teoretskih naznaka o značenju svakodnevne narodne aktivnosti, kao osnovnog preduvjeta za održavanje života, Jančiković najprije izlaže svoje misli o »aktivnosti stranke«. Navodi da se je stranka održala i vodila »politiku hrvatskog naroda kroz 20 godina« upravo zato što je bila stalno aktivna, i da je upravo aktivnost neophodna i u »današnje vrijeme«, jer u protivnom — dakle, bez aktivnosti — stranka da će »isčeznuti iz narodnog života«.

U drugom dijelu (t. 1.) opisuje zadaće stranačkog rukovodstva, naglašavajući i potrebu neophodne povezanosti stranke odnosno njena vodstva s narodom. Za vođenje takve »narodne« politike, stranačko vodstvo da mora biti u zemlji, a nikako u inostranstvu..

U točkama 2. do 8. razrađuje stranačka organizacijska pitanja.

Zatim, pod naslovom »Zaključak:« razrađuje neke doratne i ratne procese unutar stranke, uvodno naglašujući da se je »HSS tokom narodne borbe protiv velikosrpskog militarizma i velikosrpske beogradske čaršije pretvorila (se) u narodni pokret«, ali da je kroz to i mimo toga, nastupilo i diferenciranje, u kom da je i unutar stranke, odnosno u HRS, SHPN, građanskoj zaštiti pa i banskoj upravi, znatno ojačan frankovački i ustaški

utjecaj, kojeg je nazvao »peta kolona u stranci«. Istakao je i utjecaj te »kolone« u travanjskom ratu, kada da su njeni pripadnici stavili u službu okupatora i ustaša »... cijeli upravni aparat pa i izrazite stranačke organe kao HRS, SHPN i Građansku zaštitu«. (U nastavku ocjenjuje značenje te pojave u uspostavljanju ustaške vlasti).

Dalje ističe vrlo poraznu ocjenu za odnos stranačkog članstva prema NDH, navodeći: »HSS je sigurno izgubila sve svoje pristaše osim seljaštva, i seljaštvo je izgubljeno u izvjesnom dijelu«. S tim u vezi obrazlaže prijedlog za reorganizaciju stranke, prije svega prikupljanjem vjerodostojnih podataka o stranačkom članstvu i njegovu držanju (odnosu) prema NDH. Posebno ističe potrebu »zauzimanja stavova« u odnosu na »sva vitalna pitanja vanjska i unutarnja«, u koje navodi: odnos prema okupatoru, ustašama, vlasti NDH, vladi u Londonu, četnicima i »spram Komunističke stranke — partizana — Narodnooslobodilačkog pokreta«.

Odnos prema »vitalnim pitanjima« preporuča objaviti u vidu letka, s tim da se posebno razradi odnos prema ustašama (za njih kaže da su »najkrvaviji zločinački teroristi u historiji Hrvatskog naroda«), zatim prema četnicima (navodi, između ostalog, da su Talijani prebacili iz Crne Gore u područje Gračaca u Lici »više stotina četnika«, gdje da su preuzeli vlast, pa postavlja pitanje: »nijesu li moguće, ti četnici postavljeni na granicu buduće zamišljene velike Srbije, glede stvaranja Velike Srbije poslije rata«.), potom prema talijanskim i njemačkim okupatorima te londonskoj vladi i njenim »oružanim snagama — Draža Mihajlović«. (Četnike ocjenjuje kao talijanske sluge koji »prolijevaju hrvatsku seljačku krv«, a dinastija da će, najvjerojatnije, po dolasku u zemlju, zavesti diktatorsku vlast, pri čemu da će poistovjetiti ustaše i hrvatski narod.).

Uz neophodnu kritičku valorizaciju, Jančikovićevi stavovi su jednim dijelom objektivno prihvatljivi, ali se u njihovu ocjenu ovdje ne možemo upuštati. Za naše je razmatranje najvažnije pitanje Jančikovićeva viđenja odnosa HSS (buduće!) prema KP, jedinicama NOV i PO kao i narodnooslobodilačkom pokretu u cjelini, pa ćemo se na to šire osvrnuti.

Uvodno opisuje proces nastajanja i razvitka partizanskih odreda, dok »... konačno nije stvvorena prava vojska, organizirana na vojničkoj disciplini«. Zatim ističe vojno-operativnu aktivnost partizanskih odreda, koja da je »prema tvrdnji partizana« rezultirala i stvaranjem »teritorija od kojih 48.000 km²«, na kojem »vlada ta oružana sila«. K tome dodaje da sve to ne bi mogli postići (partizani) »... bez aktivne pomoći naroda, koji gleda u njima narodne borce protiv okupatora«. U nastavku se osvrće na stvaranje »odbora« odnosno »vijeća za pomaganje Narodno Oslobodilačke borbe« s naznakom da »prvotna vjeća« sada predstavljaju »politička pretstavništva«. Izaslanici tih vijeća da su u Bihaću izabrali Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije kao vrhovni politički forum, koji da je izabrao svoj »Izvršni odbor«, što predstavlja »... stvarno vladu od okupatora oslobođene narodne teritorije«. Dodavši još neke podatke o stanju na oslobođenom teritoriju (o »vladi«, »vojsci« i »narodu koji prima tu vladu kao svoju« ...), Jančiković predlaže raspravljanje o »gornjoj situaciji« i »ustanovljenje odnosa spram vlasti narodnog teritorija«. On smatra da će »... u času nestanka okupatora postojati dva faktora koji će se boriti za postignuće svoje vlasti na cjeli narodni teritorij, ako se ta borba pravovremeno ne onemogući«. U pitanju su, kako u nastavku ističe, narodna vlast i njene oružane

snage s jedne i »vlada u Londonu i njeni četnički odredi...« s druge strane. Zaključuje da će »oružane snage londonske vlade biti isključivo srpska vojska, dok će u narodno-oslobodilačkoj vojsci biti i Hrvata i Srba i Slovenaca. Borba između tih dvaju faktora može vrlo lako dovesti do građanskog rata na našem narodnom teritoriju ...« ocjenjuje Jančiković. Zbog toga smatra da je »naša« (tj. HSS) dužnost poduzeti sve što je moguće da se spriječi, onemogući i izbjegne »prolijevanje krvi u građanskom ratu i daljnje istrebljenje našeg naroda«, odnosno da se spriječi bratoubilački rat i »spasi od pokolja hrvatski seljački narod«.

Kao drugi važan zadatak navodi »osnovnu dužnost i naš osnovni cilj« tj, »priznanje hrvatskog narodnog individualiteta te osiguranje hrvatske narodne samostalnosti i hrvatskog narodnog suvereniteta«.

Na kraju naglašava da vlada u Londonu »... nam toga ni danas ne priznaje« (misli na prethodno naznačeni »hrvatski individualitet i suverenitet«) pa postavlja pitanje: »Nije li došlo vrijeme da pronađemo put kojim ćemo to postići i mimo vlade u Londonu« i dodaje ovo: »Mi smo odgovorni za hrvatsku narodnu politiku, odgovorni smo za sudbinu hrvatskog naroda. Narod nas te odgovornosti nije riješio«. U rekapitulaciji predlaže raspravu o svim pitanjima koje je naznačio.[135]

Ovaj zanimljiv elaborat zaslužuje dublje i temeljitije analiziranje, što prelazi okvire naše teme. Ipak, zanimljivo je da Jančiković ni jedne riječi ne navodi o tome — kako spriječiti bratoubilački rat i priznanje hrvatskog individualiteta i suvereniteta. Vidjeli smo da on smatra da je HSS odgovorna za sudbinu hrvatskog naroda, pa je time jasno istakao da to »pravo« i »dužnost« ne bi trebala ni skim dijeliti, čak ni s onima (a to je, zapravo, NOP) koji se JEDINI s oružjem bore protiv onih koji uništavaju i hrvatski narod. Promatrajući u tom kontekstu njegovo tadašnje (početak 1943. g.) kao i djelovanje idućih mjeseci, jasno je zbog čega se vrlo teško odlučivao na svrsishodnije kontakte s predstavnicima NOP,

Za naše je razmatranje najvažnije pitanje: u kolikoj su mjeri njegova gledišta primjenjivana u djelovanju na području Vinodola? Odgovor na to pitanje bit će lakše dati nakon što izložimo dalnji tok događaja.

Istodobno kada i ovaj elaborat (početkom 1943. g.) se u redovima HSS-ovaca pojavio letak »Hrvatska i Hrvati« s potpisom »Veritas«. Tiskan je, najvjerojatnije, u Zagrebu, ali je rasturivan i u Hrvatskom primorju, dakako i u Vinodolu. U njemu se temeljitije razmatraju aktuelna vojno-politička pitanja u Evropi, perspektive njihova razvitka i, s tim u vezi, položaj Hrvatske nakon rata.[136]

Također je u to doba i CKKPH izdao, u obliku brošure, ocjenu djelovanja HSS, pod naslovom IZDAJNIČKO I REAKCIONARNO VODSTVO HSS I NARODNO OSLOBODILAČKA BORBA. Sadržavala je analitičko-sintetski prikaz svih bitnih komponenti stavova i djelovanja Mačekove i drugih grupacija iz redova HSS, što je istodobno bila i osnovna smjernica za djelovanje organizacija KPH u raskrinkavanju i suzbijanju njihove antinopovske djelatnosti.[137] Brošuru su, dakako, primila i rukovodstva KPH u Hrvatskom primorju i potakla ih na otvorenije »raskrinkavanje« naročito Jančikovića—Borićeve »grupe«.

Prije osvrta na tu djelatnost rukovodstva KPH, korisno je naznačiti da je tada i u CK KPH zaključeno kako Jančikovićeva aktivnost znatno pre-

lazi vinodolske granice i da ima određeno značenje u širem hrvatskom području. Vjerojatno je i zbog toga (dakako, ne samo zbog toga) politički komesar GŠ NOV i PO Hrvatske (Vladimir Bakarić) uputio ovamo 6. siječnja 1943. godine rukovodioca obavještajnog centra u Štabu (Dalibora Jakašu-Maljčika, kojeg se u tadašnjim izvještajima naziva Marijan). Sekretar OK KPH (Mate Kršul) ga je upoznao sa stanjem organizacije obavještajne službe u Hrvatskom primorju, nakon čega je Jakaša izravno kontaktirao i s Josipom Šafarom, tada rukovodiocem »obavještajnog punkta« u Crikvenici, i uputio ga — naročito — na »praćenje« Jančikovićeve »grupe«. Tada je odlučeno da F. Vinter i drugi »lijevi« (D. Desput, J. Polak) ne stvaraju nikakvu posebnu organizaciju NOP-a unutar »Jančikovićeve grupe«, već da osnovni Vinterov zadatak bude — izvještavanje o djelovanju Jančikovića i bližih mu suradnika. Takvo je stanje ostalo sve do ljeta te godine.[138]

Dakle, pored obavještajnih, pojačani su i drugi vidovi djelovanja usmjereni u pravcu suzbijanja Jančikovićeva utjecaja. U usmenom su djelovanju aktivirane sve organizacije NOP-a, a istodobno su objavljeni u štampi prvi članci. U siječnju 1943. godine su i u »Primorskom Borcu« (Glasilo Narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatskog primorja) i u »Primorki« (Glasilo Antifašističke fronte žena za Hrvatsko primorje) objavljeni širi prikazi »izdajničke rabote« gospode iz »vodstva HSS« odnosno »grobarima naše slobode«. Takvim i sličnim nazivima, uz opis nekih oblika njihove aktivnosti, poimenice se navode T. Jančiković i F. Borić, a uz njih da djeluje i »šačica ostalih izdajnika«. Uz konkretne i istinite navode o njihovu povezivanju sa »susjednim mjestima« (naprimjer i s Krkom), o rasturivanju letaka, o aktivnijem propagiranju »politike čekanja« i sl., navedeno je da sudjeluju i u pijankama s talijanskim oficirima, što, međutim, nije bilo točno.[139]

Već prvi javni »napadi« u štampi NOP na Jančikovića i Borića, izazvali su reagiranje nekih aktivista KP iz Crikvenice, koji se, iz taktičkih razloga, nisu s tim slagali. Tako je J. Šafar (Mrko ili Zvonko) u pismu sekretaru OK KPH naznačio da u Crikvenici ima vrlo malo ljudi koji »nešto drže« do HSS pa pita — zašto da ih se napada kad za to nema više potrebe.[140]

CK KPH je 9. veljače uputio okružnim komitetima u Hrvatskoj okružnicu u kojoj upozorava na nove metode rada HSS i potrebu savjesnog praćenja djelovanja njena vodstva.[141] Bio je to, dakle, nov poticaj Okružnom komitetu KPH da još više intenzivira prikupljanje obavijesti o Jačikovićevu djelovanju i da pojača svoju aktivnost u suzbijanju tog djelovanja, pa će se u idućem razdoblju ispoljiti težnje jednih i drugih da istraju na ostvarivanju svojih zadaća. Pri tome će Jančikovićeve pozicije i utjecaj sve više gubiti na značenju, jer — NOP se je u Vinodolu razvijao i jačao u svim naseljima.

Iz toga razdoblja iznosimo tek neka važnija zbivanja.

Kao posljedica boravka D. Jakaše (»Marijana«) u Hrvatskom primorju, pojačana je organizacija Obavještajne službe u Crikvenici i Sv. Jeleni, sa zadatkom izvještavanja o Jančikoviću.[142] Izvještaji Vintera (potpisivao ih je sa »Pajo«) su sve opširniji i sadržajniji, ali se iz njih može zaključiti da Vinter nije samo »informator«, odnosno član KPH koji djeluje u sredini oko Jančikovića, već aktivist NOP-a koji se ne ustručava ukazati na metode »raskrinkavanja« u štampi NOP, koje su, po njegovoj ocjeni, a čini nam se vrlo prihvatljivom, jednim dijelom i štetne. Štaviše, on povremeno sugerira

i način djelovanja koji bi, po njegovu mišljenju, dao bolje rezultate. Utoliko je korisno istaći da je njegova uloga u ograničavanju Jančikovićeve antinopovske djelatnosti i usmjerenju u pravcu približavanja politici NOP-a — bez obzira na to što zaslužuje kritičko valoriziranje — ipak bila vrlo korisna, dakako, i znatno šire, izvan Vinodola. Do sada ovom aspektu Vinterove djelatnosti nije u našoj historiografiji posvećena odgovarajuća pažnja, i njega se, pretežno, naznačava kao »informator«. Franko Vinter je, bez sumnje, bio mnogo više od toga.[143] Njegova je ne mala zasluga što u Jančikovićevoj političkoj djelatnosti nisu jačale one tendencije čija su osnovna uporišta bila u »politici čekanja« i distanciranja od bilo kakva organiziranog otpora okupatoru i ustašama pa i od suradnje s NOP-om. (Na to ćemo se na kraju šire osvrnuti).

Tada je uslijedio i ponovni pokušaj četnika da uspostave izravne kontakte s Jančikovićem na osnovama politike jugoslavenske vlade, što je Jančiković odbio.[144] Takvih je pokušaja bilo i kasnije, i on ih je sve odbijao, a takav je savjet dao i Anti Vrkljanu u Sušaku, još u proljeće 1942. godine.[145]

Istodobno su uslijedile i prve reakcije iz Jančikovićeve sredine na članke objavljene u Primorskom borcu i, naročito, u Primorki. (Članak u Primorki je bio vrlo oštar. Potpisan je sa »Nada«, a to je bila Nada Brnčić, glavna urednica lista.) Vinter i ostali njegovi istomišljenici u »grupi« Jančiković (Desput, Dobrila, Polak) smatrali su da im otvoreni napadi na Mačeka onemogućavaju rad, a budući da su oni zainteresirani da se »rad HSS svede u naše vode« napadi u štampi NOP-a da im teško padaju. Preporučuju i taktiziranje, kao oblik rada koji će u privlačenju HSS-ovaca dati povoljnije rezultate.[146]

Ipak, »napadi« u listovima NOP-a nisu prestajali. Očito i zbog toga što je Jančiković uporno odbijao »zbližavanje« s politikom KPH i djelovao u pravcu okupljanja snaga koje su »politiku čekanja« prihvatale kao nezaobilaznu konstantu. O tom je KK KPH Crikvenica izvijestio 2. ožujka 1943. g. istakavši da je »HSS« (zapravo je u pitanju Jančiković, Borić i još neki) u Crikvenici sve aktivniji, da su izdali letak[147] iz kojeg da se vidi kako ih događaji tjeraju da pred narod istupe sa »paklenim planom« pasivizacije naroda; da se povezuju sa susjednim mjestima i sl.[148] Tih dana (24. veljače) je i KK KPH Senj izvjestio da je Jančiković tražio u Senju »... HSS-ovce koji bi preuzeli vlast u času preokreta«.[149] O aktivizaciji HSS izvještava KK KPH Crikvenica 22.,[150] a KK KPH Novi 28. ožujka. U izvještaju KK KPH Novi se opisuje pojava letaka u Novom, koji da su »proizašli« iz redova HSS, što, međutim, da nije sigurno. Pored ostalog da se narod poziva »na čekanje«, zatim da ne pomaže partizane i sl. Na letku da je potpis »dalmatinski studenti«. U ovom se izvještaju prvi puta navode i imena trojice Novljana kao ranije vrlo poznati HSS-ovci (Dane Hranilović, Juraj Kraljić, Antun Mudrovčić) za koje se pretpostavlja da »sačinjavaju podršku HSS-a«, zatim se navodi da do tada nisu otvoreno istupali, ali da »imaju te namjere« pa da bi se i po njima »moglo udariti«. U nastavku se zaključuje da među narodom nemaju podrške ali da se, unatoč toga, ukazuje potreba »njihova raskrinkavanja«.[151] U izvještaju od 2. travnja OK KPH se šire osvrće na djelovanje »HSS na čelu s Jančikovićem i Boričem«, ističući da su sve aktivniji u kotarima: »Kraljevica, Crikvenica, Novi i Senj, a Vrkljan u Sušaku i Kastvu. »Svim silama nastoje« navodi se u izvještaju, »... sačuvati glas narodnih bo-

raca pod krinkom pristalica NOB«, te da se »... na cijelom okrugu« zapaža sve češće sastajanje »njihovih« ljudi (»bolje stojećih seljaka, sitnih trgovaca, zanatlija i intelektualaca«). Zatim da nagoduju zbog napada na njih u štampi NOP-a, da se je Jančiković sastao s četničkim oficirima i da »na svim stranama verbuju ljude za preuzimanje vlasti po padu fašizma«, u čemu da je naročito aktivan Jančiković. Unatoč svega OK Zaključuje da »njihova baza u masama postaje sve uža«.[152]

Na temelju ovih, a vjerojatno i drugih obavijesti, OK KPH je zauzeo stanovište da treba pojačati »raskrinkavanje HSS-a« i preko štampe, što se je uklopilo i u propagandno-političku orijentaciju CKKPH. Tako u Primorskom borcu br. 2 (veljača 1942. g.) ponavlja tvrdnje kako »Jančiković, Borić i šačica izdajnika uživaju gostoprimstvo okupatorskih vlasti«, zatim da šire »izdajničke letke«, da »da okupljaju bijedne pojedince« i sl. pa zaključuje da će »... sve podle zmije i tuđinske plaćenike narod [će] prezreti i zgaziti«.[153] I Primorka se u broju 3. (veljača) 1943. g. šire osvrće na isto pitanje, ali navodi i to da »... vođe HSS još uvijek pozivaju narod preko radio London da sluša Dražu«.[154] U br. 3—4 (ožujak—travanj) Primorski borac se i treći put »vraća« na »šurovanje« Jančikovića, Borića i Vrkljana s Talijanima, nazivajući iz izdajicama. Ponavlja se i njihovo širenje letaka u kojima da veličaju Mačeka, s naznakom da je letak napisao Jančiković, a potpisao se kao »Veritas«. I opet završava kako će biti prezreni i »do korjena zgaženi«.[155] Djelomično je slična sadržaja i članak u Primorki br. 4.[156] Dakle, svi ovi članci ocjenjuju Jančikovića, Borića i još neke iz »njihova kruga« kao izdajnike koje treba »prezreti i zgaziti«, pa je razumljivo da su izazvali i odgovarajuće reagiranje.

Ocjene partijskih rukovodilaca o »opasnosti« djelovanja HSS-ovaca su se prilično razilazile s ocjenama F. Vintera i drugih »lijevih« HSS-ovaca. To potvrđuje i opširan izvještaj što ga je Vinter poslao 5. travnja 1943. g. U njemu je naveo da napadaju u štampi NOP-a (koji su, kako smo naznačili, proizlazili iz drugačijeg ocjenjivanja uloge i značenja Jančikovićeva djelovanja nego što je zastupao Vinter) nisu potpuno točni (u netočne dijelove Vinter navodi tvrdnju da »šuruju s talijanskim oficirima«). Pored toga da Jančiković zastupa stanovište kako HSS treba pomoći NOB, unatoč napada u »našoj« štampi, pa da i sam daje skromne materijalne priloge. Zbog toga da je napadan i od vodstva u Zagrebu, pa da napadi na njega u štampi NOP služe upravo onima koji se protive svakoj suradnji. Osim toga da se »napadima« na Jančikovića onemogućava pribavljanje podataka »o stranačkom kretanju i političkom kretanju u inostranstvu«. U nastavku spominje i »neke razgovore« koji da se vode s Jančikovićem u ime NOP-a, pa da je »u čudu« što će odgovoriti »forumu« (vodstvu HSS u Zagrebu, M. P.) koji da ga je ovlastio za razgovore, te da »pomalo formira mišljenje kako je kolaboracija nemoguća«.

Imajući sve to u vidu Vinter postavlja pitanje: neće li zbog svega iznijetog »HSS tražiti aveznike u drugim taborima« i neće li »... umjesto da posluži kao jedna karika ostvarenja radničko-seljačkog fronta, poslužiti kao kočnica i kao zadnja rezerva starih vlastodržaca«. U nastavku Vinter ističe da sve to nije »lokalna stvar« i da »nema lokalno značenje«, jer da se napadi (u štampi NOP, M. P.) već reflektiraju na opću orijentaciju HSS. Zbog toga traži odgovarajuća objašnjenja.[157]

Vinter je, s pravom, postavljao pitanje oportuniteta pripremanog sastanka s Jančikovićem u vrijeme dok se i on i drugi vrlo oštrim riječima ocjenjuju kao izrodi, izdajice isl. Međutim, o pripremanju sastanka u to doba (kraj ožujka ili početak travnja) ne raspolažemo s pouzdanim podacima. Tek je u izvještaju OK KPH od 18. travnja 1943. g. naznačeno da je sastanak pripreman, ali se podrobnosti ne opisuju. Naime, OK KPH je izvijestio da je HSS sve aktivniji, da se Jančiković »i kompanija« ljute što ih se napada u štampi, a potom i ovo: »Pozivaju nas na sastanak. Unazad nekoliko dana dobili smo od Jančikovića pismo u kojem obrazlaže neosnovanost naših napada i tvrdi da je voljan da surađuje s nama tj. da on i sada pomaže našu borbu. Naše je mišljenje da je s njim pregovarati mlatiti praznu slamu, kad već posjedujemo činjenice koje jasno govore o njegovoj protunarodnoj raboti. Jančikoviću smo poslali poziv da dođe k nama, to je mislimo jedino garancija da mu vjerujemo, što on svakako neće učiniti a mi ćemo naravno njega kao i sve ostale i dalje u našoj štampi i preko organizacija raskrinkavati. ... Inače se njihove baze sve više sužavaju i narodu postaju jasni njihovi ciljevi«.[158] Ubrzo će, ipak, uslijediti pokušaj izravnih razgovora.

U tom razdoblju je OK KPH primio i Politički vjesnik s naznakom: »siječanj i veljača« (1943.) Da li je to bio zaista prvi u redosljedu nije nam bilo moguće utvrditi, ali je vjerojatniji potvrdan odgovor.[159] Iza toga je primljeno još nekoliko idućih brojeva.

»Prvi« broj, datiran sa »1. siječnja 1943«[160] sadrži članak prepisan iz jednog švicarskog dnevnika, objavljen 4/5. prosinca 1942. pod naslovom: »Sudbina srednje i jugoistočne Evrope«. U njemu se, pretežno, razmatra »budućnost« srednjeevropskih zemalja, pa u tom kontekstu i Hrvatske. Na kraju je urednik P. V. iznio svoj komentar članka i istakao da Hrvati imaju pravo da budu zastupani na mirovnoj konferenciji »... po svom priznatom vođi Dr. Vlatku Maček«, i da konferencija mora uvažiti »pravedne zahtjeve i hrvatskog naroda sa punim samoodređenjem«.[161] Idući broj, istog naslova, ima datum 15. siječnja 1943. U njemu se opisuje kako je Maček bio interniran u Jasenovcu, a 9. siječnja da je odveden u Kupinec. Veliča se Mačekova čvrstina, neslomljivost, odanost Radićevu nauku itd. Zatim se, u posebnim člancima, iznosi kraći pregled sadržaja stranih listova o Hrvatskoj i njenoj budućnosti. Potom slijede posebni članci o žrtvama seljačkog naroda, o pjesniku Miškini i skupoći u Zagrebu.[162] Treći sačuvani primjerak ima datum: 15. III. 1943. U njemu se ponavljaju obavijesti o Mačekovu »zatočeništvu« i »neuspjelom pokušaju« Pavelića da s njime započne političke razgovore. Slijedi opširnija ocjena o događajima 27. ožujka 1941. godine i autorovo gledište prema tom »udaru«, kao i piščevo viđenje budućnosti Hrvatske, s naglaskom da će Hrvatska sama odlučivati pod kojim će uvjetima ući u »Saveznu državu jugoslavenskih naroda«.[163] Sljedeći sačuvani primjerak je datiran: 15. 5. 1943. g. Uvodno se opet ističe zatočeništvo Mačeka, a potom slijedi opširniji članak o ustašama i Hrvatskom državnom saboru.

Ni u jednom raspoloživom broju se ni na koji način ne spominje Vinodol ni događaji u njemu ili pak Hrvatskom primorju. Međutim, sadržaj nekih članaka u P. V. kao i letaka što smo ih spomenuli odnosno »elaborata« iz početka 1943. g., korisna su osnova za dublje analiziranje Jančikovićevih, a vjerojatno ne samo njegovih, stavova u odnosu na tada aktualna zbi-

vanja i politička pitanja. Pretežno su to Jančikovićeva razmišljanja o položaju Hrvatske u »budućoj Jugoslaviji«, pri čemu se najkategoričnije ograđuje od ma kakvih prava ustaša da istupaju u ime hrvatskog naroda, smatrajući da je jedino HSS, odnosno V. Maček, pozvana da legitimno zastupa hrvatske interese. Iz raspoložive građe nije moguće zaključiti da li je o tim pitanjima raspravljao i u Vinodolu, ali — sudeći po svemu — nameće se zaključak da su njegovi stavovi bili osnov političkih istupanja i ovdašnjih njegovih istomišljenika, koji su — ako ne drugačije — mogli te stavove shvatiti iz Političkog vjesnika.

Nismo u mogućnosti da se ovom prilikom šire kritički osvrnemo na ta izuzetno zanimljiva pitanja. Ali, OK KPH je potpuno pravilno ocjenio štetnost Jančikovićevih stavova za razvitak NOP, pri čemu — to je danas potpuno izvjesno — nije uvijek primijenio najprihvatljiviji metod popularnog obrazlaganja štetnosti njegovih stavova, već je naglašavao čak i neistinite obavijesti o »pijankama« i sl.

Dakle, u vrijeme pripremanja sastanka predstavnika NOP-a i Jančikovića, pojačana je propagandna djelatnost na objašnjavanju njegovih za NOP štetnih gledišta, a s druge strane su on i Borić (naročito) težili da učvrste veze sa svojim pristašama u raznim vinodolskim mjestima. O njihovu pojačanu djelovanju izvještavali su kotarski komiteti za Crikvenicu i Novi kao i OK KPH.[164]

Inicijativa za sastanak, potaknuta, kako smo već naveli, od Jančikovića, razmotrena je i prihvaćena u CKKPH, o čemu je Štab V. operativne zone obavijestio 20. travnja Okružni komitet KPH.[165] Sastanak je bio predviđen za 8. svibnja i to u Triblju, između 8 i 9 sati,[166] kamo su došli Andrija Hebrang i Šime Balen, ali je Jančiković došao znatno kasnije, kada su Hebrang i Balen već bili otišli. Zbog toga su Š. Balen u ime Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i A. Hebrang u ime CK KPH uputili istog dana pismo Jančikoviću, u kojem mu zamjeraju što se nije odazvao na sastanak kojeg je sam predložio. Ujedno su obrazložili da su imali puno ovlaštenje IO ZAVNOH-a za »pregovore s Vama« i za »zaključenje eventualnog sporazuma o suradnji i zajedničkoj borbi protiv okupatora i svih njegovih slugu i pomagača«, te da, s tim u vezi, »... čujemo od Vas (Jančikovića, M. P.) Vaše prijedloge o suradnji...«. Na kraju su naveli: »U koliko želite novi sastanak izvolite se potruditi do nas«.[167]

Odmah potom (12. svibnja) je OK KPH izvijestio A. Hebranga da su Jančikoviću »poslali poruku« (očito se radi o pismu Š. Balena i A. Hebranga) te da je odgovorio da čeka na neke podatke, bez kojih da bi bilo »šteta« organizirati sastanak.[168]

Nakon što je A. Hebrang primio ovu obavijest, odgovorio je Jurici Knezu (članu OK KPH za Hrvatsko primorje) 18. svibnja. Hebrang u pismu pretpostavlja da »mu se čini« kako su »novi podaci« koje navodno čeka Jančiković, zapravo u vezi s »likvidacijom afričke fronte«, ali da bez obzira na njegove »špekulacije« treba »forsirati sastanak«.[169]

Do sastanka nije došlo. Jančiković je ubrzo napustio Crikvenicu. Čini se da su njegove pripreme za taj odlazak bile u toku već u prvim danima svibnja, pa Hebrangova pretpostavka o razlozima zbog kojih nije došao na ugovoreni sastanak ima osnova.[170] Moguće je da je njegov nedolazak na sastanak bio usklađen i s njegovim stavom da se s predstavnicima NOP može

pregovarati, ali da pregovore treba zavlačiti. Takve je upute preporučavao i u Crikvenici.[171]

U tom je razdoblju konkretnije i obavještajna služba NOB u Hrvatskom primorju. Osnovan je Obavještajni centar za Hrvatsko primorje kojim je rukovodio Zvonimir Babić Žulja, istodobno i rukovodilac Agitpropa OK KPH.[172] Organizacija i njelovanje ove službe pridonijet će još boljem obavještavanju o djelovanju Jančikovića i njegovih bližih suradnika.

Štampa NOP tj. Primorski borac je i u svibanjskom broju objavio članak o Vrkljanu i Šariniću u Sušaku te o Jančikoviću i Boriću u Vinodolu na već do tada primjenjivan način, ističući »šurovanje s Talijanima« i »izdajničku rabotu«.[173] To je bio posljednji »napad« na pripadnike HSS u Hrvatskom primorju u ovom listu. I u Primorki je u dvobroju travanj—svibanj, objavljen opširniji članak o »izdajicama« uopće, u koje su svrstani i Borić i Jančiković.[174] U idućem (lipanj) broju Primorka nije pisala o ovim pitanjima, a posljednji je članak objavljen u njenom srpanjskom broju, slična sadržaja kao i prethodni.

U razdoblju do odlaska Jančikovića u Dalmaciju, dakle, kroz približno mjesec dana, nisu zabilježeni nikakvi važniji događaji vezani za djelovanje ove »grupe«. Ubrzo nakon što je Jančiković otišao, uslijedila je intenzivnija akcija rukovodstva NOP na privlačenju HSS-ovaca u zajedničku borbu. To, dakako, nije bilo uvjetovano njegovim odlaskom, već mnogim drugim faktorima. Takva odlučnija aktivnost u pravcu uključivanja prije svih Franje Borića, uspješno je okončana u danima kapitulacije Italije, tj. oko 10. rujna. Budući da je po značenju znatno prelazila vinodolske, odnosno primorske granice, korisno je temeljitije ju obraditi.

Jančiković je otputovao iz Crikvenice 11. lipnja, ali se za to putovanje pripremao još od ožujka 1943. g.[175] Tih je dana uslijedio i pokušaj rukovodstva NOP-a da se Ante Vrkljan odazove pozivu i dođe na oslobođeni teritorij. On se je i do tada pretežno pozitivno izražavao o NOP-u iako je OK KPH dobivao i drugačije izvještaje. Sredinom lipnja je izjavio da radi »s ostalim HSS-ovcima u Hrvatskoj na tome da se složimo s NOF-om«, te da je »stvar« na najboljem putu da urodi plodom.[176] Vrkljan je bio u izravnoj i posrednoj vezi s Jančikovićem i Borićem, pa se je spomenuta ocjena o »stvari« koja je na dobru putu odnosila i na crikveničku grupu HSS-ovaca.[177]

Ipak, ima osnova pretpostavka da je u to doba, dakle, u vrijeme pripremanja prvog zasjedanja ZAVNOH-a (održano je 13/14. lipnja) nastupio zastoj u nastojanjima da se ova »grupa« uključi u NOP. O tome je kasnije pisao i F. Vinter,[178] a u prilog toj pretpostavci ide i činjenica da u sačuvanim izvještajima iz tog razdoblja ima vrlo malo podataka o djelovanju ove »grupe«. Ne raspolažemo s dovoljno pouzdanih podataka o uzrocima takva stanja. Moguće je da je odustajanje Jančikovića od sastanka s Hebrangom i Balenom, pa i ocjena političkog rukovodstva NOP-a za Hrvatsko primorje da je utjecaj ove »grupe« »u masama« minoran te da se NOP može razvijati i jačati bez i mimo njih, utjecala na stanovito distanciranje. Dakako, razloge treba tražiti i u suštini političkih gledišta što ih je prije odlaska u Dalmaciju sastavio Jančiković, a objavljena su 15. lipnja u Političkom vjesniku. U članku, koji ima naslov: »Što mi hoćemo«, Jančiković je izložio:

»Govorimo jasno i otvoreno, bez sakrivanja pravih ciljeva i zamagljivanja namjera.

ŽELIMO:

1. Istinsko samoodređenje naroda tražeći tako za hrvatski narod pravu samostalnost i nezavisnost i punu hrvatsku državnost i cjelokupnost svih hrvatskih zemalja predstavljenu u seljačkoj Hrvatskoj, osnovano na seljačkoj demokraciji, a organiziranu seljačku državu, u kojoj će sveukupna vlada i uprava doći u ruke seljaštva i radništva. Seljaštvo, kao preogromna većina naroda imade pravo i dužnost da ostvari pravu vladu naroda.

2. Uvjereni o potrebi organizacije poslijeratne Evrope na temelju većih zajednica naroda, dajemo kao suverena država od svoje državnosti u zajednicu onoliko, koliko će dati i drugi članovi zajednice. Pretpostavljamo svim oblicima zajednice saveznu državu bratskih slavenskih naroda Hrvata, Slovenaca, Srba, Bugara i Makedonaca, organiziranu kao savez slobodnih i suverenih jednakopravnih država. Neprihvaćanje ovog jedinomogućeg i zdravog stanovišta dovelo bi hrvatski narod do toga, da traži rješenje svoje državnosti i u drugom obliku.

3. Odluku o nacionalnom, političkom i socijalnom obliku hrvatske države imade donijeti narod sam slobodnim općim glasovanjem — plebiscitom. Ovaj plebiscit zajamčuje hrvatskom seljačkom narodu vlast u državi i onemogućuje svako nasilje u pogledu državnog i socijalnog uređenja sa strane neke manjine. NIŠTA BEZ NARODA ILI MIMO NJEGOVE VOLJE I ODLUKE.

Poradi toga smo protiv:

1. Tuđih nametnutih rješenja uopće a napose protiv nakazne ustaške ustanove prozvane 'Nezavisna Država Hrvatska', koja niti je država, niti s Hrvatskom i hrvatskim narodom ima išta zajedničkog.

2. Jugoslavije uređenja 1918., odnosno 1941., jer ona ne zadovoljava težnje hrvatskog naroda, niti u nacionalnom niti u socijalnom pogledu.

3. Da bilo tko hrvatskom narodu iz vana ili iznutra silom nametne rješenje u pogledu njegove budućnosti, te državnog ili socijalnog uređenja.«[178a]

Ovo programatsko objašnjenje bilo je, očito, i orijentacija Boriću (i drugima) za djelovanje u idućem razdoblju, pa budući da se u njemu ni na koji način ne spominje NOP, jasno je da je Jančiković — očekujući savezničke trupe — nastojao usmjeriti rad svojih suradnika na što samostalnije istupanje na političkoj pozornici.

Odlazak Jančikovića, koji je bio inspirativni i autoritativni tumač »službene« politike »stranačkog rukovodstva«, bez sumnje je, unio u redove »grupe« i stanovitu dezorijentaciju, pogotovu što su nastupajući događaji prosto nametali potrebu zauzimanja jasnih i odlučnih stavova. Podsjetimo: u Otočcu je 13/14. lipnja održano Prvo zasjedanje ZAVNOH-a, na kom je, u »Proglasu narodima Hrvatske« i u »Rezoluciji« vrlo odlučno osuđena Mačekova politika čekanja kao štetne za hrvatski narod;[179] u Zagrebu se neki članovi »rukovodne grupe HSS« (naročito I. Farolfi) jasnije i konkretnije odlučuju za pronalaženje prihvatljivijih oblika suradnje s NOP-om, u kom smislu su upućivali poruke i u Vinodol;[180] pripadnici pročetničke organizacije JUREPO iz Sušaka, kao i četnički rukovodioci u Hrvatskom primorju, uporno nastoje uključiti najprije Jančikovića a potom i Borića u zajedničku djelatnost;[181] u tom je razdoblju (lipanj) došao na slobodni teritorij Božidar Magovac, istaknuti pripadnik HSS, koji će ubrzo pokrenuti izda-

vanje »Slobodnog Doma« kao Glasila hrvatske seljačke politike, kojeg su sljedbenici Radićeve »nauke« smatrali svojim listom; partijsko-političko rukovodstvo NOP-a u Hrvatskoj upućuje na potrebu jasnog razlučivanja pripadnika ili pristaša NOP-a iz redova HSS od onih koji prihvaćaju Mačekovu politiku, a pogotovu onih koji su prišli ustašama, što je značilo da se na HSS koja se, zapravo, raspala, ne može primjenjivati uopćena, cjelovita negativna ocjena; savezničke trupe su se 11. lipnja iskrcale i zaposjele talijanski otok Panteleriju u Sredozemnom moru, što je upućivalo na zaključak da se pripremaju nove invazione operacije na tlu Italije; u Londonu je 26. lipnja promijenjena »kraljevska« vlada, ali su Juraj Krnjević i Juraj Šutej (članovi ranije HSS) i dalje zadržali ministarske položaje; očekivala se, očito, izravna vojna intervencija savezničkih trupa iz Sredozemlja negdje u južnim predjelima Evrope, a s tim u vezi i kapitulacija fašističke Italije, pa je — naročito ovo očekivanje — upućivalo na potrebu procjene vlastite (HSS-ovske) uloge i zadataka u dolazećim događajima.[182]

U svemu tome je F. Borić, kao osoba koja je preuzela ulogu T. Jančikovića i kao najistaknutija pa i najodgovornija osoba za realizaciju određene politike, koju je trebalo prilagođavati i vinodolskoj stvarnosti, postupno ispoljio nešto više spremnosti za »približavanje« NOP-u. Obilazio je (ili su k njemu dolazili) neke stranačke »prijatelje« iz raznih mjesta (Drivenik, Grižane, Hreljin, Kraljevica, Novi, Tribalj) i — mada teme razgovora nisu dovoljno poznate — realno je pretpostaviti da je raspravljao o aktualnim pitanjima, pri čemu naročito o raspoloženju naroda, prije svega u odnosu na NOP.[183]

Danas se pouzdano može zaključiti da je »politika čekanja« u to doba tek ponegdje u Vinodolu nailazila na kakvu-takvu podršku, s obzirom na to da je narod masovno sudjelovao u NOP-u. S druge strane je utjecaj »lijevih« (Brozina, Desput, Dobrila, Polak, a pogotovu Vinter) bio ona »unutarnja« (unutar — uvjetno — HSS) snaga, koja je i sadržajno i teritorijalno sužavala djelovanje protagonista »politike čekanja« u okvire koji nisu pružali nikakve izglede za istupanje na političku pozornicu — kao samostalan politički činilac — u predstojećim očekivanim događajima.

U tom, po našoj ocjeni — prijelomnom razdoblju — F. Borić se je (sada »lišen« izravnog utjecaja T. Jančikovića) sve više priklanjao svom — još u mladosti prihvaćenom — opredjeljenju, da se »narodna politika« ne može voditi protivno narodnom raspoloženju. Ali, proći će još dosta vremena da se Borić potpuno distancira od »politike čekanja«.

Dotadašnja aktivnost, naročito F. Borića, u okupljanju sljedbenika »politike čekanja« nailazila je na sve slabije rezultate. Njegova (odnosno Mačekova) gledišta su — sudeći po raspoloživoj građi — od poznatijih prihvaćali već spomenuti J. Vizner, Toma Andrijaš, Juraj Kraljić, Antun Mudrovčić, Franjo Šignjar, kao i još neki manje poznati. Široki narodni slojevi, iako ne jednakim intenzitetom, ili su najaktivnije sudjelovali u NOP-u ili su bezrezervno prihvaćali njegovu političku platformu. Ali, po ocjeni sekretara OK KPH za Hrvatsko primorje, stanovit utjecaj HSS-ovaca (riječ je o Mačekovim pristašama) se je tada ipak osjećao čak i na vinodolskom slobodnom teritoriju (Krmpote, Ledenice, Zagone) i to preko nekih »starih pristalica a sada naizgled naših ljudi« od kojih da su neki čak i »blizu Partije« (KPH). Iako ističe da »nema ništa konkretnog« naglašava uvjerenje da »oni« ipak »rade«, u prilog čega navodi i neke »parole«, kojima potkrepljuje svoje

uvjerenje, jer da su te »parole« sastavni dio »njihove« smišljene antinopovske propagande.[184] S druge pak strane je zabilježena i Borićeva izjava o tome da ga narod ostavlja »iako je uvijek radio za narod«.[186]

»Sredinsko rukovodstvo« dijela HSS u Zagrebu (Tomašić, Farolfi i drugi) je još uvijek težilo da zadrži svoju »rukovodnu ulogu«, oslanjajući se u pojedinim predjelima Hrvatske na pristaše s kojima je održavana redovitija veza. S obzirom da je Jančiković smatran »odgovornim« za djelovanje na području Hrvatskog primorja, Dalmacije i Hercegovine, u tom je svojstvu otputovao i u Dubrovnik, pa su sada, uz Borića, izraženije uloge imali A. Vrkljan u Susaku, Juraj Kraljić u Novom i Mate Moguš u Senju.[186] Zbog toga je korisno izložiti i neka Jančikovićeva gledišta u odnosu na četnike, jer ih je prihvatao i Borić.[187] Naime, 15. srpnja je iz Crikvenice primljen izvještaj o tome da je četnički komandant Slavko Bjelajac nastojao u više navrata doći u dodir s Jančikovićem. Četnički komandanti da su htjeli raspraviti pitanje kažnjavanja krivaca za pokolje Srba i tražiti izjavu da će se HSS boriti za uspostavljanje jedinstvene Jugoslavije »u staroj formi«.[188] Jančiković da je sve kontakte vrlo kategorično odbijao. Dakle, ni Jančiković ni Borić nisu htjeli uspostavljati nikakve kontakte s četnicima, pa je jedino četničko uporište u Crikvenici bio građevinski poduzetnik Martin Car-Babor, ali bez ikakva utjecaja u narodu.[189]

Reorganizacija obavještajne službe NOP-a što je provedena krajem lipnja i početkom srpnja, znatnije je pridonijela intenzivnijem i kvalitetnijem njenom radu, pa su i rezultati bili bolji.[190] No, čini se, da politička rukovodstva NOP-a (a to su, prije svega, bili komiteti KPH) još uvijek nisu izvršila odlučan zaokret u pravcu produbljivanja diferencijacije unutar pripadnika HSS koji se nisu opredijelili za NOP. Dakle, čini se da su Komiteti KPH zaključivali kako ovdašnje HSS-ovce (bez obzira na njihov odnos prema NOP-u) ne treba smatrati snagom kojoj bi — zbog antinopovskih stavova — trebalo posvetiti veću pažnju, jer da u narodu ne uživaju ugled. Zbog toga je, po našoj ocjeni, izostala inicijativa partijskih rukovodstava koja je trebala biti usmjerena u pravcu konačnog i potpunog diferenciranja njihovih redova, temeljenog na bitnim pitanjima odnosa prema NOP-u. Utoliko je vrlo prihvatljiva pretpostavka da je inicijativa u ovim pitanjima prepuštena u prvo vrijeme Boriću, Vinteru, Desputu i drugima.

Iskrcavanje savezničkih trupa na Siciliji (10. srpnja) i obaranje Mussolinija (25. srpnja) bili su događaji koji su upućivali na pouzdan zaključak da se približava kapitulacija Italije, a to je i u vinodolskom području značilo — prestanak okupatorske i ustaške vlasti sa svim neizvjesnostima koje će taj događaj uvjetovati.

Kada je 22. srpnja 1943. g. objavljen preko Radio-stanice London poznati govor Jurja Krnjevića, bio je to dodatni značajan poticaj i ovdašnjim HSS-ovcima da se konačno i javno izjasne i opredijele. Naime, J. Krnjević je, između ostalog, istakao: konačna pobjeda saveznika je blizu; s Talijanima i Nijemcima treba obračunati tako da savezničke trupe »nađu završen posao kad dođu na prag naše domovine«; mi hoćemo »slobodnu hrvatsku domovinu u slobodnoj Jugoslaviji, u zajednici sa Srbima i Slovencima« i sl. Krnjević, međutim, upućuje i na »poruku« kralja Petra, objavljenu nekoliko dana prije, koja da je u skladu s načelima »na kojima su veliki Saveznici odlučili preporoditi Evropu«. Govor završava pozivom u borbu za što »brže okončanje rata«.[191]

Iako Krnjčević nije ni jednom riječi spomenuo NOP ni jedinice NOV i PO, koje su se već dvije godine uspješno borile protiv okupatora, ipak je »poziv u borbu« doprinio produbljivanju diferencijacije u redovima HSS.

Za aktiviste NOP-a, koji su usko surađivali u »Jančiković—Borićevoj« grupi su i događaji prije Krnjčevićeva govora (dakle, poslije odlaska Jančikovića u Dalmaciju) utjecali da izraze želju za »odlazak na slobodnu teritoriju«. (Bili su to: Desput, Polak i Vinter). O tome je iz Crikvenice izvjestio dr. Hrvoj Iveković,[192] inače aktivist NOP-a, pa je OK KPH o njihovoj želji obavijestio 18. srpnja CK KPH.[193] Tri dana kasnije je CKKPH odgovorio da mogu odmah doći na slobodni teritorij.[194] Nedugo zatim izrazili su isto takvu želju i N. Brozina i A. Dobrila, kao i još neki iz drugih političkih sredina.[196] Iz raznih razloga će svi oni preći na slobodnu teritoriju tek u rujnu. Tah dana se je apotekar Dane Hranilović iz Novog potpuno opredijelio za NOP.[196]

Krajem srpnja je F. Vinter poslao opširan izvještaj o sadržaju direktiva što s uprimljene iz Zagreba, iz »centra« oko Farolfia, a proizašle iz spomenutog govora J. Krnjevića. Istaknuto je, kako izvještava Vinter, da je HSS »dužan ući u aktivnu borbu protiv ustaša i okupatora. Dana je opća direktiva da svaki kraj može pri tom postupiti po svom najboljem nahođenju, a prema prilikama odnosnog kraja. Jedino je saopćeno da se ne treba uzimati u obzir mišljenje Košutića (...) koje mišljenje isključuje suradnju s NOP«. Zatim Vinter navodi da, s tim u vezi, postoje u ovom kraju (Vinodol) tri mogućnosti i to:

»1) Pristupanje NOP-u i stavljanje pod direktivu vodstva HSS, koje se organiziralo na oslobođenom teritoriju.—

2) Samostalno organiziranje borbe protiv ustaša i okupatora. —

3) Obzirom na dosadašnje ustrajanje u pasivnosti i dalje.«

U nastavku Vinter ističe da se Borić protivi svakoj aktivnosti navedenoj u t. 1) i 2), a bez njegova pristanka da se drugačije ne može postupati. Borić da ističe kako čeka »naređenje« Mačeka, pa da, prema tome, »ostaje rješenje« pod t. 3) tj. ustrajanje u pasivnosti. Pri tom da ističe kako je najvažnije »staranje za priredbu dočeka engleske vojske«, pri čemu da treba »udesiti sve tako da dođe do izražaja privrženost ovog kraja Mačeku«.

Zanimljivo je i Vinterovo objašnjenje razloga zbog kojih vodstvo HSS »usvaja princip« da svaki kraj postupa prema svojim prilikama i »zašto je sada moguća suradnja s komunistima«. On smatra da će, po ocjeni vodstva HSS, Englezi razumjeti »vojnički moment« u kom je sadržana i »suradnja s komunistima« u pojedinim predjelima, zbog čega da neće doći i do »općeg sporazuma s komunistima«, pa da vodstvo HSS neće biti za to odgovorno. U cjelini, Vinter sve to ocjenjuje kao posljedicu engleske politike, jer da Englezima koristi svatko tko se bori protiv osovine.[197]

Idućeg dana (30. srpnja) Vinter je dostavio novi izvještaj. U njemu opisuje stanje u vodstvu HSS u Zagrebu i očekivanje Borića da — preko F. Šignjara — dobije iz Zagreba konkretne upute. Vinter ponovo naglašava značenje Borićevih stavova, navodeći da je, nakon odlaska Jančikovića, postao »centralno mjesto za Hrvatsko primorje i otoke«. On se i dalje opire da HSS u Hrvatskom primorju pristupi u cjelini u NOP, ali uviđa potrebu održavanja dobrih odnosa, nastavlja Vinter. Ukoliko ne dobije upute izravno od Mačeka, tražit će ih od Košutića, kao potpredsjednika stranke.

U nastavku Vinter izvještava da je u takvoj situaciji »donosioc poruke« (dr. Josip Vizner) sazvao na sastanak »nekoliko formalnih pristaša i bivših funkcionera HSS, koji su poznati kao lijevi elementi u HSS (dr. Vinter, dr. Polak,, Drago Desput i Ante Dobrila)« koji da su potpuno odani NOP-u, ali ni zajedno s Viznerom ne mogu — bez Borića — pokrenuti »HSS aparat u Primorju (kakav bio da bio, i ukoliko ga uopće ima).«[198] U takvoj situaciji, vidjevši da su svi na sastanku prisutni za bezuvjetnu suradnju s NOP, što su mu i neprikriveno rekli, dr. Vizner (inače do tada pristaša Mačekove odnosno Jančikovićeve politike) je odlučio poslati ZAVNOH-u Saopćenje da »HSS odobrava NOB«, da su »vojni surađivati«, a Borić da se još nije odlučio. O tome da će (Vizner) obavijestiti i Jančikovića i preko njega nastojati djelovati na Borića. Vinter pripominje da su Viznerove intencije usmjerene i na to da se i mimo Borića — ako ne izmjeni stav — uspostavi veza sa »aparatom HSS« u Hrvatskom primorju i da ga se pridobije za napuštanje pasivnosti.[199]

Iz prednjeg se nameće nedvojben zaključak da je Borić ostao u Crikvenici potpuno usamljen, pa — iako kolebljiv — ipak se tada još nikako nije želio javno opredijeliti za NOB. Da li su takva stanovišta prihvaćali i još neki iz »aparata HSS« u Vinodolu teško je ocijeniti, ali raspoloživi podaci upućuju na zaključak da su ga u tom stavu bezrezervno slijedili: J. Kraljić i A. Mudrovčić iz Novog, a, čini se, i T. Andrijaš iz Grižana, kao i još neki manje poznati. Po ocjenama partijskih rukovodstava, u narodu nije imao nikakve podrške, što bi, ipak, trebalo dublje istražiti, barem za područje Crikvenice i Novog.

Događaji su se vrlo brzo odvijali. Diferencijacija u redovima HSS — pri čemu je središnje pitanje bilo ODNOS PREMA NOP — se u očekivanju značajnih vojno-operativnih događaja danomice zaoštravala. Politika čekanja je postupno postajala sve neprihvatljivija, a mimo i protiv Borića, kao najistaknutijeg njenog pobornika, grupe »lijevih HSS-ovaca« na čelu s J. Viznerom kao »realnijim Mačekovcem« teži potisnuti Borićev utjecaj u Hrvatskom primorju i usmjeriti neopredjeljene pristaše HSS u pravcu suradnje s NOP-om. U tome je, čini se, imao Vizner podršku i I. Farolfia u Zagrebu, pa je, vjerojatno i pod njegovim utjecajem, djelovao u Vinodolu na način koji opisujemo. U istom pravcu (suradnja s NOP-om) djelovao je i Božidar Magovac, tada i urednik »Slobodnog Doma« koji je, između ostalog, pisao prijatelju Dani Hraniloviću u Novi da Farolfi preporuča što bolje kontakte s NOP-om, o čemu da treba obavijestiti i Jančikovića. On (Farolfi) da je spreman osobno doći u Hrvatsko primorje, ako »HSS ovdje« to smatra potrebnim. Potom je i Borić »popustio« i pristao da ovamo pozovu Farolfia i Franju Gažia, te da se »Izvještaj predstavnika HSS u Crikvenici« pošalje Farolfiu onakva sadržaja kako je pripremljen.[200]

Taj je »Izvještaj . . .«, kako smo naveli, sastavio J. Vizner. (Opširan je, sadrži 3 gusto tipkane stranice, strojem pisane). Navodimo najbitnije njegove dijelove.

Uvodno se ističu osnovni ciljevi NOP-a, pozivajući se na izjavu IO ZAVNOH-a i GŠNOV i PO Hrvatske. Dodaje se da je NOP »ozbiljna vojno-politička snaga, koja je u ovim krajevima (Hrvatsko primorje, nap. M. P.) čvrsto povezana s narodom«. Potkrepljujući svoju tvrdnju nekim konkretnim primjerima, Vizner nastavlja ovo: »NOV je tako obuhvatio ovaj kraj

da ići ma samo u raskorak snjime znači riskirati sav svoj ugled i navući na sebe biljeg narodnog neprijatelja. Tu se ne postavlja pitanje tko to in ultima linea vodi, već se pita — tko će nas inače zaštititi od četnika i tko će inače u naše ime zaposjesti Istru kad dođe do velikog loma ako to ne bude NOV«. U nastavku piše o djelovanju NOO-a svuda, pa i u Istri, gdje da se »ne pita tko je koje stranke, nacionalni moment je potisnuo sve ostalo«. Zatim dodaje da se može smatrati posve sigurnim da je NOV, a posebno ZAVNOH, voljan surađivati u Hrvatskom primorju s HSS u cjelini »... čim mi napustimo svoj posivan stav«. Tada da bi se promijenio i odnos NOP-a prema njima. Pozivajući se u nastavku i na Krnjevićev govor od 22. srpnja, Vizner ističe da su oni »... dužni pristupiti aktivnom vođenju borbe i to na oružani način, analogno kako to čini NOP«, pa dodaje: »Na ovom terenu to je nemoguće bez saradnje s NOP«, kako zbog izloženih gledišta tako i zbog toga što 1) već »mnoštvo inače našeg dobrog članstva i pristaša sudjeluje u toj borbi u sastavu NOP«; 2) samostalno nastupanje bi ovdje bilo nemoguće jer je sav teren izvan žicom opletenih talijanskih garnizona »u rukama NOV«; 3) samostalnim nastupanjem bi se pojavila dva usporedna naoružana pokreta na jednom teritoriju, što bi izazvalo neželjene sukobe i »... poraznijih rezultata nego da ostanemo pasivni. Kako, ali, mi pasivni ostati nesmijemo, to nam ne preostaje drugi put nego da tražimo suradnju s NOP ili konkretno sa ZAVNOH-om«. U tom smislu da su zaključili obavijestiti i ZAVNOH tj. da »... HSS funkcioneri iz Hrvatskog primorja uvažavajući raspoloženje pristaša odobravaju borbu za narodno oslobođenje i da su voljni surađivati sa NOP po direktivama ZAVNOH-a, ne napuštajući, dakako, svoju stranačku ideologiju i ostajući i dalje pristaše HSS«.

Vizner dalje navodi da se Borić još nije o tome konačno odlučio, da su o prednjem obavijestili Jančikovića i pozvali ga »ovamo«, a »pred 4 dana« (vjerojatno 29. srpnja, ali je moguće i prije), odgovarajuću poruku da su poslali i ZAVNOH-u.[201] Na kraju ovog dijela zaključuje: »Naša suradnja sa NOP-om imade se smatrati kao saradnja na borbenom terenu, tj. u pogledu provođenja zajedničke aktivne borbe protiv ustaša i okupatora i četnika, dok eventualni bilo kakvi politički aranžman prepuštamo budućem sporazumu vodstva (...). Ovo je (...) učinjeno samo za ovaj kraj«, dodaje Vizner, jer da za HSS kao cjelinu nisu ovlašteni. Potom navodi što bi, po njegovom mišljenju, trebala učiniti HSS »u cijeloj zemlji«. S tim u vezi u prvih 6 točaka obrazlaže korisnost suradnje s NOP-om, a u 7. točki navodi da će se »ulaskom samo ovog kraja u sklopu NOP, a istodobnim nastupanjem ostalog HSS samostalno« rasparčati snage, a u protivnom tj. ulaskom cijele HSS u NOP, da će se moći utjecati da se NOP pri eventualnom pokušaju, ne odreče svojih istaknutih demokratskih načela. Završni dio sadrži prednosti suradnje cijele HSS s NOP-om i na političkom planu, kako na području Hrvatske tako i »poslijeratne Jugoslavije.« Braneći pri tom Mačeka, koji da nije u mogućnosti utjecati na događaje, ali koji da će »pitati one, koji su u stanju bili, zašto nisu postupili s potrebnom smjelošću i odlučnošću«, autor poruke predlaže ispravno procjenjivanje situacije. Osvrće se i na londonsku vladu, nazivajući ju velikosrpskom i militarističkom, zatim na poznati Krnjevićev govor od 22. srpnja, a s tim u vezi i zadaće Hrvatske i sl. pa završava s prijedlogom da se njihov (»Grupe HSS« u Cri-

kvenici) postupak odobri i da se donese zaključak o tome da cijela HSS stupi u aktivnu borbu u sastavu NOP-a, pri čemu da se »... tehničke sprovedbe sporazuma o saradnji (...) prepuste nama«. Zbog toga predlaže da se ovamo upute »Rudolf i Franjo«[202] (Lj. Tomašić i F. Gaži).

Temeljitijom analizom ovog izvještaja može se doći do raznih zaključaka. Navodimo najvažnije. a) u sadržaju su ispoljene i neke nepodudarnosti gledišta J. Viznera s jedne i ostalih sudionika u sastavljanju ovog izvještaja s druge strane, pa su, najvjerojatnije NAMJERNO, učinjeni pri tom i stanoviti obostrani ustupci (na primjer ocjene o Mačeku i njegovoj ulozi); b) izričito se preporuča da HSS u cjelini pristupi NOP-u, i oportunitet takva postupka u Hrvatskom primorju se uopće ne dovodi u pitanje; c) »grupa« u Crikvenici teži da za svoja gledišta pridobije i Borića, ne upuštajući se u raspravljanje mogućnosti obratnog postupka, s tim da, ako treba i bez njega, preuzme rukovodnu ulogu za područje čitavog Hrvatskog primorja; d) nudi se preuzimanje obaveze za tehničku provedbu sporazuma HSS i NOP-a. U druga se zaključivanja ne upuštamo. Nesumnjivo je da je u koncipiranju i prihvaćanju stavova izloženih u »poruci«, uloga F. Vintera bila preovlađujuća. On je, po našoj ocjeni, (dakako, uz podršku komunista tj. Polaka, Desputa i Dobrile, kao i Hrvoja Ivekovića i Nikole Brozine) imao i svoju viziju zajedničke suradnje, koja se nije potpuno poklapala s politikom KPH. (Na primjer u dokumentima KP se o Mačeku u to vrijeme piše samo negativno, a Vizner to zaobilazi, što Viteru, vjerujemo, nije promaklo.) Raspoloživa građa međutim, ne omogućava nam temeljitije analiziranje ove »poruke«.

Na »Izjavu članova HSS« iz Hrvatskog primorja, upućenu predsjedništvu ZAVNOH-a (»Izjavu« nismo pronašli), a o čemu smo prethodno naznačili, Predsjedništvo ZAVNOH-a je odgovorilo 2. kolovoza. Iz odgovora je vidljivo da su autori »Izjave« istakli odobravanje principa NOB-e i da su voljni surađivati s NOP-om po direktivama ZAVNOH-a. U vezi s tim Predsjedništvo ZAVNOH-a poziva sve »... članove HSS kao i sve pristaše Radićevog pokreta iz Hrvatskog primorja na saradnju, s tim da ulože sve svoje snage za našu narodno-oslobodilačku borbu u okviru naše Narodno-Oslobodilačke Fronte«. U nastavku se svima koji pristupe NOB jamči »potpunu slobodu njihovog političkog djelovanja«.[203]

Istodobno (3. kolovoza) izvještava Vinter da se je Šignjar vratio iz Zagreba s ovim važnijim obavijestima: a) Košutić, poslije govora J. Krnjevića, počima uvidjeti potrebu borbe; b) F. Gaži-a smatraju »glavnim« za saradnju s NOP-om; c) Farolfi poručuje potrebu što čvršćeg kontakta s NOP-om, a ujedno ističe da je spreman doći u Hrvatsko primorje »ako je potrebno«. Tek nakon toga je, kako izvještava Vinter, F. Borić pristao da se ustraje na započetu putu suradnje s NOP-om i da podržava sadržaj »Izjave« pripremljene za Farolfia, s tim da se ovamo upute Farolfi i Gaži.[204]

Događaji vezani za ovo pitanje vrlo su se brzo odvijali i kako je »Borić—Vizner grupa« postajala sve važnija faktor u pravcu djelovanja prema Zagrebu (Farolfi, Tomašić i drugi), zatim prema pristašama HSS u više primorskih mjesta (Karlobag, Krk, Novi, Pag, Senj i Sušak) pa i nekim ličkim (Gospić, Otočac, Brinje) i — dakako — u pravcu ZAVNOH-a, postupno je CKKPH preuzeo ulogu usmjerivača aktivista NOP-a uključenih u djelovanje »grupe«. U Okružnom Komitetu KPH je čitavom akcijom rukovodio Zvonko Babić Žulja, dakako, u najužoj suradnji sa sekretarom OK KPH Matom

Kršulom i drugim članovima OK. U okviru te akcije bili su obuhvaćeni i neki drugi pojedinci koji nisu pripadali HSS-u (na pr. svećenik Svetozar Ritig u Selcima). Ipak, najviše se pažnje poklanjalo HSS-ovcima što je — s obzirom na njihov doratni utjecaj u cijeloj Hrvatskoj — bilo i shvatljivo.

Naznačimo još neka važnija zbivanja tog doba.

»Primorka« je u svom srpanjskom broju (br. 8), pišući o izdajicama, posljednji puta spomenula Vrkljana, Jančikovića i Borića, dok ih Primorski Borac više ne spominje. Zamjenik narodnog zastupnika za kotar Novi, Mate Šimac iz Bribira, primivši Magovčev »Slobodni Dom«, javno se i bezrezervno izjasnio za oslobodilačku borbu.[205] U Sušaku se Mario Šarinić, tajnik doratne kotarske organizacije HSS za kotar Sušak i od svibnja 1940. g. sušački gradonačelnik, zahvalio na dužnosti načelnika grada Sušaka, na kojoj je djelovao u sklopu talijanske okupacijske uprave.[206] Iz Senja je primljena obavijest da Jakov Grabar, koji je živio u Senju, priznaje NOP kao »pravi narodni pokret«.[207] Ante Vrkljan je odbio ponudu dr. Viktora Ružića[208] da utječe na Šarinića da ostane na dužnosti gradonačelnika Sušaka, jer da bi u tom slučaju, kako je obrazložio V. Ružić, imao »političku legitimaciju« u trenutku preuzimanja vlasti od okupatora. Vrkljan mu je odgovorio da se u toj situaciji treba osloniti na NOV.[209] Borića je početkom kolovoza posjetio i Marko Bosnić, doratni tajnik kotarske organizacije HSS za Brinje i Borić mu je pozitivno govorio o NOP-u.[210]

Na poruku što su predstavnici »grupe HSS« primili od ZAVNOH-a, odgovorili su 13. (?) kolovoza.[211] Odgovor je sadržavao 3 točke.

U t. 1. ističu da je poruka od 2. VIII. s odobravanjem primljena i prihvaćena te da će poraditi »najpredanije« da se suradnja s NOP ostvari;

u t. 2. navode da će na oslobođeni teritorij doći u najskorije vrijeme M. Polak i D. Desput, a Vizner i Vinter da su »ovdje« još potrebni zbog zakazanog sastanka s Farolfijem, Gažijem i Tomašićem, dok da je Borić posebno potreban zbog davanja direktive »aparatu HSS« u Hrvatskom primorju, a Vizner još i zbog održavanja veza sa Zagrebom;

u t. 3. navode da će, prilikom sastanka osoba navedenih u t. 2. predložiti formiranje novog vodstva HSS koje bi »... prekinulo s pasivnošću i pozvalo sve pristaše na suradnju s NOP«.

Odgovor je potpisan sa: Smrt fašizmu — sloboda narodu i Vjera u boga i seljačka sloga.[212]

ROC za Crikvenicu je 17. kolovoza poslao i neka objašnjenja uz prethodni odgovor. Naveo je da su funkcioneri HSS u Crikvenici održali sastanak odmah po primitku poruke od ZAVNOH-a. O Polaku i Desputu su navedeni i kraći podaci, kako o njihovoj političkoj »prošlosti« tako i obiteljskim prilikama. Zatim se navodi da su Vizner i Borić zaista izrazili spremnost da se odazovu pozivu ZAVNOH-a, ali da smatraju kako su »ovdje« još potrebni. Borić da posebno poručuje ZAVNOH-u da će »ovdje« učiniti »sve što se od njega traži«. Vizner pak poručuje da je Farolfiu i Gažiu poslata poruka da povedu sa sobom na sastanak u Crikvenicu »što više HSS funkcionera iz gornjih krajeva«. Inače da je prijedlog za osnivanje novog rukovodstva HSS potekao od Viznera.[213]

Neposredno nakon ovog sastanka su pristašama HSS u Hrvatskom primorju prenijete upute, koje je Vinter u svom izvještaju svrstao u 4 točke.

1. Imade se obustaviti svaki odaziv u vojsku (domobrane, nap. M. P.);
2. Svi za oružje sposobni pristaše imadu se prijaviti u NOV;
3. Imade se organizirati novčana i materijalna pomoć NOP-u;
4. Preporuča se odlazak na oslobođeni teritorij što većeg broja pristaša i funkcionera HSS.[214]

Prema raspoloživim podacima ove su upute poslate: Matiji Mogušu u Senj, koji da ih je prihvatio; Ivanu i Mili Smojveru u Karlobag koji da su ih također prihvatili; kotarskom predstojniku Vujiću i Dinku Šuljku na Pag, koji da su ih također prihvatili; Anti Vrkljanu i Mariu Šariniću u Sušak (reagiranje nije poznato, ali je, najvjerojatnije, bilo pozitivno); Dani Hranilović, Jurju Kraljiću, Antonu Mudrovčiću i još nekim (neutvrđenim) u Novom, od kojih da su poziv svi prihvatili osim Kraljića i Mudrovčića, koji da u Novom i inače »ne znače ništa«. Pored njih da će biti obavješteni i Tomo Baburić i Niko Matanić iz Karlovca.[215] (Zanimljivo je da se iz Crikvenice, osim Borića, nitko drugi ne spominje).

Značenje ove »crikveničke grupe« i njena utjecaja vidljivo je i iz popisa navedenih zastupnika i istaknutih stranačkih (HSS) funkcionera. Dakle, od zastupnika koji su izabrani na izborima 1938. godine, za suradnju s NOP-om su se izjasnili zastupnici za kotare: Crikvenica (F. Borić), Krk (N. Matanić), Senj (M. Moguš) i Sušak (A. Vrkljan). Dodajmo k tome da se je zastupnik za kastavski kotar (J. Grabar) također pozitivno izjašnjavao o NOP-u, a kasnije (nakon oslobođenja) utvrdit će se da je takav odnos imao i zastupnik za kotar Novi (G. Hećimović). Narodni zastupnik susjednog delničkog kotara, dr. Ivan Šubašić, bio je u emigraciji i već je tada zastupao potrebu priznavanja NOP-a. (Kasnije će potpisati poznati sporazum s Titom). Od kotarskih zastupnika sa liste HSS u Hrvatskom primorju je jedino dr. Ivan Andres, zastupnik za kotar Rab—Pag, dosljedno zastupao Mačekovu politiku čekanja. On je, međutim, tada živio u Zagrebu i nije ni po čemu poznato da bi bilo kako djelovao u »svom« izbornom kotaru. Dakle, velika većina narodnih zastupnika ovog kraja su u to doba — neki samo verbalno, a neki samo u tom razdoblju — podržavali potrebu suradnje s NOP-om.

U tom razdoblju, svakako, nakon navedenih aktivnosti, primljena je poruka od Jančikovića iz Dubrovnika da odobrava pokrenutu akciju za suradnju s NOP-om, što je bio dodatni poticaj za ustrajanje u djelatnosti koja je bila u toku. Međutim, do 19. kolovoza, iz Zagreba — kako je izvjestio Vinter — još nije stigao odgovor na poziv Farolfiu, Gažiu i Tomašiću da dođu »ovamo«. Zbog toga da će se, nastavlja Vinter, »odgovor požuriti«.[216] Čini se da je očekivanje kapitulacije Italije, kao događaj izuzetna značenja, uvjetovalo da se i dio vodstva HSS u Zagrebu s kojim su Borić i Vizner saobraćali, nije odlučilo za upućivanje svojih članova na sastanak u Hrvatsko primorje. Zbog tih razloga (dakle, očekivanje kapitulacije Italije i moguće iskrcavanje savezničkih trupa na našoj obali) je, vjerojatno, i Jančikoviću poručeno da ostane na području Dubrovnika. Međutim, Borić je krajem kolovoza primio poruku za Jančikovića da bi se trebao vratiti u Crikvenicu i pripremiti se da zajedno s Lj. Tomašićem odputuje u Švicarsku.[217] Iz drugih je izvora razvidno da je Jančiković imao iz Dubrovnika posrednu vezu sa Zagrebom (mimo Borića), pa je otvoreno pitanje — zašto je ova poruka za

put u Švicarsku upućena Boriću. (O mogućim razlozima koji su to uvjetovali nećemo ovdje izlagati).

Nesumnjivo je da su »poruke« što ih je Borić—Viznerova grupa poslala pristašama HSS povoljno primljene o čemu 3. rujna izvještava i OK KPH za Hrvatsko primorje. U izvještaju se navodi i ovo: »Sa svih strana i mjesta u žici (utvrđeni talijanski garnizoni, nap. M. P.) dobivamo pozive za razgovore od strane HSS-ovaca kao i Jugoslavena«.[218]

Krajem kolovoza su prešli na oslobođeni teritorij D. Desput i M. Polak, dok su Borić, Vinter, Vizner, Brozina i drugi ostali »do daljnjega« u Crikvenici.[219]

Italija je kapitulirala 8. rujna, a 12. rujna je u Crikvenici održan masovni narodni zbor, na kom su, pored drugih, govorili: Franjo Borić, Nikola Brozina i Ante Vrkljan.

13. su rujna (prije nisu mogli, jer je Senj tek tog dana oslobođen) krenuli u Otočac, gdje je bilo sjedište ZAVNOH-a: F. Borić, A. Vrkljan, M. Šarinić, Boris Taljafero, N. Brozina i F. Vinter. Dva dana kasnije (15. rujna) su potpisali i objavili »Izjavu narodnih zastupnika i funkcionera HSS iz Hrvatskog primorja o pristupanju Oslobodilačkom pokretu«.[220] Oko sadržaja izjave je nastao spor s Magovcem, ali je ipak objavljena onakva sadržaja kako su Borić i ostali predložili. Vrkljan i Borić su istodobno potpisali izjavu da se prihvataju članstva u ZAVNOH-u, iako ih je Magovac od toga odgovarao.[221] Obojica su do kraja rata ostali u redovima NOP, a Vrkljan i na odgovornim dužnostima u ZAVNOH-u.

ZAKLJUČAK

Rezimirajući rezultate istraživanja političkih zbivanja u Vinodolu, vezanim uz hrvatski narodni pokret doratnog razdoblja, i — posebno — ulogu i značenje Hrvatske Seljačke Stranke u tom pokretu, ističemo na kraju i najbitnije zaključke proizašle iz prethodnog šireg razmatranja. Ponavljamo i ovdje: ova se pitanja ne mogu ni razumjeti ni shvatiti ako ih se posmatra odvojeno od djelovanja drugih idejno-političkih kretanja, bilo građanskih ili radničkih. Utoliko će čitaoci, posebno zainteresirani za ova pitanja, morati koristiti i drugu raspoloživu literaturu i — naročito — dostupnu arhivsku građu.

1. Hrvatska Seljačka Stranka (HSS) je u međuratnom razdoblju prolazila i u Vinodolu kroz razvojne faze koje su ovisile o mnogim činiteljima. Štaviše, različiti vanjski (izvan stranačkih redova) i unutarnji činitelji su uvjetovali i raznolike pravce, transformacije i procese, kako u periodu zbijanja i jačanja tako i u periodu raslojavanja u redovima njena članstva i njenih pristaša. Ipak, unatoč svega, nepobitno je da je ova stranka imala u 20. godišnjem međuratnom razdoblju najtrajniji i najjači utjecaj u skoro svim vinodolskim naseljima, i u tom vremenskom rasponu — jači od svih ostalih stranaka zajedno.

Takav je utjecaj sticala, dakako, ne samo zbog idejno-političke osnove svog djelovanja, ali, prije svega, u razdoblju kada je vodila režimu opozicionu politiku, već i zbog toga što su zajedno s njom ili u njenim redovima djelovale i druge političke snage, kojima je antihegemonizam svih oblika bio trajna konstanta u političkim istupanjima.

Kao nosilac antihegemonističke politike u uvjetima monarhističke, buržujske vladavine u Jugoslaviji, HSS je i u Vinodolu okupljala široke narodne slojeve u takozvanom hrvatskom narodnom pokretu, u kom je dominirala nacionalna (hrvatska) antihegemonistička dimenzija. U tome je vidno ispoljavana njena težnja za likvidiranje monarhističke diktature, za novo državno uređenje, za nacionalnu ravnopravnost i veće demokratske slobode — ali — bez korijenitih društvenih preobražaja.

Politička borba koja se sredinom četrdesetih godina razbuktala i u Vinodolu, dakako, u okvirima hrvatskog narodnog pokreta, bila je od početka opterećena nekim proturječnostima idejnog i političkog značenja. O tome smo kraće naznake iznijeli i u ovoj raspravi, a bitne su značajke tih proturječnosti bile sadržane u odnosu prema osnovnim zadacima narodnog pokreta. Ovdašnji rukovodni krugovi HSS su — dosljedno slijedeći svoje stranačko rukovodstvo — težili da pokretu nametnu pretežno (ili — isključivo) hrvatsko nacionalno obilježje, zanemarujući pri tom da se sticanjem prava u priznavanju hrvatskog nacionalnog identiteta ne ostvaruju i bitni preduvjeti za rješavanje nagomilanih socijalnih odnosa klasnih proturječnosti. One snage koje — u ideološkom pogledu — nisu pripadale HSS, ali su unutar narodnog pokreta djelovale u pravcu rješavanja svih pitanja koja je društvena stvarnost nametala, težile su da se istodobno vodi borba i protiv nacionalnog i socijalnog i klasnog ugnjetavanja odnosno izrabljivanja. Težile su, dakle, da se široki narodni slojevi okupljaju oko općeprihvatljivih ciljeva, kako nacionalnog tako i socijalnog odnosno klasnog sadržaja.

U takvoj propagandno-političkoj borbi, s više ili manje izraženim unutarnjim (unutar narodnog pokreta) proturječnostima, uspjeh borbe je u mnogome ovisio i o režimskim hegemonističkim snagama, o njihovoj organiziranosti i utjecaju, različitom pogotovu u većim vinodolskim mjestima.

Duboki i trajni tragovi u spremnosti i težnji Vinodolaca da hrvatski narodni pokret ostane dosljedno narodni, a to znači — i hrvatski i socijalni i klasni, ali ne i separatistički — vidno su ispoljeni prije svega u onim naseljima u kojima su »lijeve« idejno-političke snage (komunisti) bile organiziranije i utjecajnije. To su, naročito, bila naselja: Bribir, Dramalj, Grižane, Ledenice i Selca.

U Hrvatskoj je HSS, sporazumom sa beogradskim vladajućim krugovima preuzela vlast u kolovozu 1939. godine, neposredno pred početak drugog svjetskog rata, kada je osnovana Banovina Hrvatska. Dakako, evropski ratni uvjeti, stvaranje dvaju antagonističkih frontova (osovinski i savezнički), znatnije su otežavali realiziranje programatskih načela ove stranke, koja (načela) nisu ni sama po sebi mogla biti garant uspješnosti. Stranačko rukovodstvo, zastupljeno i u beogradskoj vladi, težilo je da, najprije, vodi kakvu-takvu neutralnu politiku u evropskom ratnom sukobu, ali kako je snaga osovinskog pakta u Evropi rasla, Francuska pak kapitulirala, a Engleska ostala »daleko«, osamljena i znatno oslabljena, i HSS se je postupno i sve naglašenije priklanjala sporazumijevanju s fašističkim zemljama. Nimalo spremna da se barem »približi« Sovjetskom Savezu (koji je i u Vinodolu uvižao veliki ugled), nesposobna da uspješnije rješava nagomilane socijalne odnosno klasne probleme unutar »svoje« Banovine, stranačko je rukovodstvo postupno i nezaustavivo gubilo povjerenje Vinodolaca. Stranačke i o njoj ovisne organizacije su se raspadale, ali su pozitivne zasade godinama stvaranog hrvatskog narodnog pokreta ostavile vidne tragove

u svijesti ovdašnjeg žiteljstva. I onda kada će vodstvo stranke, zapravo njen »vođa« Vlatko Maček, pozvati 10. travnja 1941. g. hrvatski narod da se pokori fašističkom slugi Paveliću, dakle — da prihvati zločinački oblik diktatorske vladavine odnosno njene »narodne vlade«, Mačekova je HSS doživjela u Vinodolu potpuni slom. Tendence rasula koje su ju zahvatile u razdoblju kada je sve vidnije počela napuštati programiranu politiku rješavanja akutnih životnih pitanja, kulminirale su 10. i idućih travanjskih dana 1941. godine. Stranka se raspala jer je iz njene djelatnosti nestalo svega pozitivnog što je ranije ugrađivala u narodni pokret. Ali, narodni je pokret sačuvao svoje pozitivne osobine i ubrzo će, predvođen dosljednim antifašistima, krenuti u borbu novih oblika, bez pa i protiv jednog dijela istaknutih vinodolskih HSS-ovaca, a stranačkog rukovodstva (u Zagrebu) napose.

2. Okupacijom Vinodola i uspostavljanjem vlasti tzv. NDH se i ono malo do rata aktivnih funkcionera HSS potpuno pasivizirao. Jedan, manji dio, je gajio kakve-takve iluzije u mogućnost ostvarivanja životnih uvjeta što ih je bučna ustaška propaganda težila prikazati realno izvedevim, pa se — i pod utjecajem Mačekova poziva od 10. travnja — nije potpuno distancirao od ustaške djelatnosti. Tek dvojica poznatijih javno su se opredjelili za ustašku NDH. Ali, ni jedan vinodolski narodni zastupnik sa liste HSS, ni jedan predsjednik odnosno tajnik kotarske organizacije ove stranke nije pristupio ustašama. I oni, kao i skoro sav vinodolski narod su ili s krajnjim nepovjerenjem ili pak s krajnjim antagonizmom prihvatili realan fakat okupatorske odnosno vladavine tzv. NDH kao neželjenu ali prolaznu stvarnost. Prisilno prihvaćanje izjave privrženosti Paveliću i njegovoj »državi«, što su potpisali vinodolski HSS-ovci u kolovozu 1941. g., nije ni malo izmijenilo odnos naroda prema ovoj državnoj tvorevini.

Iako se »viđeniji« vinodolski HSS-ovci nisu aktivno opredijelili za ustašku NDH, činjenica je da se tada u velikoj većini nisu htjeli opredijeliti ni za oružani kao ni bilo koji drugi oblik aktivne antiokupatorske oslobodilačke borbe. Prihvaćanjem pasivnog posmatranja događaja, dakle *pasivnosti kao obliku političkog opredjeljenja* (»politika čekanja«) distancirali su se iod narodnog pokreta kojem su nedugo prije i sami pripadali. Kasnije, kada se je narodni, oslobodilački pokret razvio i omasovio, kada je poprimio bitne značajke oružane revolucionarne borbe, većina pasivnih će se postupno uključivati u NOB, ali raniju ulogu i značenje u hrvatskom narodnom pokretu nisu više mogli povratiti. Revolucionarna, narodna, oslobodilačka borba se razbuktavala, i u tom su procesu izrastali mnogi novi, ranije nepoznati predvodnici, aktivisti, rukovodioci, mahom iz redova KPH. Gubljenje političkog autoriteta bivših »uglednijih« ili stranačkih »prvaka« u narodnom pokretu, proizašlo iz pasivnog odnosa prema novonastalom stanju, bilo je istodobno i potvrda narodnog raspoloženja za beskompromisan obračun i s prošlošću, odnosno sa sporazumaškom pa i kapitulantskom politikom vodstva HSS.

Dakle, upravo onda — kada je sve ono pozitivno u ranijem hrvatskom narodnom pokretu trebalo pokrenuti u borbu protiv novih, još gorih hegemonista, nosilaca diktatorske strahovlade — svijest »narodnih prvaka« iz redova HSS je pala na ispitu savjesti. Narod je, predvođen komunistima, krenuo u oslobodilačku borbu, bez i mimo dojučerašnjih »svojih« »prvaka«.

Pri tom ne gubimo iz vida nepobitnu činjenicu da je tadanjoj (1941.) spremnosti naroda da započne konačnu i odlučnu borbu, sada i oružanu,

kao jedinu od mogućih alternativa, bitno pridonijela i djelatnost onih snaga u redovima HSS ili drugih »njenih« organizacija, koje su — na revolucionarnim idejnim osnovama — djelovale i unutar i izvan hrvatskog narodnog pokreta. Tamo gdje su upravo te subjektivne snage bile najjače i u narodnom pokretu najutjecajnija (Bribir i Ledenice) stvorit će se i najprije i najjača borbeno-revolucionarna uporišta ljeti 1941. g. započete oslobodilačke borbe. Pokretači i najistaknutiji protagonisti oslobodilačke borbe bili su upravo narodni tribuni (Toma Strizić i Milan Mataija) koji su sredinom doratnog desetljeća i kasnije najaktivnije sudjelovali kako u stvaranju hrvatskog narodnog pokreta u Vinodolu (pogotovu u novljanskom kotaru) zatim u progresivnom usmjeravanju djelovanja HSS i »njenih« organizacija (Gospodarska Sloga i HRS), kao i u eliminiranju nazadnjačkih utjecaja u pokretu i stranci (HSS), dakako — djelujući na marksističkim idejnim osnovama, prilagođavajući svoje djelovanje objektivnim uvjetima i mogućnostima. Naglasimo: u čitavom tom razdoblju, a zapravo još od 1932. godine, oni su djelovali kao komunisti, razumljivo, zajedno s mnogim Vinodolcima. S obzirom da su upravo u hrvatskom narodnom pokretu stekli zavidnu popularnost, birani su 1936. g. za predsjednika (M. Mataija) i tajnika (T. Strizić) organizacije HSS za kotar Novi. Zbog idejnih i političkih razilaženja s politikom što ju je vodila HSS, obojica su još do rata napustili redove HSS. Tada su, međutim, borbeno-revolucionarne značajke u hrvatskom narodnom pokretu već bile znatno ojačane u mnogim vinodolskim naseljima.

3. Ovisno o raznolikim okolnostima (kako subjektivnim tako i objektivnim) u Crikvenici se ljeti 1941. g. nastanjuje grupa više ili manje poznatih pripadnika HSS (Jančiković, Vizner), zatim komunista koji su djelovali u redovima HSS (Vinter, Polak, Desput). Ubrzo uspostavljaju međusobne kontakte, a pojedinci i s Franjom Boričem odnosno Nikolom Brozinom, istaknutim pripadnicima HSS iz Crikvenice. Najistaknutiji među njima, T. Jančiković, nakon što je već ljeti 1941. g. odbio suradnju u NOP-u, u idućem će dvogodišnjem razdoblju (do lipnja 1943.) biti i najutjecajniji i kao takav — nosilac i propagator poznate Mačekove »politike čekanja«. Ovamo je doputovao s »direktivom« dobivenom od V. Mačeka da se članstvo HSS ne treba aktivirati ni u kom obliku u pokretanju otpora ustaškoj odnosno okupatorskoj vlasti. I Franjo Borić je sličnu poruku primio najvjerojatnije od Mačeka, pa su njih dvojica bili i najistaknutiji pobornici »politike čekanja« u Crikvenici i šire.

Za sada je otvoreno, inače — povjesno vrlo važno pitanje: da li su i u koliko mjeri aktivno propagirali takvu »politiku« u Vinodolu? Čini se prihvatljiviji zaključak da su tada, pa i u nešto kasnijem razdoblju, iznosili svoja (odnosno »stranačka« ili »Mačekovo«) gledišta o štetnosti usmjeravanja naroda na bilo kakav oblik otpora okupatoru i ustašama samo u prigodama kada se netko obraćao na njih s takvim pitanjem.

No, bilo kako bilo, ova je grupa, iako formalno (organizacijski) nije nikad konkretnije oblikovana, tijekom vremena postala nosilac »sredinske« politike HSS na širem primorskom području, mada ni u toj »sredinskoj« politici nisu svi njeni pripadnici imali identična stajališta. Naime, dugo će vremena Jančiković, Borić i Vizner bezrezervno podržavati »politiku čekanja«, a »lijevi« u grupi (Vinter, Polak, Desput) težiti da se ovdašnja stranačka strateška opredjeljenja prilagode raspoloženju naroda, koji je sudje-

lovao u oružanoj oslobodilačkoj borbi. Taj unutarnji sukob, znatno ovisan o stavovima rukovodstva HSS u Zagrebu, s kojim je održavana redovita veza, ali i o političkim prilikama u Vinodolu i šire, postupno je gubio na oštrini. S jedne strane su »lijevi« (naročito F. Vinter) sve uspješnije uvjeravali »sredinske« u potrebu prilagođavanja stavova narodnim težnjama, a »sredinski« su pak, i pod utjecajem »lijevih« odnosno uspjeha oslobodilačke borbe, ali i svojih osobnih procjena, postupno počeli shvaćati da će i stranka (HSS) i njeno — u međuratnom razdoblju veliko značenje za politički život naroda — biti svedeno u marginalne okvire ako budu uporno zastupali potrebu pasivnosti u vrijeme kad se slobodoljubivi narodi, pa i vrlo veliki broj Hrvata — najaktivnije bore protiv totalitarizma.

4. U procesu »približavanja« naznačenih (dakako, naši su nazivi uvjetna značenja) »sredinskih« i »lijevih« opredjeljenja, na što je — ponovimo — najviše utjecalo sudjelovanje naroda u NOB-i, *bez i mimo bilo kojih organizacijskih struktura HSS, a u bitnim dimenzijama i protiv njih,* Jančiković je (naročito preko »svoje« štampe) težio vojno-politička zbivanja posmatrati i ocjenjivati prije svega u nameđunarodnim odnosno evropskim razmjerima. U tim okvirima je, po njemu, otpor naroda okupatoru i nepotreban i štetan, jer da narod treba čuvati svoje snage za trenutke kada se, u završnim ratnim operacijama, može uspješno stupiti na političku pozornicu. Osnivajući svoje gledište na legitimitetu što ga je, po njemu, stekla HSS u Hrvatskoj u doratno doba, smatrao je da će to biti pouzdan osnov za uspješnost stranačkog i autoriteta njena predsjednika (V. Mačeka) pri odlučivanju o poslijeratnom rješavanju pitanja Hrvatske, mimo ili u okviru Jugoslavije.

Upravo u razdoblju kada su zapadne sile (Englezi naročito), nakon uspješno završenih ratnih operacija u sjevernoj Africi i pripremanju invazije na južne evropske predjele počele ispoljavati sve veće zanimanje za događaje u Jugoslaviji, pogotovu zapadnoj, sredinski dio HSS, kome su pripadali Jančiković i Borić, je ocjenio da se približava vrijeme organizirane aktivnosti njihovih sljedbenika. Tada je i Jančiković znatnije intenzivirao svoju djelatnost, a budući da je u »sredinskom vodstvu HSS« u Zagrebu bio zadužen za obalno područje od Istre do Crne Gore, uspostavio je vezu s mnogim istaknutijim HSS-ovcima na tim predjelima. Dakako, prenosio je na njih svoja odnosno gledište »rukovodstva stranke«.

U to doba i u Vinodolu otvorenije istupaju neki pristaše »politike čekanja«, dakako — i pod utjecajem Jančikovića odnosno Borića. Najjača su im uporišta u Crikvenici, gdje neposredno djeluje Borić, i u Novom gdje djeluju J. Kraljić i A. Mudrovčić. (Imao je Borić »svojih« veza i u nekim drugim vinodolskim naseljima, među kojima je poznatiji bio T. Andrijaš iz Grižana).

Koliko su oni odnosno »Mačekova politika čekanja« imali tada i kasnije utjecaja u narodu, pitanje je od prvorazrednog značenja. Činjenica je da se je NOP u Crikvenici i Novom razvijao nešto sporije od većine vinodolskih naselja (osim Jadranova), što se tada pretežno smatralo nedozrelošću partijskih i drugih organizacija NOP-a. Ali je također činjenica da je »sredinska politika« HSS, dakle — propagiranje pasivnosti — imala upravo u Crikvenici i Novom relativno najjača uporišta. Posmatrajući obje naznačene činjenice s veće povjesne distance, čini se vrlo prihvatljiv zaključak o njiho-

voj korelativnosti. (Dakako, ni ovo se pitanje ne može analizirati izvan svih relevantnih objektivnih i subjektivnih faktora tog doba.)

5. Orijentacija političkog rukovodstva NOB u Hrvatskoj na produbljavanje diferencijacije u redovima pristaša HSS bila je u Vinodolu usmjerena i na Jančikovićevu—Borićevu »grupu«. U tom je pravcu »iznutra« naročito djelovao F. Vinter, koji je i pripremio teren za sastanak. A Hebranga i Š. Balena u ime NOP-a i Jančikovića u ime HSS. Na sastanak, pripremljen za 8. svibnja 1943. godine, Jančiković je — očito, namjerno — zakasnio, pa sastanak nije ni održan. Najvjerojatnija je pretpostavka da je u to doba već smatrao kako HSS treba istupiti kao samostalan politički subjekt, dakle — niti u okviru NOP-a, kojeg vode komunisti, niti u bilo kakvom obliku suradničkih odnosa s NOP-om. Iz njegovih je tada objavljenih članaka u Političkom vjesniku (citirali smo ih) vidljivo da on u to doba nije ni po čemu smatrao NOP »suradnikom« s kojim bi HSS trebala raspravljati o zajedničkom djelovanju u očekivanim događajima, vezanim, naročito, za očekivano iskrcavanje savezničkih trupa na nekom od naših obalnih predjela. Takvo je mišljenje dijelio tada i Borić, pa i još neki Vinodolci. Dakle, očekivanje Saveznika, pogotovu nakon što su se iskrcali na Siciliji, trebao je biti događaj prvorazrednog značenja, jer su Saveznici, po ocjeni Jančikovića, trebali omogućiti HSS da se reafirmira i ponovo postane politički faktor prvorazrednog značenja u Hrvatskoj.

6. Krnjevićev govor (22. lipnja 1943.) potakao je i Borića, koji je nakon odlaska Jančikovića u Dalmaciju (11. lipnja) postao središnja ličnost »grupe«, kao i sve njegove istomišljenike na drugačije razmišljanje o odnosima prema NOP-u. Nisu bili u pitanju modaliteti suradnje, nego suštinska opredjeljenja u rasponu od djelovanja pod rukovodstvom i direktivama ZAVNOH-a do potpuno samostalnog istupanja. I u tome su »lijevi«, pogotovu Vinter, odigrali presudnu ulogu pa su se najprije Vizner a potom i Borić, bezrezervno opredijelili za djelovanje po uputama ZAVNOH-a, u kom su smislu prenijete upute suradnicima u razna primorska mjesta.

7. Rukovodstvo NOP-a je redovno i iscrupno obavještavano o djelovanju »grupe« ili pojedinaca u njoj. Njeno značenje u političkim kretanjima je ocjenjivano, pretežno, u okviru razmatranja lokalnih tokova i razvitka NOP-a, zbog čega ni u jednom izvještaju tog doba nema svestranije i temeljitije analize njene sveukupne djelatnosti. I to je razlog da ih se u štampi NOP uopćeno ocjenjuje kao »izdajice«, »tuđinske sluge« i sl., a rjeđe u nešto širem kontekstu političkih procesa. Ima osnnva zaključak da ih je rukovodstvo NOP-a pretežno smatralo besopasnim za širenje i jačanje oslobodilačke borbe. Takav odnos, temeljen na nekim lokalističkim procjenama, bio je, s pravom, kritički valoriziran u rukovodstvu NOB Hrvatske. Jer, Jančiković naročito, a i svi koji su prihvatili i odobravali njegove stavove, činili su sastavni dio široko planirane organizacije djelatnosti, koja je — naročito u osloncu na vanjske faktore, odakle su imali znatnu podršku — mogla u određenim uvjetima imati negativnije posljedice, čak i u nekim vinodolskim naseljima.

8. Ima osnova ocjena da je Borić—Viznerovo odlučnije opredjeljenje za suradnju u okvirima NOP-a (srpanj—kolovoz 1943. g.) bilo uvjetovano kako zbivanjima na evropskim ratištima (porazi osovinskih trupa na istočnom i mediteranskom ratištu pa i u Jugoslaviji) tako i sve masovnijim pri-

stupanjem istaknutih pripadnika HSS diljem Hrvatske oslobodilačkoj borbi. Dakako, u tom je razdoblju već bilo potpuno jasno i Boriću i Vrkljanu i Vizneru, pa i većini drugih, da je narod Hrvatskog primorja u velikoj većini ili izravno uključen u NOB ili je bezrezervno opredjeljen za njegov program i ciljeve. Bilo je to jasno i »sredinskom rukovodstvu« u Zagrebu, koje se je složilo s tim da u trenutku aktivizacije HSS-ovaca treba u pojedinim krajevima postupati ovisno o raspoloženju naroda. Borić, kao najistaknutiji »domaći« pobornik »politike čekanja« je — konačno — shvatio, da je njegovo mjesto ipak uz ili s narodom. Tada se konačno i neopozivo opredjelio za NOP, shvativši da bi ga svaki drugi postupak vodio na put bezpovratnog izdajstva.

9. Uloga Tomice Jančikovića u događajima o kojima raspravljamo je bila izuzetno značajna. Uostalom, on je i u »sredinskom rukovodstvu HSS« u Zagrebu uživao ugled aktivnog pobornika i propagatora političkih stremljenja u čijem koncipiranju je i sam sudjelovao. (Vidljivo je to i iz sačuvanih primjeraka Političkog Vjesnika). Nije, dakle, slučajno smatran »odgovornim« za znatno šire priobalno hrvatsko područje, pa mu je, kao takvom, i dodjeljena određena uloga kako u očekivanom iskrcavanju savezničkih trupa tako i u inostranstvu, kamo je otišao rujna 1943. godine, nakon kapitulacije Italije. Nesumnjivo je da je i on znatno pridonio usporenom procesu političkog otrežnjenja jednog broja njegovih stranačkih suradnika u Vinodolu, a pogotovu F. Borića, mada ne samo njega. Nije prenaglašena ocjena što ju je o njemu zapisao rukovodilac ROC-a za Crikvenicu 1944. g., u kojoj je istakao: »Jančiković je vjerovao samo Englezima, pa je tako djelovao i na okolinu. Može se mirne duše reći da je bio zloduh svih 'malih' zastupnika u Hrvatskom primorju. Kad je on otišao, sve je pošlo glatko«. Bio je, bez dvoumljenja, i antifašist i antikomunist, ali isto tako bezkompromisni protivnik svakog oblika suradnje s onim snagama koje su težile da se restaurira propali hegemonistički monarhistički režim u Jugoslaviji.

10. Rukovodstvo KPH za Hrvatsko primorje je — uz konkretnu djelatnost organizacije obavještajne službe (pogotovu Zvonimira Babića, Josipa Šafara i Ludviga Hreljca) — uspješno djelovalo u pravcu temeljitijeg saznavanja o sadržaju i oblicima Jančikovićeve i aktivnosti ostalih, kako bi moglo poduzimati odgovarajuće protuakcije. Povremeno nedovoljna ofenzivnost omogućavala je Jančikoviću da svojoj okolini nameće svoja gledišta uspješnije nego što je objektivna stvarnost uvjetovala. U takvim trenucima je do punog izraza dolazila politička pronicljivost Franka Vintera, koji je svojim ocjenama i svojim prijedlozima znatno olakšavao pravilnije zauzimanje stavova kako u ocjeni Jančikovićevih političkih postupaka tako i pronalaženja najoptimalnijih metoda za suzbijanje njegova utjecaja. Ukratko: u ovom primjeru je kombiniranje političkih ocjena sa usmjeravanjem kako političke tako i stručne (obavještajne) djelatnosti aktivista NOP-a urodilo zadovoljavajućim rezultatima. Za tek osnovanu obavještajnu službu NOB-e je to bio zaista izuzetan uspjeh.

11. Iz ove je rasprave vidljivo da u Vinodolu nisu bile ni spomena vrijedni pokušaji usmjereni u pravcu pokretanja hrvatskih separatističkih usmjerenja, pa se na to pitanje nismo posebno ni osvrtali. I ovdje se hrvatska nacionalna misao nije nikada izdvajala iz jugoslavenskih državnih okvira, jer su i Vinodolci nacionalno oslobođenje Hrvatske vidjeli samo u nerazdvojnom osloncu na široku zajednicu naroda Jugoslavije, dakako — u

potpuno ravnopravnim međusobnim odnosima. U prilog toj ocjeni je korisno podsjetiti na činjenicu da su grupe srpskog stanovništva Drežnice, u vrijeme kada su se početkom ljeta 1941. godine sklanjale pred ustaškim progonima, naišle na sigurno sklonište u ledeničkim i krmpotskim selima. Nedugo zatim, u prvim danima pokretanja zajedničke oslobodilačke borbe, Hrvati iz Vinodola i Srbi iz Drežnice će — u čvrsto organiziranoj suradnji — krenuti u zajedničku oslobodilačku, revolucionarnu borbu. I to je potvrda da doratni narodni pokret Hrvata iz Vinodola nije u svojoj strateškoj antihegemonističkoj orijentaciji bio opterećen bilo kakvim šovinističkim antisrpskim pobudama.

12. Smatramo da je potpuno razumljivo što u obradi ratnog razdoblja nismo nigdje spominjali Tomu Strizića, Milana Mataiju, Petra Komadinu i još neke komuniste koji su do rata uspješno djelovali u organizacijama HSS. Oni su — to treba jasno istaći — svoju političku aktivnost temeljili na marksističkim postavkama, dakle, djelovali su kao komunisti, a ne na ideološkim osnovama »Radićeve« ili »Mačekove« HSS. Njihov izuzetno pozitivan i značajan doprinos u revolucioniranju hrvatskog narodnog pokreta ovog kraja je doživio potpunu afirmaciju već 1941. godine, kada se — kako smo uvodno istakli — 200 Vinodolaca — Hrvata borilo u vojnim formacijama NOV i POH. Iz taktičkih su razloga Strizić i Mataija, u popisu prvih članova ZAVNOH-a (lipanj 1943. g.) navedeni kao funkcioneri HSS, a T. Strizić je, iz isto takvih razloga, prisustvovao skupštini pripadnika HSS iz Like u kolovozu 1943. g.

13. Kao posljednje ostaje i jedno važno, ali otvoreno pitanje: što su o Jančikoviću i ostalima doznavale talijanska, njemačka i ustaška obavještajna služba? Očito je — to raspoloživi podaci nepobitno potvrđuju — da su sve navedene službe raspolagale sa stanovitim, nažalost nepoznatim podacima o nekim konkretnim djelatnostima Jančikovića. Arhivski fondovi talijanske i njemačke obavještajne službe nisu dostupni povjesnim istraživanjima. Ustaški, koji su dostupni, ne omogućavaju pouzdan odgovor na postavljeno pitanje. Da li će otvaranje spomenutih arhivskih fondova uvjetovati i promjenu nekih naših ocjena, pitanje je koje sada ne možemo razmatrati. U svakom slučaju valja očekivati da će tada biti shvatljiviji razlozi zbog kojih su talijanske okupacijske vlasti tolerirale Jančikovićevu djelatnost, dakako — onakvom kakvom su ju one ocjenjivale i kakvo su joj značenje pridavale u kontekstu dugoročne talijanske vojno-političke strateške orijentacije. Nagađanja o tim otvorenim pitanjima, ma koliko bi imala realnu i logičnu osnovu, ipak bi bila lišena znanstvenih pretenzija.

[52] Usp. M. Plovanić: Neuspjeli ustaški pokušaj preuzimanja vlasti u Crikvenici (travanj 1941.) — Dometi br. 4/5 — 1976. g. Tog dana su u crikveničku općinu bili pozvani neki općinski službenici pojedinih vinodolskih općina, među kojima i načelnik bribirske općine (Stjepan Brozičević) kao i opć. odbornik Petar Dražić. Poziv su odbili čim su obavješteni da bi trebali »prihvatiti« NDH. (Zapis o kazivanju P. Dražića u arhivu autora.)

[53] O uvjetima nastanka ove »poruke« usp. Lj. Boban, n. dj. u b. 1. (Maček i politika...) str. 409—415. O tome su pisali i mnogi drugi autori, a pisac ovih redaka je značenje tog poziva u Hrvatskom primorju obradio u posebnom neobjavljenom radu. (Usp. b. 28).

[54] Jedino će komunist Stjepan Brozičević, načelnik bribirske općine, izraziti odluku da se povuče sa svoje dužnosti, jer nije htio biti u službi ustaškog režima. Po direktivi bribirske organizacije KPH je odustao od svoje namjere. (Sjećanje Andrije Tusa koji je te upute osobno prenio Brozičeviću, zapis u arhivu autora.)

[55] Usp. AIHRPH, NG, k. 15.

[56] Najpoznatiji su bili: Josip Car pekar (u doratnom razdoblju jedan od bližih suradnika F. Borića), koji je ubrzo po uspostavi NDH imenovan za ustaškog povjerenika u Crikvenici; Drago Malvić, općinski načelnik u Novom, biran na tu dužnost u svibnju 1940. g., koji će početkom srpnja 1941. g. biti imenovan ustaškim tabornikom u Novom. (Usp. VZ, sv. 2., »Dogodilo se u Vinodolu« str. 30 i 36).

[57] Prema neobjavljenom radu M. Plovanića u b. 228. O događajima tih dana usp. i radove u VZ, sv. 1 i 2; također i A. Tus, n. dj.; V. Antić n. dj.; M. Plovanić, »Okupacija« feljton u Novom listu 28. III. do 26. IV. 1981.; Mirko Pleiweis — Slomljeno sidro, Pomorska biblioteka sv. 29, 1979. g.

[58] Usp. isto.

[59] Usp. F. Jelić Butić, n. dj. str. 52—62.

[60] Sudeći po raspoloživim podacima, moglo ih je biti oko 40 u oba kotara.

[61] Prema kazivanju Josipa Ivoševića i Petra Dražića. (Zapisi u arhivu autora). Na ovom sastanku je u Novom bio i Mato Šimac, doratni predsjednik kotarske organizacije HSS u novljanskom kotaru i zamjenik kotarskog narodnog zastupnika. Nije nam uspjelo utvrditi — da li je u Crikvenici bio prisutan i F. Borić, i o tome postoje proturječna mišljenja.

[62] Usp. M. Plovanić: Prilog istraživanju ustaških i talijanskih represivnih mjera u Vinodolu 1941., Jadranski Zbornik, sv. IX/1973—1975.

[63] Usp. A. Tus, n. dj. str. 107—142; VZ sv. 1. 1977. g. — većina članaka objavljenih u njemu; »Katalog« b. 33; V. Antić, n. dj. str. 517—548.

[64] Usp. isto.

[65] Usp. isto.

[66] Drago Desput došao je u Sv. Jelenu iz Siska, najvjerojatnije početkom kolovoza 1941. g., jer je u Sisku bio izložen ustaškim prijetnjama i mogućim represalijama. Do tada je u Sisku bio član jedne organizacije KPH, i po uputi KPH je djelovao i u nekim organizacijama HSS. U Sv. Jeleni se nastanio zbog toga što je ovdje njegova tetka imala svoju kuću. (Usp. zabilješka o kazivanju: Vere Desput, supruge D. Desputa; Zvonka Ivankovića Vonte, koji je, pored svog sjećanja o partijsko-političkoj aktivnosti Desputa konzultirao i Marijana Cvetkovića, org. sekretara OK KPH Sisak 1941. g. Zabilješke u arhivu autora). Prema ustaškim dokumentima, ustaške su vlasti iz Siska tražile preko brzojava da kotarsko načelstvo u Crikvenici uhapsi i sprovede u Sisak »komuniste« Dragu i Veru Desput. Oni su 6. listopada 1941. g. zaista uhapšeni u Crikvenici, ali su talijanske vojne okupacijske vlasti intervenirale i obojica su pušteni na slobodu. (Usp. Arhiv Republičkog Sekretarijata za unutrašnje poslove SR Hrvatske).

[67] T. Jančiković (o njemu šire u nastavku) je došao u Crikvenicu najvjerojatnije u lipnju 1941. g. S obzirom na ustaške prijetnje i povremena hapšenja u Zagrebu, nastanio se u Crikvenici odnosno Sv. Jeleni u kući svog prijatelja Josipa Viznera. Ovdje je, najvjerojatnije još prije rata, kupio građevinsko zemljište i tu je namjeravao podići kućicu za ljetovanje, ali to nije ostvario. U jednom zapisu, za kojeg se pretpostavlja da je proizašao iz ocjene Vlatka Mačeka, je o Jančikoviću navedeno: da je do 1928. g. bio »Davidovićevac« i da je on »interesantna kombinacija salonskog ljevičara s izrazitim anglofilskim vanjskopolitičkim shvaćanjem uz istodobno advokatsko zastupanje njemačkog krupnog kapitala«. (Usp. ARSUP—SRH). (U prikupljanju podataka o boravku T. Jančikovića u Crikvenici su mi pomogli Stanko Manestar i Ivanka Pavlić, na čemu im toplo zahvaljujem).

[68] M. Polak, advokat iz Bjelovara. Tamo su ga 22. srpnja 1941. g. uhapsile ustaše kao ljevičara, ali je 11. kolovoza pušten na slobodu i ubrzo je došao u Crikvenicu. Zašto je došao u Crikvenicu i gdje je bio nastanjen pitanja su koja nismo uspjeli rasvijetliti. Iz jednog izvještaja ROC-a za Crikvenicu je vidljivo da je do rata bio »voditelj političke kancelarije HSS« u Bjelovaru i poznat kao »lijevi HSS-ovac«, u kom svojstvu da je surađivao i sa »obrtničkom čitaonicom«. Neposredno pred rat da ga je OK KPH Bjelovar primio u redove kandidata KPH. (Usp. Izvještaj ROC-a Crikvenica od 17. kolovoza 1943. g. — ARSUPSRH.)

[69] F. Vinter (negdje i Winter), advokat iz Bjelovara, član OK KPH za Bjelovar sve do ljeta 1941. g. Ustaše su ga u ljeti 1941. g. uhapsile i internirale u poznati logor Danica, odakle je 11. kolovoza pušten. U opširnom pismu što ga je poslao 28. rujna 1943. g. Centralnom Komitetu KPH naznačio da se je — nakon izlaska iz »Danice« — morao, po uputi Paje Gregorića, »skloniti« iz Bjelovara, pa da je zbog liječenja (sunčanje i tople morske kupelji) otišao u Crikvenicu 5. rujna 1941. g. (Usp. AIHRPH, KP/272/1734). Nastanio se u Sv. Jeleni u predjelu zvani »Crni Molo«.

[70] J. Vizner, advokat iz Zagreba, je još prije rata napravio u Sv. Jeleni manju kućicu za ljetovanje u koju je i dolazio, pa se — iz neutvrđenih razloga — ovamo u ljeti 1941. i doselio.

[71] N. Brozina, ing. građevinarstva, načelnik crikveničke općine od proljeća 1940. do prosinca 1941. g. U Vinodolu poznat kao »lijevi HSS-ovac, koji je i do rata izravno surađivao s komunistima u nekim aktivnostima što su ih pokretali. (Naročito valja istaći njegovu ulogu u akciji vinodolskih komunista oko prihvatanja španjolskih dobrovoljaca nakon »poraza« u Španiji, zbog čega je — na inicijativu Tome Strizića — intervenirao kod tadanje uprave Banovine Hrvatske.) U NOP je uključen krajem ljeta 1941. g. (kolovoz—rujan). Ovisno o raznim okolnostima njegova je suradnja u idućem razdoblju bila različita intenziteta, o čemu je još 1944. g. sam, osobno pisao. Za kandidata KPH je primljen 1. svibnja 1944. g., s ocjenom — da može biti i član KP. (Usp. pismo N. Brozine upućeno Paji Gregoriću 10. studenog 1944. g., AIHRPH, fond ZAVNOH, br. 1680.; kazivanje N. Brozine, zapis u arhivu autora; pismo V. Matetića, u arhivu autora; AIHRPH, KP/35/2340.)

[72] Znatno kasnije (poslije rata) je utvrđeno da su Jančiković i Borić imali tada izravne veze i s V. Mačekom, pa otuda i naš zaključak da i njihova tadanja stanovišta treba valorizirati u okviru sadržaja tih veza. Naime, T. Jančiković je nakon rata izjavio u svojem iskazu da je u srpnju i kolovozu 1941. g. dobio od Mačeka direktivu da ne treba poduzimati nikakve akcije protiv okupatora, već da treba čekati razvoj događaja. To je, po njegovu iskazu, bilo u vrijeme kada je dolazio k Mačeku koji je živio na svom imanju u Kupincu. (Usp. ARSUP—SRH). August Košutić je u istražnom postupku još u toku NOB (istragu su vodili pripadnici jednog odsjeka GŠ NOV i PO Hrvatske 1944. i 1945. g.) izjavio da je ljeti 1941. g. znao kako su k Mačeku u Kupinec dolazili razni ljudi iz provincije i da »misli« da je jedan od njih bio i Franjo Borić iz Crikvenice. (Usp. isto).

[73] Usp. izvadak iz zapisa Š. Balen, djelomično objavljen u n. dj. Lj. Boban »Kontroverze . . .« str. 193.

[74] Usp. isto, str. 191.

[75] Usp. »Urudžbeni zapisnik zagrebačke redarstvene oblasti« prijepis u arhivu autora. Pod r. br. 1660 navedeno je da je Jančiković uhapšen upravo 25. travnja, no nije vidljivo kada je pušten na slobodu. Međutim on je već 29. travnja tražio da mu se ponovo uvede telefon u kancelariju, koji da mu je »prije 10 dana iskopčan«. (Usp. AIHRPH, NG, k. 11. br. 886). To znači da je u zatvoru bio svega 2—3 dana. U podacima što ih je dao Britancima (usp. b. 74) naveo je da su ga ustaše uhapsile tri dana po dolasku u Zagreb (dakle — 16. ili 17. travnja) i da je u zatvoru ostao 3 dana. Da li je Britancima dao netočne podatke o datumu hapšenja zbog zaboravnosti ili drugih razloga — nije poznato, ali, s obzirom na raspoloživu građu, u tome i nema ničeg posebno zanimljivog. Ipak, pripominjemo da je i August Košutić naveo u istraži kako je, zajedno s drugim uhapšenim pripadnicima HSS, pušten na slobodu nakon 3 dana. (Usp. ARSUP-SRH).

[76] Britancima je, kako navodi Lj. Boban u n. dj. (Kontroverze) str. 102, izjavio da je u Crikvenicu otputovao 30. srpnja, što ne odgovara stvarnosti, jer ga je Kotarska oblast u Crikvenici obavijestila 16. srpnja 1941. g. da se »odmah povrati« u Zagreb, i on se je »povratio«. (Na to ćemo se kasnije osvrnuti).

[77] Kako je poznato, 18. svibnja je u Rimu objavljen »Sporazum« između Mussolinija i Pavelića o razgraničenju Kraljevine Italije i NDH, po kome je Crikvenica »pripala« »Pavelićevoj državi«. Istodobno je potpisan i sporazum o »demilitariziranoj zoni« (takozvana »II. zona«) na teritoriju NDH, u kojoj se također nalazila Crikvenica, jer je granica te zone prolazila od pravca Severin—Ogulin—Bihać (približno) i dalje u pravcu jugoistoka. O tim sporazumima usp. Zbornik DNOR, Tom XIII. k. 1. d. br. 19, 20. Međutim, 7. rujna 1941. g. su talijanske vojne

vlasti ponovo preuzele u svoju nadležnost sve poslove »javne sigurnosti« (tzv. reokupacija) na području demilitarizirane zone. Tada je prestala nadležnost ustaških policijskih, sudskih odnosno vojnih vlasti u ovoj zoni. (Usp. isto, d. br. 139.) U tada izdanom proglasu zapovjednika talijanske II. Armije, generala Ambrosia, je istaknuto da komandant armije preuzima »vojničke i građanske ovlasti« i da su »sve hrvatske građanske oblasti podređene zapovjedništvu Talijanske vojničke vlasti. (Usp. isto).

[78] Prema raspoloživim podacima, koji nisu potpuni, Jevreja izbjeglica je ljeti 1941. g. bilo u Crikvenici oko 60, a kasnije, do jeseni 1942. g. se spominju i brojke od oko 200. Imali su i svoje »predstavništvo« od 8 članova. (Usp. AIHRPH, NG, br. 14813 i 15424).

[79] Britancima je Jančiković izjavio da se je po dolasku u Crikvenicu smjestio u vili industrijalca Đure Predovića, koji da mu se je i sam priključio. (Usp. Lj. Boban, n. dj. »Kontroverze...« str. 192.) Prema gruntovnoj i katastarskoj evidenciji, u Crikvenici je poznata osoba Predović, ali kao suprug Darinke Montanari. Naša je pretpostavka da je u pitanju osoba (Predović) koju i Jančiković spominje, to više što je obitelj Montanari posjedovala neke stambene objekte u Crikvenici.

[80] Usp. isto. Pravilno je: Pietro Esposito Amodio, karabinijerski potpukovnik, komandant karabinijera u talijanskom V. armijskom korpusu, čije je sjedište bilo u Crikvenici. P. E. Amodio je ujedno bio i jedan od rukovodilaca talijanske vojno-obavještajne službe u komandi V. korpusa, pa je utoliko ovaj kontakt i zanimljiviji. Nije poznato — kako je i zbog čega (na čiju inicijativu) uspostavljen ovaj dodir. (Autor ovog zapisa je organizaciju karabinijera i talijanske vojno-obavještajne službe obradio u neobjavljenom djelu, naznačenom u b. 28). Kasnija istraživanja talijanske obavještajne djelatnosti u Crikvenici, usmjerene u pravcu »praćenja« pripadnika HSS, nisu mogla biti temeljita, jer je raspoloživa građa o tome manjkava, a najvrijednija, tj. arhivska građa talijanske vojno-obavještajne službe iz doba rata nije dostupna za povijesna istraživanja. Utoliko ni ovo pitanje neće, barem ne u dogledno vrijeme, biti moguće osvijetliti i na relaciji: talijanski okupatori — Jančiković [HSS] 1941—1943.)

[81] Hočevar Franjo, porijeklom Slovenac, bio je prevodilac u komandi karabinijera koja je djelovala pri talijanskoj garnizonskoj komandi u Crikvenici. (Bila je to: 365. brza a kasnije 191. mješovita sekcija karabinijera, čiji je zapovjednik bio poručnik Renato Santini.)

[82] Usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze...) str. 192.

[83] U svom poslijeratnom kazivanju, N. Brozina je naveo da je u Crikvenici bio član »Odbora za pomoć ljudima u zelenom kadru«, koji da je osnovan u kolovozu 1941. g. Po uputi Vlade Matetića, tada člana organizacije KPH u Crikvenici, a od listopada te godine i člana OK KPH za Hrvatsko primorje, s čime se i Brozina složio, »Odbor« da je trebalo proširiti i s članovima HSS, među ostalim i s Jančikovićem. U razgovoru s T. Jančikovićem o tom pitanju, ovaj (Jančiković) da mu je odgovorio kako nije ovlašten da u ime HSS stupa u vezu s komunistima. (Usp. Davorin Ježić — Osnivanje i razvitak organa narodne vlasti — Narodno Oslobodilačkih odbora — u 1941. godini na području Vinodola, V. Z. sv. 1. 1977. g., str. 278—279.)

[84] Borić se u ljeti 1941. g., u vrijeme kada je došao u dodir s Jančikovićem, nije još određenije eksponirao, ali je i do tada bio poznat kao bezrezervni sljedbenik Mačekove politike, pa je i u to doba bio politički »pasivan«, čekajući »što će reći Maček«. U biti, to, zapravo, nije bila »pasivnost«.

[85] Ante Vrkljan, narodni zastupnik na listi HSS za kotar Sušak, je u kolovozu 1941. bio uključen u »Odbor oslobođenja«, što su ga u Sušaku osnovali, zajedničkim nastojanjima, sušački komunisti odnosno OK KPH za Hrvatsko primorje, zatim pripadnici Ljotićeva »Zbora« i organizacije »Jugosokola«. On se, međutim, nedugo potom pasivizirao, očito po uputi nekog od istaknutijih »prvaka« HSS, a nije isključeno i osobno T. Jančikovića. (Usp. Radule Butorović: Sušak i Rijeka u NOB, izdanje Centra za historiju radničkog pokreta u Rijeci, 1975. g. str. 86—88; Slavko Komar: Sušački dani 1941., izdanje Centra za historiju radničkog pokreta u Rijeci 1986. g., str. 128—164; M. Plovanić — Sušački komunisti i građanski političari u Sušaku u prvim mjesecima NOP-a 1941. g., neobjavljen rukopis.)

[86] U nastojanju da utvrdimo koji su to »i dr.« (drugi), imali smo u vidu ondašnje prilike, boravak i kretanja istaknutijih HSS-ovaca u Crikvenici. Čini se da tada (ljeto 1941. g.) drugih značajnijih dodira Jančiković nije imao, što ne znači da nije kontaktirao i neke lokalne (mjesne) funkcionere HSS iz doratnog razdoblja. (Na primjer: Matu Šimca iz Bribira, Jurja Kraljića iz Novog, Tomu Andrijaša iz Grižana, Maria Šarinića iz Sušaka, Jakova Grabara iz Sušaka i, eventualno, neke druge). No to su samo pretpostavke, temeljene i na činjenici da su upravo svi navedeni, kao i F. Borić i A. Vrkljan, već u to doba bili politički pasivni ili vrlo skloni pasivnosti, a upravo je Jančiković bio istaknuti pobornik »političke neaktivnosti« odnosno »politike čekanja«, koju je, u prikladnim trenucima, vrlo naglašeno isticao.

[87] Ante Dobrila, tada službenik na pošti u Crikvenici, kamo je premješten iz Senja. U Senju je 1932. g. uhapšen kao pripadnik ekstremne hrvatske nacionalističke organizacije, za koju je održavao izravnu ilegalnu vezu s ustaškim emigrantskim centrima u Rijeci (tada u Italiji), osobno s Vjekoslavom Servaciem. Bio je suđen na 15 g. robije, ali je 1939. g. pušten na slobodu. Za vrijeme robijanja je, pod utjecajem komunista robijaša, postao komunist, primljen u KPJ, ali je kao »petkovićevac« izbačen. Kasnije je korigirao svoj stav i odnos prema KPJ te se sa robije vratio kao njen član. Kako i preko koga je u Crikvenici uspostavio kontakt s ovdašnjim komunistima i kako je uključen u NOP, nije bilo moguće utvrditi. Ne isključuje se mogućnost da je u tome posredovao Andrija Hebrang ili Josip Đerđa (tada delegat CKKPH u Hrvatskom primorju) koji su ga poznavali iz vremena zajedničkog robijanja.

[88] Usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze...) str. 192.

[89] Dr. Ivan Sobol je bio poznat Jugoslaven-integralist, dugogodišnji istaknutiji član funkcioner Samostalne demokratske stranke (SDS), Jugoslavenske radikalno seljačke demokracije (JRSD), Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS), Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) te Jugosokola. Također je bio i član masonske lože. Istaknuti antifašist i rodoljub bio je, po uspostavi NDH, na ustaškoj listi »nepoćudnih«, predviđen za primjenu nekih (neutvrđenih) represalija. U kolovozu 1941. su mu pristupili predstavnici KPH u Crikvenici s prijedlogom da se organizirano uključi u NOP. Odbio je suradnju u okviru bilo kakvih organizacijskih oblika (odbor, aktiv ili sl.), ali nije odbio svoju podršku i materijalnu pomoć. (Materijalnu je pomoć prikupljao i od Jevreja u Crikvenici). Talijani su ga uhapsili u prosincu 1941. g., inscenirali proces i s izmišljenim (izmišljotine su graničile s fantastikom) »činjenicama« o njegovoj »rukovodnoj ulozi« u NOP-u osudili na smrt i strijeljali 26. prosinca, zajedno s još 5 mještana. (Podaci prema izvorima različite provenijencije, kao: doratna novinska periodika; izvještaj kotarskog predstojnika Crikvenice u razdoblju od 1929. do 1941. g. u AH, fondovi: Ogulinski inspektorat, Savska Banovina, Banovina Hrvatska; u AIHRPH, fondovi: VI, XVI, XXI. i XXIII. te NG; arhiv Centra za Historiju radničkog pokreta u Rijeci i Historijskog arhiva Rijeke te Muzejske zbirke u Crikvenici).

[90] Pismo V. Matetića od 26. travnja 1980. g. Autoru ovog zapisa je, po osobnom sjećanju, poznato da je već početkom jeseni 1941. g. Franjo Borić, kojeg spominje i V. Matetić, materijalno i novčano pomagao NOP. Naime, s njim je, u ime bribirske organizacije NOP-a, kontaktirao Josip Ivošević, doratni tajnik mjesne organizacije HSS u Bribiru i član kotarske, novljanskog kotara. Ivošević je donosio od Borića veće novčane priloge za NOP, a i stanovitu količinu kožnih poluprerađevina. (Prema kazivanju J. Ivoševića, zapis u arhivu autora. Autor ovog zapisa se dobro sjeća da je, kao omladinski aktivist u NOP-u, preuzimao od Ivoševića novčane priloge dobivene od Borića, a pouzdano se sjeća da je Ivošević, inače po zanimanju cipelar, izrađivao ili popravljao »partizansku obuću« od kože što ju je davao Borić. Dakle, sudeći po svemu, Borić se nije potpuno distancirao od NOP-a, mada je i u tome postupao elastično i ne uvijek jednakomjerno).

[91] Usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze...) str. 192/193. (O tim je pitanjima Balen pisao i u: »Sjećanja na zagrebački vojni komitet« što se nalazi u AIHRPH, MG-44/III-76). I autor ovog zapisa je u više navrata u razdoblju 1975—1978. g. razgovarao o navedenim pitanjima sa Šimom Balenom. Pored ostalog smo zajednički nastojali utvrditi — kada je Balen bio u Crikvenici. Razmotrivši razne tadašnje događaje koji su poslužili za utvrđivanje te datacije, Balen je zaključio da je bio u Crikvenici najvjerojatnije, 15. i 16. srpnja. (Zapisi o razgovorima u

arhivu autora. Zahvaljujem se i ovom prigodom Š. Balenu na susretljivom objašnjavanju pitanja koja smo raspravljali).

[92] Zapisi o usmenom kazivanju J. Đerđe u arhivu autora. Nakon što sam upoznao Š. Balena o tome što je Đerđa rekao, njega je to začudilo, ali je i dalje kategorično ostao pri svom sjećanju.

[93] Autor ovog zapisa je s J. Đerđom opširno razgovarao u siječnju 1976. g., a prije i poslije toga smo pismenim putem razjašnjavali pojedina pitanja. U pismu što mi ga je poslao 25. studenog 1975. g. je naveo: »f) sasvim sam siguran da o boravku Jančikovića na Primorju nisam znao...«. O dolasku J. Đerđe u Novi Vinodolski sam u listopadu 1980. g. raspravio i s Marijom Dorčić-Đerđa (tadanja supruga J. Đerđe), koja je sudjelovala u organizaciji njegova dolaska i smještavanja u Novom. Izjavila je da je J. Đerđa došao u Novi krajem srpnja 1941. g. (Zapis o kazivanju M. Dorčić-Đerđa u arhivu autora). Dolazak i djelovanje J. Đerđe u Vinodolu je autor obradio i objavio u radu: »Osnivanje novog Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje u Crikvenici 1941., VZ, sv. 1., Crikvenica 1977. g.

[94] Usp. AH, fond: MUP—NDH k. 1. Brzojav ima broj 16544 i u njemu je naznačeno da se T. Jančiković javi u MUP, Radićev trg 7, soba br. 15. Kotarska oblast je pismeno o tome obavijestila Jančikovića, s naznakom »... imadete se odmah povratiti u Zagreb«. Uz navedene spise je i »zapisnik« o saslušanju T. Jančikovića o okolnostima vezanim za izgorjelo selo Kolarec. Na zapisniku je vlastoručni potpis Jančikovića.

[95] U urudžbenom zapisniku zagrebačke redarstvene oblasti je »uhapšenica« zavedena 20. srpnja, a »predmet« je riješen 1. kolovoza 1941. g. (Prijepis u arhivu autora.)

[96] U već spominjanom iskazu Britancima, Jančiković je naveo da ga je crikvenički kotarski predstojnik obavijestio »potkraj kolovoza 1941« da »ministar unutrašnjih poslova želi da se vrati u Zagreb«, što da je i učinio. Nakon toga da je u Zagrebu uhapšen i u zatvoru našao neke članove vodstva HSS, tj. Košutića, Tomašića, Kemfelju i Findrika. Nekoliko dana iza toga da je pušten na slobodu i vratio se u Crikvenicu. Komentirajući ovaj iskaz, Lj. Boban je u b. 25b naveo da se Jančiković, prema podacima njegove obitelji, nije vraćao u Zagreb, što da je i razumljivo. U nastavku postavlja pitanje: »Nije jasno dali je Jančiković dao Britancima pogrešne podatke ili su Britanci pogrešno zabilježili njegove izjave«. (Usp. Lj. Boban, n. dj. 'Kontroverze' str. 194.) Iz ustaških spisa koje smo koristili, vidljivo je da je Jančiković dao Britancima samo približno točne podatke, s većom vremenskom razlikom (preko 40 dana) o »povratku« u Zagreb i datumu ponovnog hapšenja.

[97] U arhivskoj građi NOB se na nekoliko mjesta navode okolnosti i vrijeme kada je Jančiković došao u Crikvenicu. (Usp.: AIHRPH — OS/1/52; također i KP/25/1404). Ti su podaci pretežno potpuno nepouzdani, pa se na njih ne osvrćemo.

[98] Usp. ARSUP—SRH.

[99] Usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze...) str. 225.

[100] Usp.: F. Jelić Butić, n. dj. (HSS) str. 74. Autorica je, kako navodi u b. 9., za svoj zaključak također koristila n. dj. Lj. Bobana.

[101] Po kazivanju Marije Vuković-Dunje (tada je, kao član novljanske ćelije KPH, djelovala u tehnici OK KPH za Hrvatsko primorje i održavala kurirsku vezu sa CK KPH) sa D. Desputom je uspostavila vezu Danica Telišman, koja ga je poznavala iz Siska, odakle je i ona rodom, a tada je živjela u Novom i radila također u tehnici OK KPH, s kojom je rukovodio J. Đerđa. To je, u svom usmenom kazivanju, potvrdila i Vera Desput. Kada je u Crikvenici i Novom J. Đerđa pokrenuo tiskanje »Glasa naroda na Hrvatskom primorju«, D. Telišman ili M. Vuković ili obje zajedno su odnosile pojedine primjerke i Desputu. Uz razgovor o aktualnim pitanjima NOP-a, on je povremeno davao i novčane priloge za NOP odnosno za »Narodnu pomoć«. Tako je to trajalo duže vrijeme. (Zapis o kazivanju M. Vuković i V. Desput u arhivu autora.)

[102] Usp. Lj. Boban n. dj. (Kontroverze...), str. 194. Josip Vizner je u iskazu poslije rata izjavio da mu se Jančiković obratio u jesen 1942. g. da mu bude veza sa Farolfijem, a kasnije i Košutićem. Usp. (ARSUP-SRH).

[103] O osnivanju ovog OK usp. b. 93.

[104] O radu partijskih organizacija u Vinodolu 1942. g. usp.: Andrija Tus, Razvitak i djelovanje organizacija KPH na području Vinodola 1942—1943. g., VZ, sv. 3, str. 49—78.

[105] Unatoč mnogih nastojanja nismo uspjeli utvrditi sve njegove veze u mjestima izvan Vinodola, a imao ih je, pored pzoznatih u Sušaku i Senju, u nekim mjestima Like pa čak i u Hrvatskom zagorju. To je, dakako, posebna tema.

[106] Usp. Lj. Boban, b. 102.

[107] Usp. F. Jelić-Butić, n. dj., str. 63.

[108] Usp. isto.

[109] Usp. isto.

[110] Usp. »Spomen-knjiga prve obljetnice NDH«, Zagreb 1942, str. 19—20. Pozvan u »Sabor« prema t. 1, čl. 2.

[111] Usp. isto. Iz raspoložive je građe vidljivo da je S. Vučetić u Ledenicama ispoljavao u doratno doba izrazito hrvatske-separatističke sklonosti, vrlo bliske gledištima A. Pavelića. Nije utvrđena i njegova tadanja izravna veza s ilegalnim ustaškim organizacijama (Senj, Ogulin). Neposredno po proglašenju NDH javno se opredijelio za nju i ubrzo ga je Pavelić imenovao zamjenikom vrhovnog vojnog vikara u domobranstvu. Vjerojatno zbog navedenih razloga ga je Pavelić imenovao članom »Sabora«.

[112] Usp. isto.

[113] Prema raspoloživim podacima, G. Hećimović, koji je tada živio u Ogulinu, nije se ni na koji način htio uključiti u ustašku djelatnost, iako su ustaše pokušavale na razne načine da to postignu. Štaviše, ustaše su ga i hapsile. (Usp. ARSUP-SRH).

[114] Valja istaći da se ni dr M. Mažuranić iz Novog nije odazvao pozivu u »Sabor«. No i predviđanje njega za člana Sabora nije potpuno jasno. Bez obzira što je bio zastupnik u Saboru do 1918. g., u razdoblju između dva rata je u Novom bio jedan od istaknutih pobornika jugoslavenskog integralizma, te pristaša, član ili funkcionar mjesnih i kotarskih organizacija SDS, JNS i JRZ. Kao takav se suprotstavljao djelovanju i utjecaju organizacije HSS u novljanskom političkom životu. Pored Stanislava Harapina, Kuzme Mikuličića, Dragutina Deprata i još nekih mješatna, smatran je jednim od protagonista jugoslavenske »nacionalne« tj. unitarističke odnosno integralističke odnosno monarhističke političke aktivnosti u Novom. Da li ustašama to nije bilo poznato, ili su — po svaku cijenu — htjeli »imati« nekog domaćeg čovjeka iz novljanskog kotara u »Saboru«, otvoreno je pitanje, pogotovu stoga što M. Mažuranić ničim nije ni 1941. ni prije, a ni kasnije pokazao nimalo sklonosti NDH. Naprotiv. Valja imati u vidu da je i kasnije, u toku rata, bio pretežno pasivni promatrač političkih zbivanja.

[115] Usp. Hrvatski Narod br. 396 od 9. travnja 1942. g. U popisu osoba što je objavljen, navedeno je da su u pitanju novi članovi Hrvatskog Državnog Sabora. Popis je objavljen i u Narodnim Novinama od 4. travnja 1942. g.

[116] Više o tome F. Jelić-Butić, n. dj., str. 162—165.

[117] F. Šignjar, rođen 1904. u Virju (Podravina), bio je prvih ratnih godina upravitelj građanske škole u Crikvenici. Ovamo je premješten 1939. i već tada je bio aktivan član HSS. Tu se upoznao s F. Boričem i N. Brozinom, a preko njih kasnije i s Jančikovićem. Po sjećanju Šignjarove supruge (zapis o kazivanju u arhivu autora), u njihovu stanu u Crikvenici su se skupljali HSS-ovci u većim i manjim grupicama (F. Borić, T. Jančiković, A. Vrkljan, M. Šarinić, Berislav Taljafero i još neki neutvrđeni). Dolazili su iz raznih primorskih i drugih susjednih mjesta. Pretežno da su raspravljali o »politici«, ali se sadržaja nije sjećala. Inače da je ponekad putovao u Zagreb »za potrebe Jančikovića« a jednom prigodom da je i ona poslužila kao »kurir«. Čini joj se da je bila kod Farolfia. Njezin suprug da je »od nekuda« donio aparat za umnožavanje i drugi tehnički pribor, pa da su u njihovu stanu štampali »nekakve letake ili nešto slično«.

[118] O ovoj djelatnosti Šignjara i Borića se saznalo nakon rata. Iz raspoložive arhivske građe se ne vidi da je tada (1942. g.) bilo o tome upoznato rukovodstvo NOP-a, a nije se znao ni sadržaj letaka.

[119] Željko Gjivanović (ili Đivanović, nije utvrđeno točno početno slovo prezimena) bio je 1934. g. pristav u kotarskoj upravi u Crikvenici. Tada je ispoljavao svoje režimsko političko opredjeljenje. Nakon uspostave NDH bio je kotarski predstojnik u Karlobagu, odakle je u svibnju 1942. g. premješten u Crikvenicu na

istu dužnost. Raspoloživi podaci upućuju na zaključak da je istodobio bio povezan i s ustaškom i s talijanskom i s njemačkom obavještajnom službom, i — u tom svojstvu — da je djelovao »prema« četnicima i HSS-ovcima. Prema procjeni vjerojatnoće raspoloživih podataka, ima osnova zaključak da je zaista bio višestrano obavještajno angažiran i da su najviše koristi imali od njega Talijani. (Usp. ARSUP-SRH). Ne raspolažemo s dovoljno podataka za ocjenu njegovih veza s Jančikovićem. Činjenica je da su neki ustaški rukovodioci u Senju (iz Velike župe i ustaškog Stožera) predlagali nadležnim ustanovama u Zagrebu da ga se premjesti iz Crikvenice jer da ne djeluje u interesu NDH, ali bez uspjeha. (Usp. isto). Nakon kapitulacije Italije je u rujnu 1943. g. emigrirao u Italiju i nije poznato njegovo dalje kretanje.

[120] Usp. izvore u b. 102.

[121] Usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze), str. 195.

[122] Usp. AIHRPH, KP/267/325. Izvještaj nije datiran. Vjerojatno je pisan u drugoj polovici srpnja 1942. g. Jančikovića se naziva »Zagorac«. U izvještaju se navodi da je u jesen 1941. g. tražena s njim suradnja preko »Malog« (Mate Kršul) i »Dume« (Dušan-Vlado Matetić). Izvještaj je zanimljiv. Na njemu je potpis »Domaći«, ali nismo utvrdili o kome se radi, što bi znatno olakšalo ocjenjivanje vjerojatnoće sadržaja.

[123] Usp. Izjavu Vintera, AIHRPH, KP/27/1734.

[124] Usp. Josip Šafar — prilozi za građu Historijata NOB-e na području Crikvenice, Arhiv Centra za historiju u Rijeci, MG1/223.

[125] Usp. AIHRPH — KP/267/239. Šafar se potpisivao pseudonimom »Mrko« i »Zvonko«.

[126] Usp. isto, KP/285/2191.

[127] Usp. isto, KP/267/290.

[128] Usp. Lj. Boban, b. 121. Poziv »u Bihać« se, očito, odnosi na »poziv« na Prvo zasjedanje AVNOJ-a, ili pak u oslobođeni Bihać nakon toga, gdje je djelovalo Predsjedništvo AVNOJ-a. O tome je izvijestio i J. Šafar (»Mrko«) u veljači 1943. g., navodeći da je Jančiković navodno primio preko Brozine poruku da stupi u AVNOJ, ali da to odbija jer da želi »... još uvijek igrati na kartu Londona, a sada i Moskve, kuda bi se trebala poslati jedna delegacija«. (Usp. AIHRPH-KP/268/385). Netko je ‚najvjerojatnije u OK KPH za Hrvatsko primorje, stavio rukom pisan znak ? (upitnik) iza riječi »... poruku«. Dakle, u OK KPH su sumnjali u točnost podatka. Sudeći prema raspoloživoj građi i sjećanjima odgovornih rukovodilaca NOP-a, pogotovo imajući u vidu izrazito nepovjerenje u Jančikovića, malo je vjerojatno da je bio »pozvan« na zasjedanje AVNOJ-a, ali to ipak ne treba potpuno isključiti, pogotovu s razloga što je Nikola Brozina potvrdio da je zaista prenio Jančikoviću »takvu« poruku. Ovaj da je to odbio s obrazloženjem da bi morao konzultirati Mačeka. (Kazivanje N. Brozine za ovu potrebu — ožujak 1988. g.).

[128a] Prijepis letka sam dobio 1970. g. od Mate Frkovića, tadanjeg sekretara Općinskog komiteta SKH u Crikvenici. Na prijepisu je još 30. lipnja 1943. g. napisano da je autor letka T. Jančiković, a odgovor da je pisao Bjelajac.

[129] Usp. AIHRPH — KP/267/305.

[130] Usp. isto, KP/268/370.

[131] Usp. isto, KP/19/863, KP/268/333, SKOJ/25/2708, OS/3/170.

[132] Usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze), str. 92.

[133] Usp. F. Jelić-Butić, n. dj., str. 92.

[134] Usp. ARSUP-SRH, iskaz Jančikovića nakon oslobođenja.

[135] Usp. AIHRPH, KP/42/2896. Vinter je elaborat dostavio rukovodstvu NOP-a tek 15. kolovoza 1943. g., u vrijeme kada je Jančiković bio u Dalmaciji. Vjerojatno je da mu prije nije bio dostupan. (Usp. AIHRPH-KP/26/1618). Cijeli elaborat je objavila F. Jelić-Butić u n. d., str. 327 i dalje. Na str. 91—97 se šire osvrnula na sadržaj elaborata.

[136] Usp. F. Jelić-Butić, n. dj., str. 102—105 i 321—326. Po sjećanju Andrije Toljana Dugog (u to doba aktivist NOP-a u Novom) ovaj letak se pojavio u više vinodolskih mjesta. (Zapis u arhivu autora). Prema izvještaju Obavještajnog centra za Hrvatsko primorje, letak je dobio Borić i dao ga Jančikoviću da ga umnoži. (Usp. ARSUP-SRH).

[137] Usp. F. Jelić-Butić, n. dj. Na str. 309—320 objavila je cijeli tekst.

[138] Usp. AIHRPH, KP/268/340, isto OS k. 3; zapis J. Šafara u Centru za Historiju u Rijeci, usp. b. 124; pismo Mate Kršula autoru i kazivanje Jurice Kneza, člana OK KPH za Hrvatsko primorje. Lj. Tomašić, I. Farolfi i neki drugi HSS-ovci u Zagrebu su u to doba imali redovitije veze s Krnjevićem (tada u Londonu) od koga su primali konkretne upute pa su shodno tome prenosili ih i na Jančikovića. Na taj aspekt Jančikovićeve djelatnosti se ovdje ne možemo osvrtati, a neke konkretnije podatke o tome je iznijela F. Jelić-Butić u n. dj.

[139] »Primorski Borac« br. 1, 1943. g., str. 8. Naslov članka: »Izdajnička rabota vodstva HSS«; »Primorka«, siječanj 1943. g., str. 10 i dalje, naslov članka: »Izdajnici na djelu«.

[140] Usp. AIHRPH-KP/268/385. Izvještaj iz veljače 1943. upućen sekretaru OK KPH.

[141] Usp. isto, KP/268/386.

[142] Pored F. Vintera, koji je izvještaje potpisivao sa »Pajo«, djelovali su i: »Plebanuš« odnosno Ante Dobrila; »Ujko« odnosno Miro Gradišnik; »Luka« odnosno Tomo Poparić; »Orlov« (ili »Arlov«) odnosno Ljubo Stipanić; »Višnja« odnosno Danica Telišman; »Slavko« odnosno Hrvoje Iveković, kao i neidentificirani: »Vido«, »Tedo« i »Neno«. Svi su, osim Vintera, bili aktivisti NOP-a, većina članovi KPH odnosno SKOJ-a, ali su — s obzirom na subjektivne mogućnosti — saznavali vrlo korisne podatke o djelovanju Jančikovića ili njegovih suradnika, pa o tome izvještavali rukovodstva KPH. (Podatke sam prikupio i sredio na temelju mnogih dokumenata različite provenijencije). Josip Šafar je pokušao pronaći »obavještajce« iu Novom, ali, čini se, bez uspjeha. (Usp. AIHRPH-KP/268/385.)

[143] Najviše su njegove izvještije koristili Lj. Boban u n. dj. (Kontroverze) i F. Jelić-Butić u n. dj. Međutim, u šire analiziranje njegove uloge se nisu upuštali.

[144] Usp. AIHRPH, KP/282/1767 (Izvještaj agitpropa OK KPH od 19. III. 1943. g.). U izvještaju se navodi da je četnički pregovarač bio Slavko Bjelajac, inače komandant četničkih snaga u zapadnoj Hrvatskoj. Isti je agitprop izvijestio 16. travnja da su tih dana neki četnički komandanti pokušali »...ali bez ikakva uspjeha« kontaktirati s Jančikovićem. (Usp. isto, KP/21/993). O tome je Jančiković govorio i Britancima, rekavši da su, preko Ž. Gjivanovića, ponudu za sastanak uputili S. Bjelajac i Radmilo Grđić. (Usp. Lj. Boban, n. dj., 'Kontroverze', str. 196.)

[145] Usp. AIHRPH, KP/25/144; OS/3/190; ARSUP-SRH.

[146] Usp. AIHRPH-KP/268/385.

[147] Nismo utvrdili o kom je letku riječ. Možda »Veritas«? Moguće je i »Politički Vjesnik«, o kome više u nastavku. Možda nešto treće.

[148] Usp. AIHRPH-KP/268/414.

[149] Usp. isto, KP/268/403.

[150] Usp. isto, KP/268/431.

[151] Usp. isto, KP/268/435. Najvjerojatnije je to bio letak što su ga, po ocjeni OK KPH, izdali Talijani u ime dalmatinskih partizana-studenata. Letak je imao naslov: »Savez partizanskih studenata Dalmacije« i u njemu se ističe da su pravi partizani Hrvati razočarani u NOV. Letak je dijeljen i u Sušaku. (Usp. isto, KP/21/965. Izvještaj OK od 5. travnja 1943). Inače je Jančiković održavao vezu s novljanskim HSS-ovcima preko Tome Andrijaša, nadcestara, sa sjedištem u Novom. (Usp. isto, KP/21/993).

[152] Usp. isto, KP/2629/437. O konkretnoj aktivnosti Vrkljana u Kastvu usp. KP/269/438.

[153] »Primorski Borac« br. 2, str. 5. Naslov članka: »Nema pomirenja s izdajnicima«.

[154] U »Primorki« je članak objavljen na str. 11. Naslov: »Izdajnici na djelu«.

[155] Članak u »P. B«, str. 4. Naslov: »Protunarodna rabota izdajnika iz HSS u Hrvatskom primorju«. Prema istraživanju F. Jelić-Butić, »Veritas« je tiskan u Zagrebu, a Jančiković nije bio njegov sastavljač. (Usp. F. Jelić-Butić, n. dj., str. 102. O letku usp. i našu b. 136.)

[156] Članak u »Primorki« br. 4 (ožujak) 1943, str. 8. Naslov: »Iz korijena ćemo istrijebiti izrode našeg naroda«.

[157] Usp. AIHRPH-OS/3/177. I Ante Vrkljan iz Sušaka se žalio da ga se u štampi NOB neoseovano napada. (Usp. AIHRPH-KP/22/1129.)

[158] Usp. isto, KP/269/453.

[159] Usp. isto, KP/269/439, izvještaj OK KPH. U izvještaju je navedeno da je primljen i »Veritas«, na što smo se već osvrnuli. Za oba primjerka je navedeno

da se najviše dijele među domobranima. Budući da u Vinodolu nije bilo domobrana (»najbliži« su bili u Senju i Ogulinu), znači da je P. V. upućivan iz Crikvenice i u druge predjele Hrvatske. Tu mogućnost potvrđuje i sadržaj »2 pisma« koje je ljeti 1943. pronašla i zaplijenila ustaška cenzura na pošti, a koje je Jančiković slao u Novi Marof. (Usp. ARSUP-SRH.)

[160] Na originalu piše strojem: »1942«, što je, očito, tehnička greška.

[161] Usp. AIHRPH, Zb. per. 65/773.

[162] Usp. isto.

[163] Usp. isto. Za razliku od ostala tri primjerka, ovom je naslov (ime) tj. »Politički vjesnik« ispisan rukom tiskanim slovima cca 25 mm velikim. Ostali dio teksta je pisan strojem. Na isti način je naziv pisan i u još nekim narednim brojevima. Uz dataciju su na sačuvanim primjercima naznake ili riječi: »U zrobljenoj Hrvatskoj«, »za čovječnost pravicu i slobodu. Za seljačku demokraciju i protiv bratoubilačkog rata«. Na kraju teksta, u svakom broju je: »Vjera u boga i seljačka sloga«, a potom »Pročitaj i daj dalje. Umnoži«. (Ostale podatke vezane uz tiskanje vidi u b. 117.)

[164] Tako OK KPH izvještava 5. travnja 1943. g. da »vršljanje HSS« nije naišlo »u masama na odaziv« ali da im je »...uspjelo skoro u svakom mjestu pronaći koga izdajnika, koji je s njima vezan uglavnom ličnim interesima«. (Usp. AIHRPH-KP/269/739). Kotarski komitet KPH za kotar Novi je izvijestio 19. travnja: »Kao što su se skoro po svim mjestima u Hrv. Primorju probudili i bude te sluge HSS-a, taj slučaj se događa i u Novom«. Potom se navodi, ali sa stanovitom rezervom, da su u Novom takvi: Vildanger, D. Hranilović, Antun Mudrovčić i Jure Kraljić. Preporuča se da se to, do daljnjega, ne objelodanjuje u štampi, jer da sve to treba temeljitije istražiti. (Usp. isto, KP/268/404). Iz kasnijih izvještaja ovog KK nije vidljivo da li je ovo pitanje temeljitije istraženo, ali je činjenica da se u štampi NOP ne navode sva ova imena.

[165] Usp. isto, KP/269/457.

[166] Usp. ARSUP-SRH, izvještaj Obavještajnog centra iz Crikvenice. Navedeno je da je sastanak bio predviđen »u kući 'H' u Triblju, između 8. i 9. h«. Nismo uspjeli utvrditi o kojoj je kući riječ.

[167] Usp. AIHRPH-KP/22/1045. Sjećanje na neuspjeli sastanak opisao je i Šime Balen, navodeći da je bio organiziran ljeti 1943. g. (Usp. Lj. Boban, n. dj., »Kontroverze«, str. 198. Autor pripominje da sastanak nije mogao biti »ljeti 1943« jer da je Jančiković otišao iz Crikvenice između 10. i 122. lipnja. Čini se da Lj. Boban, kao ni Š. Balen, nisu bili upoznati s prethodno spomenutim dokumentima.) Kraće podatke je o sastanku objavila i F. Jelić-Butić u n. dj., str. 201—2203.

[168] Usp. AIHRPH-KP/22/1059-1.

[169] Usp. isto, KP/22/1092.

[170] Lj. Boban navodi da je Jančiković u proljeće 1943. g., prema uputama iz Zagreba, trebao prikupiti nove informacije, zbog čega je tražio i dobio propusnicu od Talijana. (Usp. Lj. Boban, n. dj., 'Kontroverze', str. 214 i 219). U izjavi nakon oslobođenja Jančiković je naveo da je inicijativa za njegov »drugi« odlazak u Dalmaciju potekla od Lj. Tomašića i I. Ferolfia. (Usp. ARSUP-SRH).

[171] Usp. ARSUP-SRH.

[172] Usp. izvještaj agitpropa OK KPH od 16. travnja. AIHRPH-KP/21/993.

[173] Usp. »Primorski borac«, Glasilo Okružnog NOO za Hrvatsko primorje, maj 1943. g. Članak je objavljen na 24. str. Naslov: »Čuvajmo se podmuklih izdajica«.

[174] Usp. »Primorka« br. 5—6, 1943. g. Naslov članka: »Izdajice svog naroda«.

[175] O pripremama za put usp. Lj. Boban, n. dj. (Kontroverze...), str. 214 i 219.

[176] Usp. AIHRPH-KP/23/1246.

[177] Iz tog razdoblja ne raspolažemo sa izvještajima iz Crikvenice, pa koristimo podatke o Vrkljanu, koji, djelomično, osvjetljavaju i zbivanja u Crikvenici, s obzirom na njegove veze s Jančikovićem i Boričem.

[178] Vinter je u pismu od 28. rujna 1943. g. naveo da mu je stanovito vrijeme nakon hapšenja J. Šafara /hapšen je krajem veljače 1943. g.) poručeno da se »...ni u šta drugo nemamo pačati, pa ni u HSS«. Naknadno da mu je saopćeno da »...po tom pitanju možemo raditi«. (Usp. AIHRPH-KP/27/1734.)

[178a] »P. V.« od 15. lipnja 1943. g. U istom broju, u rubrici »Vjesti« je navedeno da je engleska vojska zauzela »posljednji teritorij« u Africi, da su se njene trupe

približile Evropi i da »... sada treba očekivati dalje pothvate, koji će se svakako odigrati na tlu Evrope«.

[179] »Proglas...« i »Rezolucija«, usp. ZAVNOH 1943, str. 208—223. Šire je o tome pisala F. Jelić-Butić u n. dj., str. 180—188.

[180] Usp. isto (F. Jelić-Butić...), str. 201—206, također i: AIHRPH, KP/265/510; ARSUP-SRH.

[181] Usp. AIHRPH-OS/1/3. U izvještaju se navodi da je u Vinodolu u tome najaktivniji kotarski predstojnik u Crikvenici Ž. Gjivanović. Kraće je podatke o JUREPO-u objavila F. Jelić-Butić u djelu: »Četnici u Hrvatskoj 1941—1945«, Globus, Zagreb, 1986, str. 164—174. Ova je organizacija djelovala skoro isključivo u Sušaku i na otoku Krku od kraja 1941. do rujna 1943. g. U našoj historiografiji još nije obrađena.

[182] Ova naša ocjena je temeljena na analiziranju većeg broja tadanjih izvještaja vrlo različite provenijencije, uključujući i štampu NOP-a. Još je krajem ožujka 1943. g. uputio Krnjević iz Londona poruku vodstvu HSS u zemlji, u kojoj je, između ostalog, navedeno što treba učiniti u očekivanju i po dolasku savezničkih trupa. Istakao je da se najvažnije mjere trebaju poduzeti »na obali«, a najvažnija da je »... linija Dubrovnik—Makarska, gdje se saveznici namjeravaju iskrcati. Poslati najaktivnije da sve priprave i u slučaju invazije olakšati pod cijenu života i žrtava savezničku okupaciju«. (Usp. Lj. Boban, n. dj. [Hrvatska u arhivima...] str. 116/117.) Nije bez osnova pretpostavka da je Jančiković, upravo u skladu s ovom uputom, upućen u proljeće 1943. g. u Dalmaciju i to upravo na područje Dubrovnika, gdje se, po Krnjeviću, trebalo očekivati iskrcavanje savezničkih trupa. Zanimljiv je, s tim u vezi, i izvještaj što ga je netko iz »sredinskog« rukovodstva HSS u Zagrebu poslao u inozemstvo u srpnju 1943. g. U njemu je navedeno da se »...u sjevernom Primorju« (tu spada i Vinodol, nap. M. P.) ne mogu vršiti određene pripreme za doček saveznika jer da ovdje nema domobrana (na njih su računali kao »svoju« snagu) i da ima mnogo Talijana i partizana. (Usp. isto, str. 131/132). Dakle, u redovima sredinskog dijela HSS, kome je pripadao i Jančiković, je temeljitije razmatrano pitanje objektivnih uvjeta za »prihvat« savezničkih trupa u eventualnoj invaziji.

[183] Za ovaj sam zaključak koristio veći broj izvještaja različite provenijencije.

[184] Usp. AIHRPH-KP/24/1324.

[185] Usp. ARSUP-SRH.

[186] Usp. isto. U to doba je, međutim, Vrkljan već bio znatno skloniji suradnji s NOP ili aktivnosti u NOP-u, za razliku od Borića koji je bio još uvijek neodlučan i Kraljića koji nije ispoljavao nikakvu spremnost za bilo kakav oblik suradnje. Dakle, i između spomenute trojice istaknutih HSS-ovaca je bilo većih razlika u odnosima prema NOP-u što je samo potvrda da je proces diferencijacije u njihovim redovima bio vrlo prisutan, a opredijeljenost pojedinaca kvalitativno različita. Početkom srpnja 1943. g. boravio je u Novom Vinodolskom Jakov Grabar, kandidat na listi HSS za kastavski kotar u izborima 1938. g. Tada (1943. g.) bio je zaposlen u »radničkoj komori« u Senju (bila je to organizacija NDH), pa je u Novi došao zbog otvaranja »radničke kuhinje«, ali nije zapažena nikakva njegova veza s HSS-ovcima u Novom. (Usp. isto).

[187] O ulozi Borića u to doba može se suditi i po izvještaju »Obavještajnog punkta« iz Crikvenice iz početka srpnja 1943. g., u kom se navode osobe iz raznih mjesta, povezane s »HSS-ovcima«, a zapravo s Borićem. Između ostalih: kotarski predstojnik u Crikvenici Ž. Gjivanović, zapovjednik oružničkog voda u Senju (ime nepoznato), konzul NDH u Rijeci (Miroslav Ćaleta), Mato Moguš iz Senja, Dinko Šuljak iz Paga i još neki iz Like. (Usp. isto).

[188] Usp. AIHRPH-KP/25/1404. Izvještaj je pisao dr Miro Gradišnik »Ujko«, koji je inače bio aktivan u raznim oblastima djelovanja u okviru NOP.

[189] M. Car je bio istaknuti pristaša ili član svih doratnih režimskih (osim HSS, dakako u razdoblju nakon 26. kolovoza 1943) stranaka. U pojedinim razdobljima je bio i načelnik crikveničke općine. Ustaše su ga hapsile u travnju 1941. g. kada je bio osumnjičen da je 10. travnja sudjelovao u ubojstvu Petra Kvaternika u Crikvenici, ali je ubrzo oslobođen. U razdoblju do polovine 1942. g. održavao je povremene veze s aktivistima NOP-a i davao novčane priloge. Vjerojatno je tada (kraj proljeća 1942. g.) uspostavio kontakte sa četničkim rukovodiocima iz Sušaka (Radmilo Grđić), pa se je u četničkoj aktivnosti i sam angažirao. Ni po čemu se

ne može zaključiti da je u Crikvenici stvarao bilo kakvu četničku organizaciju, i osim dvojice Crikveničana, nije ovdje ni imao drugih političkih istomišljenika. Četništvo, kao doktrina odnosno kao kontrarevolucionarni pokret, bilo je ovdje potpuno neprihvatljivo, čemu je, pored KPH-KPJ, pridonijela i doratna djelatnost HSS, pa i ratna Jančikovića i Borića kao i drugih pripadnika NOP-a koji su ranije djelovali u okviru Sokola, JNS, JRZ i sl. To je, dakako, posebna tema.

[190] Polovicom lipnja je u Otočcu održan obavještajni kurs pri GŠ NOV i PO Hrvatske, na kome je iz crikveničkog kotara bio Ludvig Hreljac (»Zec«) a iz novljanskog Tomo Strizić (»Primorski«). Nakon povratka s kursa, preuzeli su rukovodstva u tada osnovanim rajonskim obavještajnim centrima (ROC) za Crikvenicu (šef je bio Ludvig Hreljac) i Južni dio Hrvatskog primorja (kotari: Novi, Senj, Rab i Pag), (šef je bio Tomo Strizić). Istodobno je osnovan i Pomoćni obavještajni centar (POC) za Hrvatsko primorje i Istru, čiji je rukovodilac bio Zvonimir Babić Žulja, tada i rukovodilac agitpropa OK KPH za Hrvatsko primorje.

[191] Cijeli tekst Krnjevićeva govora objavio je Lj. Boban u n. dj. (Kontroverze...), str. 173/74. Inače su se na ovaj govor osvrtali mnogi naši povjesničari, a u toku NOB i listovi NOP-a odnosno NOF. Govor je tada (1943) pretežno ocjenjivan kao »korak naprijed na liniji prilaženja oslobodilačkoj borbi«.

[192] Nismo uspjeli utvrditi kada je H. Iveković došao (iz Zagreba?) u Crikvenicu ikako se je ovdje uključio u NOP. (S obzirom da se u dokumentu navodi samo »dr. Iveković«, neki su povjesničari naznačili da je u pitanju Mladen Iveković, što nije točno.)

[193] Usp. AIHRPH-KP/24/1398.

[194] Usp. isto, KP/270/537.

[195] Usp. isto, KP/270/539; KP/285/2193; KP/25/1449.

[196] Usp. isto, KP/270/551.

[197] Usp. isto, KP/25/1462.

[198] Iz izvještaja ROC-a za Crikvenicu od 30. srpnja je vidljivo da je Borić odbio poziv na sastanak. (Usp. ARSUP-SRH).

[199] Usp. AIHRPH-KP/25/1462.

[200] Usp. isto — OS/1/15.

[201] Originalnu poruku ZAVNOH-a nismo pronašli. U izvještaju ROC-a za Crikvenicu od 30. srpnja se navodi da »očekuju poziv ZAVNOH-a« i preporuča se da treba pozvati: dr Viznera, D. Desputa, dr. Polaka i Svetozara Ritiga. (Usp. isto).

[202] Usp. isto. Cijeli je izvještaj objavio Lj. Boban u n. dj. (Kontroverze), str. 203—209.

[203] Usp. AIHRPH, fond ZAVNOH (NOV-5/211). Dokument je potpisao »za predsjednika — Pajo Gregorić«.

[204] Usp. AIHRPH-OK/1/15.

[205] Usp. izvještaj ROC za južni dio H. P. od 11. VIII. 1943. g. Inače je Šimac bio potpuno pasivan i u Bribiru nije ni ranije imao vidljivijeg utjecaja. Ni 1941. g. ni kasnije se ničim i nikada nije izjasnio protiv NOP-a.

[206] Usp. AIHRPH-OS/3/188. Izvještaj MOC-a Sušak od 19. VII.

[207] Usp. sto, OS/1/17. J. Grabar je bio doratni zastupnik na listi HSS za kotar Kastav i predsjednik HRS-a u Sušaku. Od proljeća 1941. g. je živio u Senju. Poginuo je u Senju 7. listopada 1943. g. za vrijeme bombardiranja.

[208] V. Ružić, doratni ban Savske banovine i ministar pravde u Stojadinovićevoj vladi. Tada (1943) zastupa stanovište da je jedino izbjeglička vlada u Londonu »legitimni predstavnik Jugoslavije«. Unatoč svojih političkih stavova, povremeno je davao i novčane priloge za NOP.

[209] Usp. AIHRPH-OS/3/188.

[210] Usp. isto, KP/26/1618.

[211] Datum nije pouzdan. Iz raspoloživog prijepisa (usp. ARSUP-SRH) je moguće zaključiti da je »13. VIII« vjerojatno datum kada je Vinter ostavio poruku.

[212] Usp. ARSUP-SRH. Lj. Boban je u n. dj. (Kontroverze) objavio cijeli tekst odgovora na str. 211—212.

[213] Usp. ARSUP-SRH. Na kraju izvještaja se napominje da je sa Desputom i Polakom trebao doći na oslobođeni teritorij i Jurej Drobec, tajnik kotarske organizacije HSS u Čazmi, ali da je obolio. Za Polaka i Desputa se dodaje da u »Primorju ne predstavljaju nikoga« i da su se prema NOP držali pasivno.

[214] Usp. AIHRPH-OS/1/25. Potpun tekst je objavio Lj. Boban u n. dj. (Kontroverze), str. 212.

[215] Usp. isto — OS/3/194. Također i ARSUP-SRH. Dr Niko Matanić, advokat iz Vrbnika na otoku Krku, zastupnik na listi HSS za krčki kotar na izborima 1938. g.

[216] Usp. ARSUP-SRH. Vinter je izvijestio 19. kolovoza o Jančikovićevoj poruci za suradnju s NOP, za koju (suradnju) da je pogodno vrijeme i da treba u svemu postupati prema uputama Krnjevića (govor od 22. VII). On da ne može »ovamo doći« jer da »na jugu ima posebnu zadaću, zbog koje su mu iz Zagreba poručili da treba ostati u Dubrovniku«.

[217] Usp. AIHRPH-OS/3/195. U pitanju je Vinterov izvještaj od 3. rujna.

[218] Usp. isto, KP/271/654.

[219] S tim u vezi je Vinter izvijestio da je Borić odlučio dati 10.000 kuna za one koji idu na oslobođeni teritorij.

[220] »Izjavu« je objavio Vjesnik u br. 22 od 25. rujna 1943. i Slobodni Dom u br. 9 od 19. rujna.

[221] Usp. AIHRPH-KP/27/1680.

FRAGMENTI OVDJE KORIŠTENIH DOKUMENATA

Dana 13. oktobra 1935.god. poslje održanog političkog zbora u m
stu Novom,odsjeli su prvaci vanparlamentarne opozicije u pension Malvić Ivan
u Novom i to: narodni poslanik Hećimović Grga iz Ogulina,gradjevni poduzetnik
Mudrovčić Anton iz Novoga,župnik Bujan Augustin iz Sribira, sa još njih oko
pristalica,gdje su konferisali o postavljanju i biranju predsednika organizac
je u području sreza Novi za rad njihove stranke. U tom prilikom je došlo izme

Novljanski kotarski načelnik izvještava o biranju predsjednika kotarske organizacije HSS

Medju masom bilo je 38 plemenskih zastava i vrlo mnogo tabla sa napisima. Vrlo je karakterističan jedan koji je glasio ovako: " Tražimo savez sa Sovjetskom Rusijom," a koji je donio jedan dečak od 13 godina iz Selaca.Kad je dr. Pernar zapazio ovu tablu napao je sazivača zbora narodnog poslanika Franju Borića i prigovorio mu je, kako je mogao dozvoliti da se to desi na njihovom zboru. Borić je tvrdio, da je to podvala iz Selaca gdje da je on dobio kod glasanja na izborima samo 14 glasova.

Crikvenički kotarski načelnik izvještava o narodnom zboru u Crikvenici održanom 22. prosinca 1935. g. i navodi da je nošena tabla s natpisom: »Tražimo savez sa sovjetskom Rusijom«

za Crikvenicu Aleksander Vičić, stolarski obrtnik
„ Grižane Juraj Pilaš, poduzetnik
„ Sv. Jakov Ivan Knez, zidar
„ Drivenik Marko Žgombić, zidar
„ Selce Vjekoslav Jeličić, radio-telegrafist.

Živio vođa Hrvatskog naroda Dr. Vlatko Maček!
Živio svijestan i složan Hrvatski narod!
Živila slobodna Hrvatska!

Izborni odbor kotarske org. HSS.

Kandidatske liste za općinske izbore/ službene liste H.S.S./ sa nosiocem Vjekoslavom Jeličićem radiotelegrafist. iz Selaca /Metline/ kbroj.3. koja je potvrdjena po sreskom sudu u Crikvenici 20/X 1936 R.182/1936.-

Red. broj	Prezime i ime kandidata	Zanimanje	Boravište	Partijska pripadnost
	A. kandidati za odbornike :			
1.	Jeličić Vjekoslav	radiotelegrafist	Metlina 3	Imao je ući u sadanji opć. odbor, ali je radi komunizma po § 130 z.o.o. rješenjem Kr. ban. uprave 13/V 1936 Pov. II 3100 razrešen dužnosti.-Posljednje vreme opredjelio se za H.S.S.

Neka ne bude među nama nikakove razlike. Neka se opet čuje da je Selce Hrvatsko, takovo ne samo po imenu svome, nego i po srcu svome u kojemu i u potomstvu njegovome živi stari duh djedova i očeva naših.

Živio Hrvatski narodni pokret!
Živili svijesni Selčani!
Živio Dr. Vlatko Maček!

Pripremni izborni odbor.

Tiskara Knez, Crikvenica

Iz izbornih dokumenata vezanih uz izbore za općinski odbor u Selcima 1936. g., na kojima je kandidiran i pobijedio komunist Vjekoslav Jeličić

Prijavljujem naslovu, da ću dana 10.VII. o.g. u 9 sati prije podne održati skupštinu na glavnom trgu sa misom i blagoslovom, a u 10 sati isti dan na glavnom lučkom trgu da sljedećim dnevnim redom:

1. Otvaranje skupštine i pozdrav govori: Milan Mataija i Mate Šimac.

Narodni zastupnik Grga Hećimović prijavljuje održavanje narodne skupštine 10. srpnja 1938. g., koju da će otvoriti Milan Mataija, tadanji predsjednik kotarske organizacije HSS

POLITIČKI VJESNIK

U zarobljenoj Hrvatskoj 15.III.1943.

Za čovječnost, pravicu i slobodu.
Za seljačku demokraciju.
Protiv bratoubilačkog rata.

Jedan od primjeraka »Političkog Vjesnika« što ga je T. Jančiković izdavao u Crikvenici

Dragi prijatelju,

Primili smo Vaše pismo, u kojem ste izrazili.....

Očekujemo Vaš odgovor i Vaše daljne prijedloge.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

8.V.-1943

Za Inicijativni Odbor ZAVNOH-a : za Centralni Komitet K.P.H :

Predstavnici ZAVNOH-a i CK KPH obraćaju se 8. svibnja 1943. g. pismeno T. Jančikoviću u vezi njegova nedolaženja na ugovoreni sastanak

O.K. za Primorje
12-V-1943.

Dragi druže Ognjen, pismo za Jančikovića poslali smo preko naše veze, i od njega dobili smo odgovor, Jančiković nije odgovorio zato jer ele čeka na nekakve poslatke, jer bez

OK KPH za Hrvatsko primorje izvještaja 12. svibnja 1943. g. A. Hebranga o razlozima zbog kojih T. Jančiković nije došao na ugovoreni sastanak

Iz Crikvenice nam javlja dr. Iveković da se je uspio povezati sa grupom HSS-ovaca iz okoline Jančikovića koji se izjašnjavaju da su spremni na svaku saradnju sa narodno- oslobodilačkim pokretom. On nas pita za savjet i traži ovlaštenje da pregovara s njima. Ti HSS-ovci jesu : Dr Polak, Dr Winter, i Drago Despot. Oni izjavljuju da se ne slažu sa vodstvom HSS-a niti sa Jančikovićem i sami sebe nazivaju "lijevim HSS-ovcima ".

OK KPH za Hrvatsko primorje izvještava 18. srpnja 1943. g. o spremnosti nekih HSS-ovaca iz Crikvenice za suradnju s NOP-om

gova žena. Inače HSS se konačno odlučio da aktivno stupi u NOB i uxtom tu svrhu otputovali su juče u Otočac slijedeći vidjeni HSS ljudi: Franjo Borić, Arte Vrkljan, Dr. Franko Winter, Mario Šarinić, Dr. Feldman i sto je najvažnije otišao je i Dr. Svetozar Rittig, župnik crkve sv. Marka u Zagrebu i vrlo vidjena i uvažena ličnost u Engleskoj i Zagrebu. Oni će u Otočcu izdati proklamaciju na narod, a osobito na domobranstvo, i to će biti znak za sveopći ustanak. Navedeni pristupit će u NOB u ime HSS primorja, a i cijele Hrvatske, jer je za to dalo

POC za Hrvatsko primorje i Istru izvještava 16. rujna 1943. g. da se je »ovdašnji HSS« odlučio za aktivno stupanje u NOP

U uvjerenju da centralnom komitetu nijesu poznate sve ove okolnosti, a naročite ne okolnosti zašto nijesam došao svojedobno na oslobođeni teritorij, priopćujem sve ovo radi razjašnjenja pravog stanja stvari i molim drugove, da to razjašnjenje prime na znanje.

U Crikvenici, 28. rujna 1943.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu

Franko Winter

Franko Winter (Pajo) izvještava CK KPH o svom djelovanju u Crikvenici